

การต่อสู้และการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเชื้อนราสีไศล

วิทยานิพนธ์

ของ

ดารารัตน์ กันทวงศ์

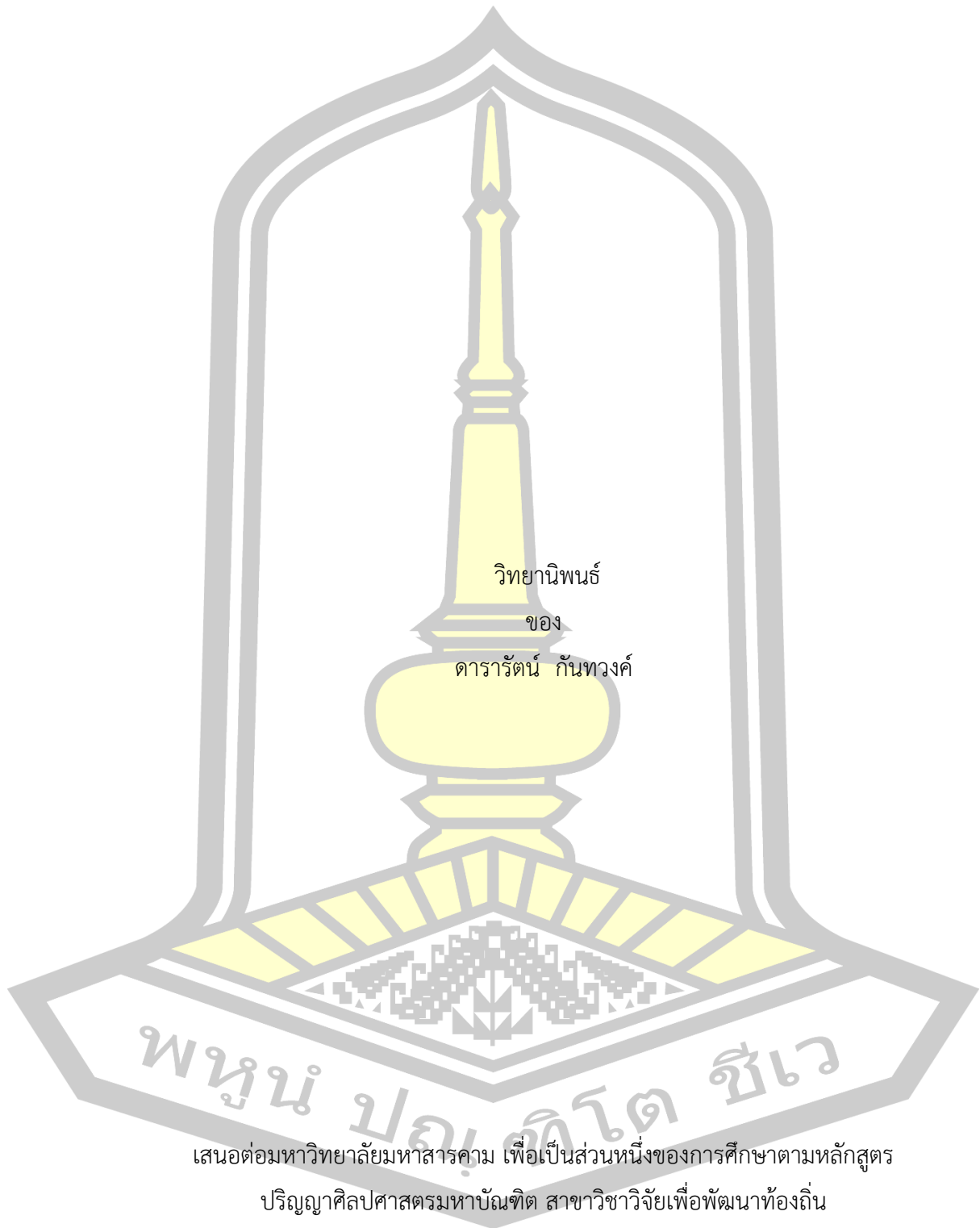
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

การต่อสู้และการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

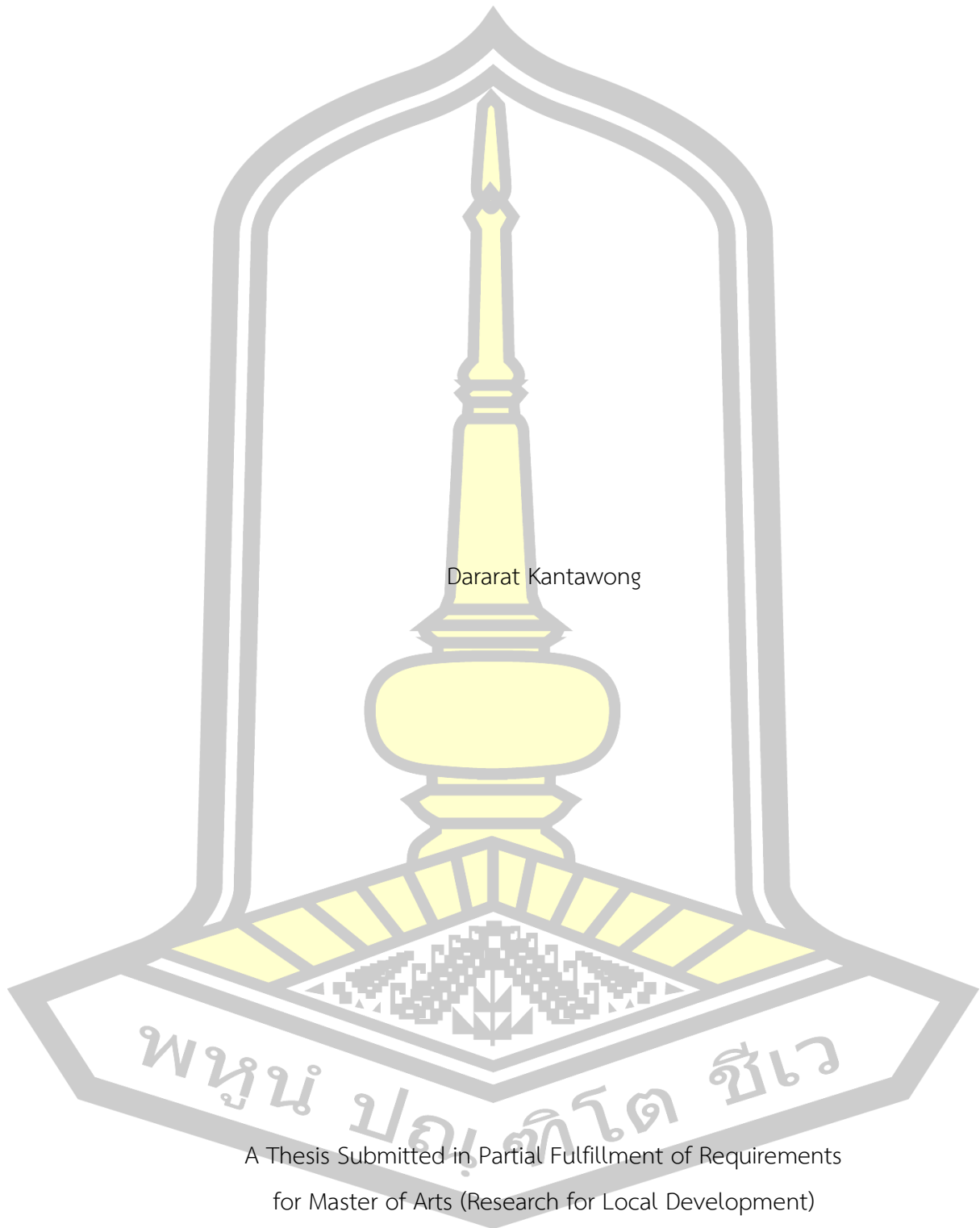

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Struggle and Livelihoods Rehabilitation of Rasisalai Dam Affected people

Dararat Kantawong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Master of Arts (Research for Local Development)

Academic Year 2017

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนางสาวดารารัตน์ กัน
ทวงศ์ แล้วเห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(รศ. ดร. สมชัย ภัทรนันทน์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(อ. ดร. ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. เกียรติศักดิ์ บังเพลิง)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(รศ. ดร. บัวพันธ์ พรหมพักพิง)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญา ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ผศ. ดร. กนกพร รัตนสุธีระกุล)

..... (ผศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน.....เดือน.....ปี.....

ชื่อเรื่อง	การต่อสู้และการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล		
ผู้วิจัย	ดาร์รัตน์ กันทวงศ์		
อาจารย์ที่ปรึกษา	รองศาสตราจารย์ ดร. สมชัย ภัทรธนานันท์ อาจารย์ ดร. ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ		
ปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต	สาขาวิชา	วิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีการศึกษา	2560

บทคัดย่อ

งานวิจัยชิ้นนี้มุ่งวิเคราะห์กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบรอบเขื่อนราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ, ร้อยเอ็ด, และสุรินทร์ ซึ่งเขื่อนดังกล่าวเป็นเพียงหนึ่งในเขื่อน 14 แห่ง ในโครงการโขง-ชี-มูล ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบน้ำท่วมในพื้นที่ กว่า 7,700 ครัวเรือน ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบต้องผ่านการต่อสู้มานานนับปีกว่าที่จะได้ขอสรุปเรื่องการชดเชยจากรัฐบาลในรูปแบบของการอนุมัติงบประมาณกองทุนเพื่อการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนที่ได้รับผลกระทบ เป็นเวลา 10 ปี โดยนับตั้งแต่ปี 2556 เป็นต้นมาชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบต่างพยายามที่จะฟื้นฟูวิถีชีวิตภายใต้กรอบคิดสี่ข้อ ประการแรกคือการรวมกลุ่ม เนื่องด้วยชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบต่างตระหนักได้ว่าการแก้ปัญหาไม่อาจเกิดได้ในระดับปัจเจกเพียงลำพัง แต่ต้องเกิดขึ้นจากการสร้างอำนาจต่อรองของชาวบ้านร่วมกันขึ้นมา ประการที่สอง ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบต่างต้องเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตจากการทำเกษตรเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์เพื่อลดต้นทุน การเตรียมพื้นที่เพาะปลูก และที่สำคัญคือเพื่อลดผลกระทบจากยาฆ่าแมลงที่ส่งผลต่อสุขภาพคนและสิ่งแวดล้อม ประการที่สาม ชาวบ้านได้สร้างตลาดทางเลือกขึ้นมาเพื่อนำผลผลิตออกขายสู่ตลาด ผ่านช่องทางเครือข่ายขององค์กรพัฒนาเอกชนและเครือข่ายระหว่างชุมชนต่างๆ รวมถึงการนำสื่อโซเชียลมีเดียมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อส่งเสริมการขายผลผลิต ประการที่สี่ ได้มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ขึ้นมาเพื่อให้ชุมชนต่างๆ ได้เรียนรู้ และเพื่อหนุนเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ระหว่างสมาชิกด้วยกันให้แพร่หลายและเป็นรูปธรรม ซึ่งกรอบคิดทั้งสี่ประการข้างต้นนี้ ได้กลายมาเป็นตัวแบบสำหรับการสร้างวิถีชีวิตใหม่ให้แก่ชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

คำสำคัญ : การต่อสู้, การฟื้นฟูวิถีชีวิต, ผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

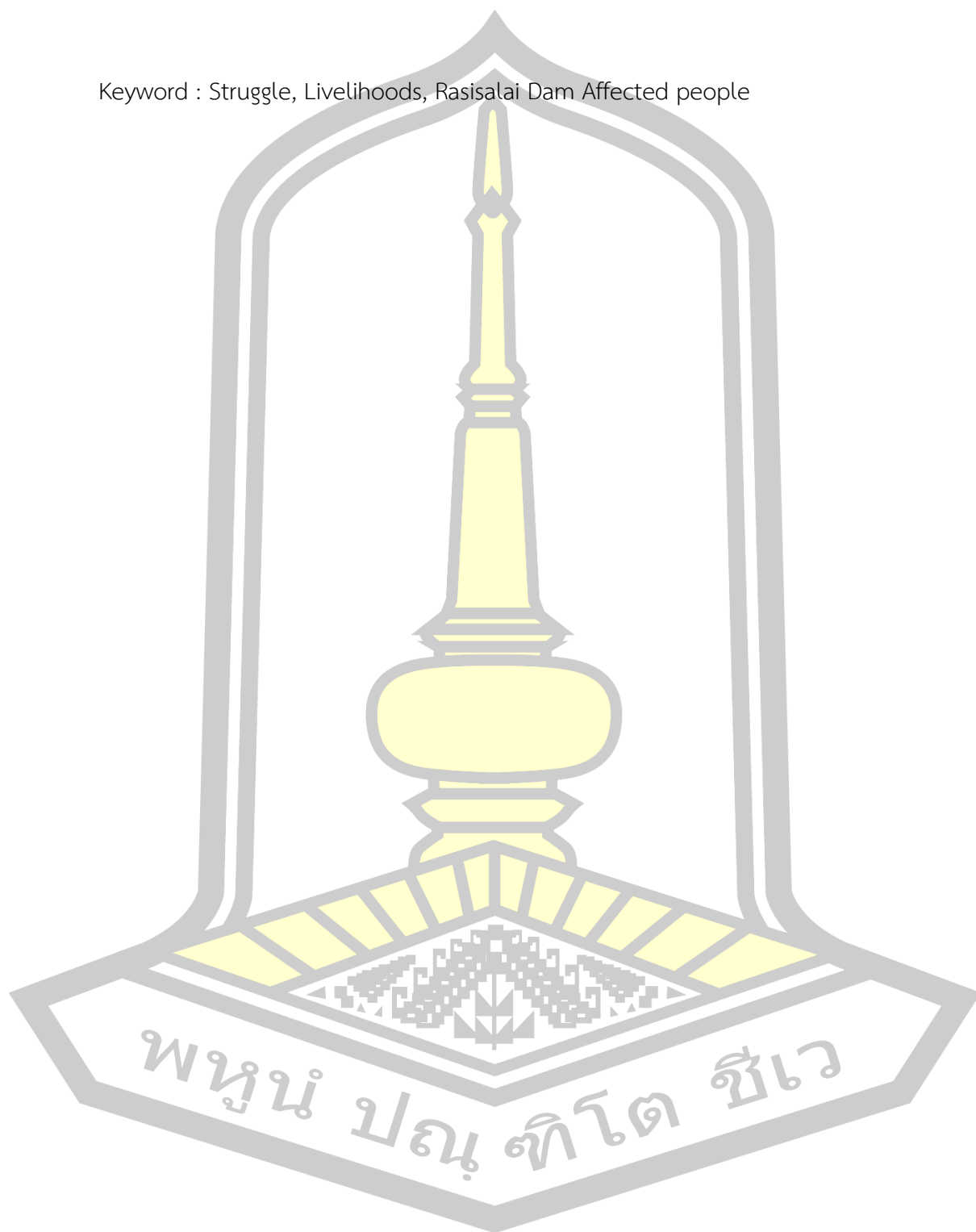
TITLE	Struggle and Livelihoods Rehabilitation of Rasisalai Dam Affected people		
AUTHOR	Dararat Kantawong		
ADVISORS	Associate Professor Somchai Phatharathananuntha , Ph.D. Chainarong Sretthachau , Ph.D.		
DEGREE	Master of Arts	MAJOR	Research for Local Development
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2017

ABSTRACT

This paper analyses the livelihood rehabilitation of affected communities around the Rasisalai dam in Sisaket, Roi-et and Surin provinces. The dam is one of fourteen dams of the Kong-Chi-Moon project. The building of the dam caused flooding that affected 7,700 families. After years of struggle, villagers managed to win concession from the government. The government agreed to assign fund for livelihood rehabilitation to affected communities for 10 years. From 2013 onwards, villagers have tried to rehabilitate their livelihoods by concentrated on 4 principles. Firstly, rehabilitation must carry out through group effort, because the effect created by the dam cannot solve by individual; it need collective action. In addition, collective effort also vital for maintaining villagers' bargaining power. Without bargaining power, it is possible that the government would withdrew their support. Secondly, villagers have to change from chemical farming to organic one in order to reduce cost, cultivating area and more importantly, to reduce the harmful of pesticide on farmers' health. Thirdly, Villagers have to create an alternative market for their products. This task will carry out through the existing networks of NGOs and communities. However, it is necessary for villagers to use social media to promote their products. Fourthly, to make the above tasks materialize, communities need a learning center to popularize and practices organic farming among their members. All of these principles would became a new model for setting up new livelihood of

villagers.

Keyword : Struggle, Livelihoods, Rasisalai Dam Affected people

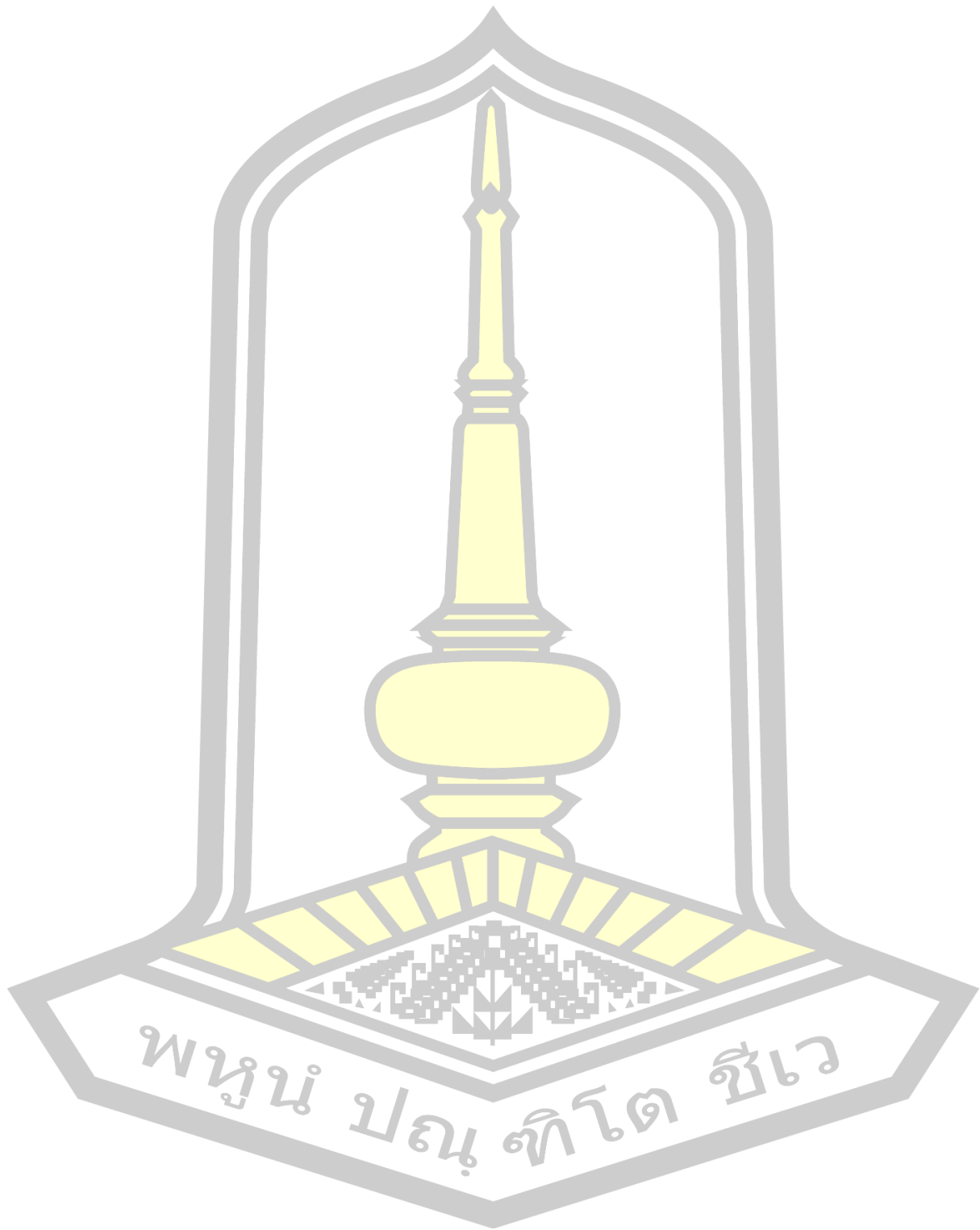
กิตติกรรมประกาศ

งานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จะไม่สำเร็จได้หากไม่ได้รับความร่วมมือจากพี่น้องสมาคมคนทาม โครงการทามมูล สมัชชาคนจนเขื่อนห้วยนา สมัชชาคนจนเขื่อนราษีไศล ตลอดระยะเวลา 5 ปี ใน การศึกษาค้นคว้าและได้ร่วมงานกับกลุ่มแกนนำที่ผ่านสมรภูมิขบวนการต่อสู้เคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชน บทเรียนที่ประกอบไปด้วยคราบน้ำตา การสูญเสีย รอยยิ้ม และขบวนการต่อสู้เคลื่อนไหวท่ามกลางการ พันฟูอิทธิฤทธิ์ชีวิตของตนเอง นอกจากงานข้าพเจ้าเสร็จสมบูรณ์แล้วยังทำให้เข้าใจวิถีชีวิตของผู้ได้รับ ผลกระทบจากการสร้างเขื่อน เข้าใจหัวอกคนที่สูญเสียที่ดิน และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มากยิ่งขึ้น

ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณคณะอาจารย์ทุกท่านที่คอยชี้แนะแนวทางและให้ความรู้แก่ข้าพเจ้า โดยเฉพาะ รศ.ดร.สมชัย ภัทรธรรณันท์ และดร.ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ ที่คอยเป็นที่ปรึกษาชี้แนะทั้ง ด้านการเรียนและการทำงาน รวมถึง รศ.ดร.บัวพันธ์ พรหมพักพิง ที่เป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ให้แก่ข้าพเจ้าแนะแนวทางการพัฒนาวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จนสำเร็จ

ข้าพเจ้าขอขอบคุณพี่พิชิต พิทักษ์ ที่คอยกระตุ้นเตือนให้กำลังใจคอยถามไถ่และชี้แนะแนวทาง ก่อนสอบ พี่ปราณี มรรคนันท์ ที่คอยสนับสนุนทุนเมื่อยามขัดสนและเป็นหัวหน้าที่ดีคอยเปิดโอกาสให้ ข้าพเจ้าได้ออกมาเรียนรู้เพื่อภินันท์ บุญทอน ที่คอยช่วยคิดค้นหัวข้อสำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์และ ช่วยวางกรอบในการศึกษาแม้ที่จะเสียชีวิตไปก่อนงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จะสำเร็จ งานชิ้นนี้จะไม่ลุล่วง ด้วยดีได้หากไม่ได้คำแนะนำของพี่ที่เป็นทั้งครูด้านงานพัฒนาและเป็นอาจารย์ภาคสนาม และพี่เป๋ แป๊ะซี ที่คอยเชียร์และแนะนำในช่วงเรียน กานจิว ที่ช่วยในเรื่องระบบ IThesis และขอบคุณเพื่อนร่วมชั้นเรียน ที่คอยช่วยเหลือมาตลอดโดยเฉพาะน้องแคทที่คอยดำเนินการด้านเอกสารหรือการติดตามข่าวสารเพื่อให้ ข้าพเจ้าดำเนินการได้ทันท่วงทีและบางครั้งต้องสำรองเงินให้ก่อน และที่ขาดไม่ได้พี่อ้อม พี่บี จ๋อย ตะวัน หนึ่ง หน้อย ปิ๊ก ปิว โต้ สีน ที่สนับสนุนทุนการศึกษาให้หยิบยิ้มในยามขาดแคลน และความหวังดีของ ญาติมิตร เพื่อนพ้องที่ไม่ได้เอ่ยนามครบทั้งหมด ที่คอยเกื้อกลมอมมิตรภาพดีๆให้ตลอดมา

สุดท้ายข้าพเจ้าขอขอบคุณครอบครัวข้าพเจ้าและครอบครัวของสามีที่คอยหนุนเสริมและให้ กำลังใจตลอดมาและที่ขาดไม่ได้ขอขอบคุณคู่ชีวิตที่คอยรองรับสภาวะความเครียดและกดดันรวมถึงการ ดูแลทุกเรื่อง คุณค่าจากงานวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ข้าพเจ้าขอมอบให้กับขบวนการเคลื่อนไหวของคนทุกซ์คน ยากสู่การกินดีอยู่ดีต่อไป

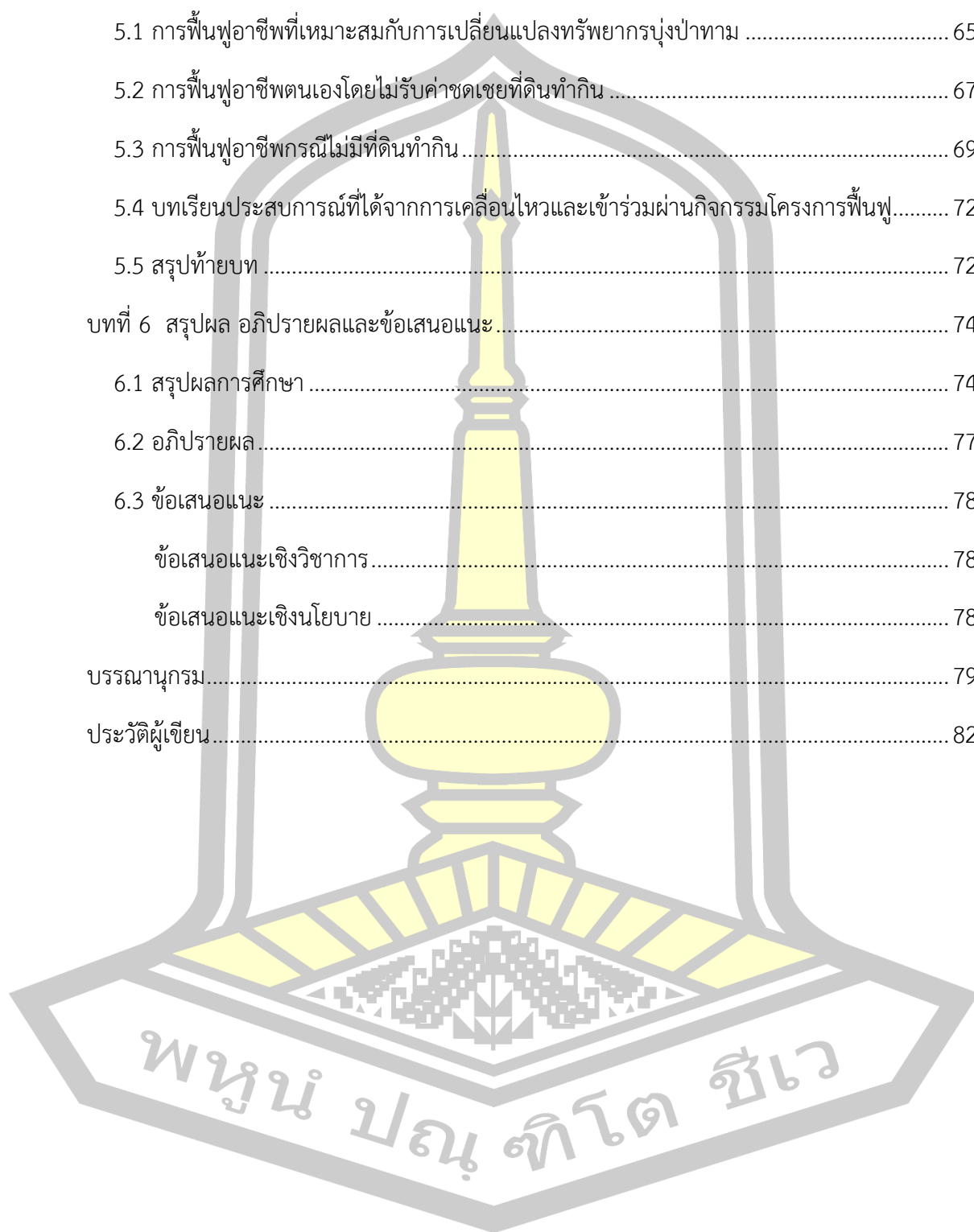

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ณ
สารบัญตาราง.....	ฉ
สารบัญภาพประกอบ.....	ฐ
บทที่1 บทนำ.....	1
1.1 ภูมิหลัง.....	1
1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	4
1.3 คำถามในการวิจัย.....	4
1.4 ขอบเขตการศึกษาค้นคว้า.....	4
1.4.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่.....	4
1.4.2 ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย.....	5
1.4.3 ขอบเขตเชิงเนื้อหา.....	5
1.5 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	5
1.5.1 นโยบายการพัฒนาแหล่งน้ำ.....	5
1.5.2 สาเหตุของการสร้างเขื่อน.....	6
1.5.3 กระบวนการต่อสู้เกี่ยวกับเขื่อน.....	7
1.6 ทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย.....	11
1.6.1 ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม.....	11
1.6.2 แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Concepts).....	12

1.7	กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	14
1.8	วิธีดำเนินการวิจัย.....	15
1.9	การนำเสนอผลการศึกษา.....	16
1.10	นิยามศัพท์เฉพาะ.....	16
บทที่ 2	พัฒนาการของโครงการโฆง ซี มูล.....	17
2.1	พัฒนาการโครงการโฆง ซี มูล.....	17
2.2	ผลกระทบที่นำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการโฆง ซี มูล.....	22
บทที่ 3	การเคลื่อนไหวและการต่อสู้ของชาวบ้านราชินีเสลสู่กระบวนการฟื้นฟูตนเอง.....	31
3.1	รูปแบบกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านราชินีเสล.....	31
3.1.1	รูปแบบการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่น.....	31
3.1.2	การเคลื่อนไหวในรูปแบบเครือข่ายลุ่มน้ำ.....	32
3.1.3	การเคลื่อนไหวในรูปแบบเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ.....	33
3.2	การสร้างอำนาจและการต่อรอง.....	34
3.3	หลักการคัดค้าน.....	35
3.4	การจ่ายค่าชดเชยที่ดินทำกิน.....	36
3.5	สรุปท้ายบท.....	37
บทที่ 4	กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตหลังการสร้างเขื่อนราชินีเสล.....	39
4.1	พัฒนาการกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตหลังเขื่อน.....	39
4.2	กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน.....	46
4.2.1	กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบเครือข่าย.....	46
4.2.2	กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบกลุ่มองค์กร.....	58
4.2.3	กระบวนการฟื้นฟูแบบปัจเจก.....	60
4.3	สรุปท้ายบท.....	63

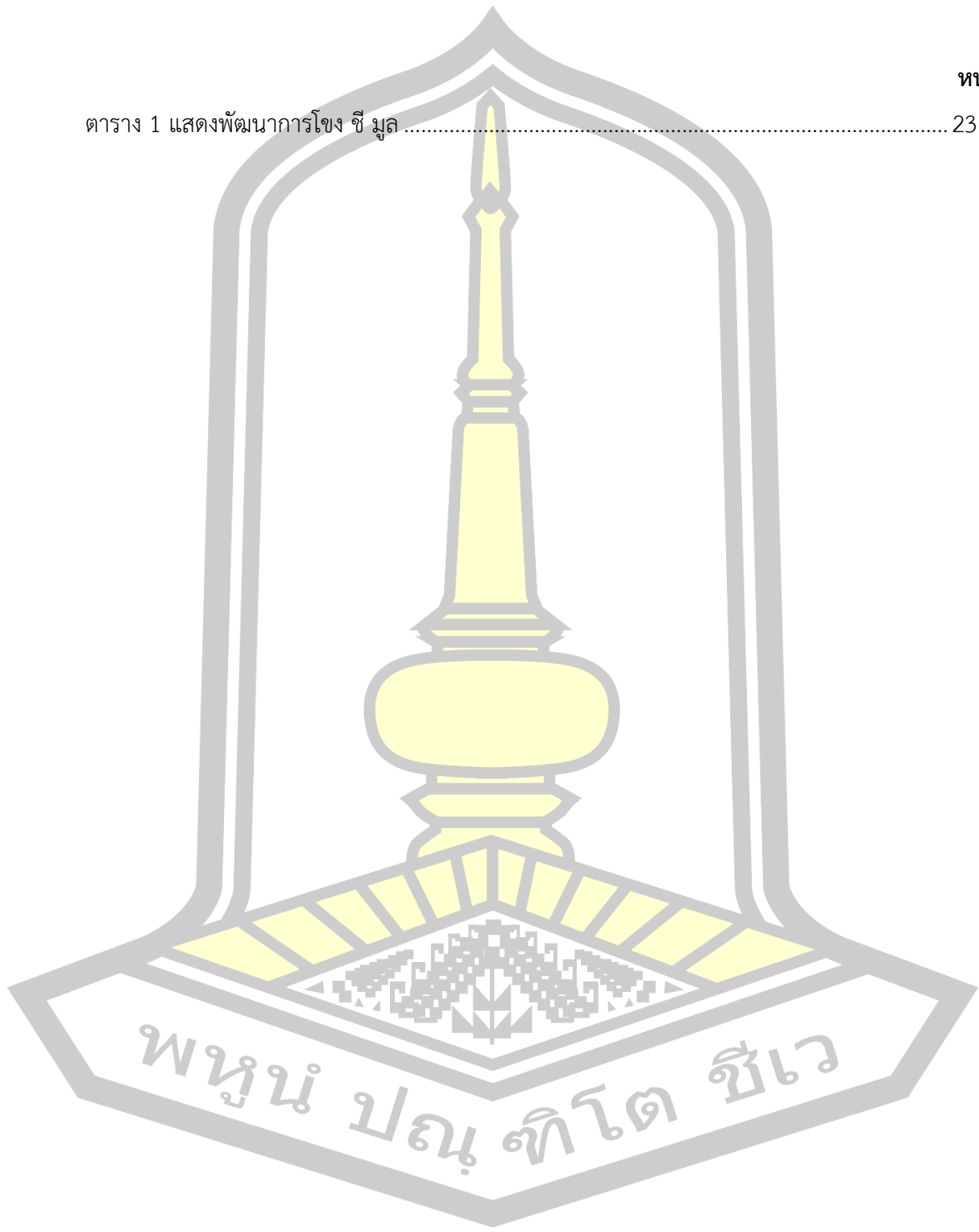
บทที่ 5 บทเรียนความสำเร็จการดำเนินกิจกรรมของการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน	65
5.1 การฟื้นฟูอาชีพที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรบุงป่าทาม	65
5.2 การฟื้นฟูอาชีพตนเองโดยไม่รับค่าชดเชยที่ดินทำกิน	67
5.3 การฟื้นฟูอาชีพกรณีไม่มีที่ดินทำกิน	69
5.4 บทเรียนประสบการณ์ที่ได้จากการเคลื่อนไหวและเข้าร่วมผ่านกิจกรรมโครงการฟื้นฟู.....	72
5.5 สรุปท้ายบท	72
บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	74
6.1 สรุปผลการศึกษา	74
6.2 อภิปรายผล	77
6.3 ข้อเสนอแนะ	78
ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ	78
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	78
บรรณานุกรม	79
ประวัติผู้เขียน	82

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 แสดงพัฒนาการของ ซี มูล 23

สารบัญภาพประกอบ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา	15
ภาพประกอบ 2 คณะสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าทาม	49
ภาพประกอบ 3 คณะสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าทาม ที่มา: รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล.....	50
ภาพประกอบ 4 ภาพแสดงแผนที่การสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	50
ภาพประกอบ 5 ภาพแสดงสื่อโปรแกรมการท่องเที่ยว	52
ภาพประกอบ 6 ภาพแสดงสื่อโปรแกรมการท่องเที่ยว	53
ภาพประกอบ 7 การจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวระบบนิเวศโนนกกคอม	54
ภาพประกอบ 8 บ้านรับรองสำหรับแขกที่มาศึกษาเรียนรู้	55
ภาพประกอบ 9 แปลงทดลองดำเนินาข้าวต้นเดียวคัดเลือกสายพันธุ์.....	55
ภาพประกอบ 10 แปลงทดลองนาข้าว 16 สายพันธุ์.....	56
ภาพประกอบ 11 การทดลองการท่องเที่ยว.....	57
ภาพประกอบ 12 การทดลองการท่องเที่ยว.....	57

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ภูมิหลัง

เขื่อนราษีไศลเป็น 1 ใน 14 เขื่อน ตามโครงการ โขง ซี มูลง งบประมาณในการก่อสร้างทั้งสิ้นจำนวน 871.9 ล้านบาท ลักษณะโครงสร้างเขื่อนราษีไศลเป็นคอนกรีตมีความสูง 9 เมตร ควบคุมการเปิดปิดเขื่อนด้วยระบบไฮดรอลิก กว้าง 7 บานประตู เขื่อนดังกล่าวได้ถูกสร้างขึ้นบริเวณบ้านปากห้วย อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตั้งแต่เดือนมีนาคม ปี พ.ศ. 2535 ดำเนินการแล้วเสร็จและทดลองกักเก็บน้ำ เดือนตุลาคม ปี พ.ศ. 2536 (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552b) ทำให้เกิดความเสียหายทางด้านการเกษตรของชาวบ้านบริเวณริมฝั่งแม่น้ำมูลรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมสองฝั่งลุ่มน้ำมูลถูกน้ำท่วมเป็นระยะทางยาวถึง 120 กิโลเมตร ชาวบ้านไม่สามารถใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทามที่เป็นแหล่งอาหารสำคัญของชาวบ้าน รวมถึงชาวนายากจนที่ไม่มีที่ดินในพื้นที่สูง แต่อาศัยการทำนาทาม ทำสวน ปลูกปอ ในพื้นที่ทามหลังน้ำลดได้เช่นในอดีต ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นครอบคลุมพื้นที่ จำนวน 3 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดศรีสะเกษ (อำเภอราษีไศล อำเภอบึงบูรพ์ อำเภอสีลาสาท) จังหวัดร้อยเอ็ด (อำเภอโพธิ์ทราย สุวรรณภูมิ) และจังหวัดสุรินทร์ (อำเภอรัตนบุรี อำเภอนาหว้า) (นลินี ต้นธวณิช, สุไลพร ชลวิไล, 2545)

ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากร เกิดจากการที่โครงการไม่ได้ศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม รวมถึงระดับการกักเก็บน้ำไม่ได้เป็นไปตามข้อมูลที่แจ้งต่อชุมชนก่อนการสร้างเขื่อน สร้างความเสียหายต่อผลผลิตทางด้านเกษตร รวมถึงวิถีชีวิตของชุมชน เป็นสาเหตุของความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับหน่วยงานที่รับผิดชอบโครงการสร้างเขื่อนราษีไศล ทำให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันในนามคณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูลหรือ คอปม.เพื่อทวงถามถึงความรับผิดชอบต่อผลกระทบที่เกิดขึ้น (สนั่น ชูสกุล, 2559a)

การต่อสู้ของชาวบ้านเริ่มจากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงโดยเริ่มจากกลุ่มคนที่เดือดร้อนเรียกร้องให้ทางการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำท่วมและสูญเสียที่ดินทำกิน การสูญเสียอาชีพ รวมถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การกระจายของดินเค็ม ทรัพยากรป่าบุงป่าทามถูกน้ำท่วม ปัญหาที่เกิดขึ้นนำมาสู่การรวมกลุ่มกันในระดับชุมชน ชาวบ้านมีการยื่นหนังสือถึงราชการที่เกี่ยวข้องตามขั้นตอนตั้งแต่ สภาตำบล อำเภอ จังหวัด กระทรวงที่รับผิดชอบในขณะนั้นคือกระทรวงวิทยาศาสตร์ และยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรีเพื่อให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้นำปัญหาไปสู่การแก้ไข แต่ในระยะเวลาที่ชาวบ้านมีการยื่นหนังสือตลอดปี พ.ศ.2537 ไม่มีการดำเนินการใดๆแต่ทางการกลับรัฐกลับเพิกเฉยต่อปัญหาที่

เกิดขึ้น ขณะที่ในระดับพื้นที่ชาวบ้านแบ่งแยกเป็นสองฝ่ายเกิดความขัดแย้งกันในส่วนของผู้ต้องการใช้น้ำและผู้ประสบปัญหาน้ำท่วมที่ดินทำกิน ความขัดแย้งกันในชุมชนเกิดขึ้นต่อเนื่อง ในช่วงนั้นกลุ่มที่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนเป็นกลุ่มราชการในท้องถิ่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน รวมถึงการส่งย้ายครูที่ให้การช่วยเหลือกลุ่มต่อต้านเขื่อน (สนั่น ชูสกุล, 2559)

ในขณะที่เดียวกันการต่อสู้จำเป็นต้องมีกระบวนการขั้นตอนการเรียกร้องอย่างเป็นระบบ การศึกษารวบรวมข้อมูลข้อเท็จจริงเรื่องของผลกระทบ ในส่วนนี้ได้มีนักวิชาการ นักพัฒนา ปัญญาชน มาให้ข้อมูลและเชื่อมโยงปัญหาในระดับชุมชนให้เห็นถึงปัญหาระดับชาติ เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้าใจว่าโครงการพัฒนาในชุมชนดังกล่าวมีสาเหตุจากอะไร โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ โขง ชี มูล ที่ดำเนินการในภาคอีสาน ชี้ให้เห็นผลกระทบที่จะเกิดขึ้นของเขื่อนที่เคยถูกสร้างมาก่อน เช่น เขื่อนปากมูล จนนำมาสู่ขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนในระดับหมู่บ้าน ชุมชน เกิดการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายกับกลุ่มที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐทั่วประเทศเป็นเครือข่ายเคลื่อนไหวทางสังคมของกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ในปี พ.ศ.2538 กลุ่มเคลื่อนไหวกรณีปัญหาจากโครงการพัฒนาของรัฐได้ประกาศเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างเป็นทางการในนามสมัชชาคนจน โดยมีกิจกรรมในการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้เกิดการแก้ไขต่อประเด็นปัญหาต่างๆ เช่น มีการชุมนุมเดินขบวน ประท้วง รมรงค์ ยื่นหนังสือต่อหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องให้ดำเนินการแก้ไขปัญหา กรณีเขื่อนราษีไศลเป็นหนึ่งในปฏิบัติการเคลื่อนไหวเรียกร้องและต่อต้านที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันมาหลายรูปแบบ แรงกดดันของขบวนการชาวบ้านนำมาสู่การประชุมใหญ่ร่วมกับสมัชชาคนจนทั่วประเทศที่หน้าท่าเนียบ เกิดการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารปัญหาสู่สังคม รัฐบาลจึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงกรณีเขื่อนราษีไศลขึ้น การเคลื่อนไหวของชาวบ้านนำมาสู่การขบวนกรจ่ายค่าชดเชยครั้งแรก ปี พ.ศ. 2540 โดยรัฐบาลได้มีการอนุมัติงบประมาณในช่วงที่กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานเป็นผู้ดำเนินการและต่อเนื่องถึงกรมชลประทานได้มีการจ่ายค่าชดเชยที่ดินทำกินของชาวบ้านที่ถูกน้ำท่วม จำนวน 6 ครั้ง มีการจ่ายงบประมาณ 885,684,248 บาท (สนั่น ชูสกุล, 2559)

หลังจากได้รับค่าชดเชยแล้วชาวบ้านยังต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นหลังการสร้างเขื่อน การสร้างเขื่อนส่งผลให้วิถีชีวิตของคนแถบลุ่มน้ำมูลตอนกลางสภาพแวดล้อมวิถีชีวิตเปลี่ยนไป อาชีพที่เคยสร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่น อาชีพหลักหายไป เช่น การทำนาทาม อาชีพการเลี้ยงวัวควายเนื่องจากน้ำท่วมบริเวณพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ พื้นที่ป่าทามบริเวณกว้างถูกน้ำท่วม มีพืชพันธุ์อาหารที่เพียงพอสำหรับการเลี้ยงวัวควาย (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552b) นอกจากนี้ น้ำที่ท่วมป่าบุงป่าทามยังทำลายพื้นที่การหาอยู่หากินแหล่งต้มเกลือ หาพิน หาหน่อไม้ ขุดมันแขง รวมไปถึงทำให้การหาปลาที่ต้องมีการลงทุนสูงขึ้น เนื่องจากบริเวณหน้าเขื่อนมีน้ำลึกต้องใช้เครื่องมือหาปลาขนาดใหญ่ เช่น เรือ อวนตาข่ายที่ยาวลึกเพื่อให้สามารถดักปลาบริเวณน้ำลึกได้ สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปยังได้ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตด้านอื่นๆอีกทั้งในระดับบุคคล ระดับ

ครอบครัว ระดับชุมชน ครอบครัวที่สูญเสียที่ดินทำกินต้องไปทำงานต่างถิ่น เช่น ไปจับแท็กซี่ ขายแรงงาน กลายเป็นแรงงานไร้ฝีมือ เมื่อต้องเจอสภาพปัญหาดังกล่าว การก่อตัวรวมกลุ่มเครือข่ายภาคประชาชนจึงเกิดขึ้น การรวมตัวกันต่อสู้เคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชนอีกครั้ง ทั้งเชิงปัจเจกและสิทธิส่วนรวม สิทธิสาธารณะและรัฐ ในนามสมัชชาคนจน ชุมนุมครั้งนี้มาค่อนข้างยาวนานมีการกดดันให้รัฐบาลศึกษาผลกระทบทางด้านสังคม จนกระทั่งปี พ.ศ.2542-ปี พ.ศ.2552 ได้มีการศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการเขื่อนราษีไศลและแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน ดำเนินการศึกษาโดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ระยะเวลาในการศึกษาร่วม 10 ปี(สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552)

ปี พ.ศ. 2556 มีการอนุมัติงบประมาณในการดำเนินการตามแผนลดและแก้ไขผลกระทบจากฝายห้วยน้ำป่าอย่างยั่งยืนซึ่งแผนงานทั้งสิ้น 16 แผนงานมีหน่วยงานที่รับผิดชอบ 11 หน่วยงาน แต่มีเพียงหนึ่งแผนที่ภาคประชาชนได้ดำเนินการตามแผนที่มีการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมเมื่อปี 2552 โดยการศึกษาของ 3 สถาบันการศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี และมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี หลังการสร้างเขื่อนต้องมีการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในชุมชน 4 ด้าน ด้านงานฟื้นฟูระบบนิเวศและทรัพยากรป่าระดับครัวเรือนและชุมชน ด้านการพัฒนาการเกษตรกรรมยั่งยืนภาคประชาชน ด้านแผนงานประมงชุมชน แผนงานด้านปศุสัตว์ ส่วนของเขื่อนราษีไศลก็ได้มีการศึกษาผลกระทบทางด้านสังคมที่จะเกิดขึ้นหลังการสร้างเขื่อนเช่นเดียวกันกับเขื่อนห้วยน้ำป่า มีการศึกษาไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 - ปี พ.ศ.2553 จนกระทั่งมีความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ.2553 ต่อมา ปี พ.ศ.2556 ได้รับงบประมาณในการเตรียมความพร้อมในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล เช่นเดียวกัน โดยแผนงานเตรียมความพร้อมเขื่อนราษีไศลดำเนินการ 5 แผนงาน คือ 1) แผนแก้ไขและป้องกันผลกระทบ 2) แผนควบคุม/เฝ้าติดตาม/เฝ้าระวัง/ใช้ประโยชน์จากเขื่อนราษีไศล 3) แผนฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม 4) แผนฟื้นฟู/สร้างความเข้มแข็งของชุมชน 5) แผนการจัดการความรู้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าทาม จะเห็นได้ว่าในการฟื้นฟูผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนห้วยน้ำป่าและเขื่อนราษีไศล มีการชดเชยที่ต่างกัน เขื่อนห้วยน้ำป่าได้รับการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนที่ได้รับผลกระทบก่อนที่จะมีการจ่ายค่าชดเชยในที่ดินทำกินของเกษตรกร ส่วนเขื่อนราษีไศลได้รับการชดเชยที่ดินทำกินแล้วแต่ยังไม่ได้รับการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคน (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2557)

กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติเขื่อนราษีไศล เน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนเป็นหลัก เพื่อค้นหาแนวทางการดำรงชีพและพัฒนาในระดับชุมชนร่วมกัน รวมถึงการสร้างหลักประกันชีวิตด้านเศรษฐกิจครอบครัว ชุมชนและเครือข่าย การเรียนรู้ระบบกลไกตลาดระดับชุมชนการจัดการผลผลิตที่ได้จากแปลงเกษตร และจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างตลาดทางเลือกของตนเองเพื่อให้เกิดความยั่งยืนและเป็นธรรมของชุมชน การดำเนินการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้

ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล กระทบการที่ภาคประชาชนมีการดำเนินการในช่วงของ
 ระยะเวลาเตรียมความพร้อมของแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 ได้ดำเนินการ 2 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ และด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน
 ดังนั้นการดำเนินโครงการฟื้นฟูเพื่อเตรียมความพร้อมในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนประเด็นที่ควรศึกษา
 เพื่อเป็นแนวทางในการฟื้นฟูตนเองในระยะยาวและเป็นบทเรียนให้กับพื้นที่อื่นที่มีโครงการพัฒนา
 ของรัฐได้ดำเนินการโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2559)

1.2 ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ที่นำไปสู่
 การฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. เพื่อศึกษากระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิต บทเรียนความสำเร็จของกลุ่มคนที่ได้รับการสนับสนุน
 จากโครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล
3. เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษี
 ไศล นำเสนอต่อสาธารณะ

1.3 คำถามในการวิจัย

1. ขบวนการเคลื่อนไหวผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลมีกระบวนการอย่างไร
 บ้างที่นำไปสู่การฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนเองและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
2. บทเรียนความสำเร็จของกลุ่มผู้ได้รับการสนับสนุนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบ
 จากเขื่อนราษีไศลมีรูปธรรมความสำเร็จอย่างไร
3. บทเรียนที่ได้จากการศึกษาการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล
 สามารถนำมาจัดทำข้อเสนอแนะต่อสาธารณะได้อย่างไร

1.4 ขอบเขตการศึกษาค้นคว้า

1.4.1 ขอบเขตเชิงพื้นที่

วิทยานิพนธ์นี้จะศึกษาเอกสารงานวิชาการและสัมภาษณ์ผู้ที่ใช้ประโยชน์ที่ดินและ
 ทรัพยากรในป่าทาม ตำบลหนองแค ตำบลด่าน อำเภอรามัญ จังหวัดศรีสะเกษ ตำบลยางคำ อำเภอ

โพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด ตำบลอนแรม อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ผู้ศึกษาจะเน้นศึกษาให้เห็นถึงกระบวนการฟื้นฟูตนเองในช่วงปี พ.ศ. 2556 - พ.ศ. 2559 เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นชุมชนที่ได้รับการฟื้นฟูและมีรูปธรรมความสำเร็จของการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของกลุ่มเครือข่าย

1.4.2 ขอบเขตกลุ่มเป้าหมาย

ผู้วิจัยศึกษากลุ่มเป้าหมายแม่ค้าตลาดสีเขียว 25 ราย ที่มีการเข้าร่วมกระบวนการฟื้นฟูตนเองในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านประมงชุมชน ด้านเศรษฐกิจ ที่มีรูปธรรมความสำเร็จ ศึกษาในเชิงกระบวนการในการเข้าร่วมกิจกรรมและการปรับตัวในการดำเนินชีวิตประจำวัน

1.4.3 ขอบเขตเชิงเนื้อหา

ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษากระบวนการต่อสู้ของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลจนนำมาสู่การฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยมีความมุ่งหมายที่จะศึกษาปัญหาความซับซ้อนของคนในพื้นที่ชนบทที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐและการ โดยมีประเด็นศึกษาดังนี้

ประการที่แรก กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนในด้านเศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ของกลุ่มเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล

ประเด็นที่สอง รูปธรรมความสำเร็จของกลุ่มเครือข่ายที่ร่วมกันฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.5 ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1.5.1 นโยบายการพัฒนาแหล่งน้ำ

หากกล่าวถึงการพัฒนาในประเทศไทยเกี่ยวกับการจัดการแหล่งทรัพยากรน้ำ เราควรเริ่มจากแผนพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปี พ.ศ. 2504 สมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีเป้าหมายสำคัญในการพัฒนานโยบายด้านเศรษฐกิจที่มุ่งพัฒนาประเทศสู่แดนศิวิไลซ์แบบตะวันตก มีการกู้ยืมเงินจากธนาคารโลกมาจำนวนมหาศาล นำมาพัฒนาระบบคมนาคม จัดการระบบเกษตรกรรม อุตสาหกรรมส่งออก หรือในทุกด้านที่รัฐบาลมองว่ายังไม่ได้รับการพัฒนา การสร้าง

เชื่อมกักเก็บน้ำเพื่อผลิตไฟฟ้า และเพื่อพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่ใช้ในการเกษตร (ประสิทธิ์พร กาหอ่อนศรี, 2543) การดำเนินการสร้างเขื่อนรัฐบาลมีสองแง่มุมนโยบายกล่าวคือ 1) การสร้างประโยชน์ในด้านชลประทาน และการผลิตไฟฟ้า มีบางกรณีที่กลายเป็นเขื่อนเอนกประสงค์ 2) การผลิตไฟฟ้า เช่น เขื่อนภูมิพลถูกดำเนินการสร้างเป็นแห่งแรกเพื่อการผลิตกระแสไฟฟ้า สร้างบริเวณแม่น้ำปิง อำเภอสามงาม จังหวัดตากสร้างเสร็จในปี.ศ.2507 เขื่อนภูมิพลสร้างเสร็จจึงเป็นเสมือนภาพลักษณ์แห่งการพัฒนา ในขณะนั้นเขื่อนภูมิพลเป็นเขื่อนแรกที่สร้างเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าด้วยพลังน้ำมีการยกเขื่อนนี้เป็นต้นแบบการพัฒนาเป็นสัญลักษณ์ของโครงสร้างต้นแบบการพัฒนาให้กับเขื่อนในไทยกว่า 20 แห่ง นอกจากเขื่อนจะถูกสร้างเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้าและเพื่อชลประทานเพื่อใช้ในการเกษตร เขื่อนยังเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจให้คนมาดูความงาม ความอลังการรวมถึงธรรมชาติที่สวยงามบริเวณสถานที่ภายในเขื่อน เขื่อนแต่ละแห่งที่ถูกสร้างขึ้นรัฐมักอ้างว่าเขื่อนมีอรรถประโยชน์ต่างๆที่เกิดขึ้นตามมาหลังการสร้าง จนกระทั่งเขื่อนได้ถูกบรรจุเป็นสถานที่ท่องเที่ยวของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จนกลายเป็นสัญลักษณ์แห่งการพัฒนาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (กิตติพร ใจบุญ, 2538)

1.5.2 สาเหตุของการสร้างเขื่อน

การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของประเทศไทย โดยเฉพาะการสร้าง ฝาย เขื่อน ในภาคอีสานล้วนเกิดจากแนวคิดที่มาจากความต้องการของรัฐ ที่จะพัฒนาและยกระดับความเป็นอยู่ของคนในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ(อีสาน) รวมถึงความพยายามของรัฐที่จะพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อภาคเกษตรกรรม ทั้งนี้รัฐยังมองว่าแหล่งน้ำมีความสำคัญอย่างมากต่อประชาชนในชนบทซึ่งนั่นเป็นความจริงส่วนหนึ่ง เพราะส่วนใหญ่ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำ ในการทำการผลิตด้านเกษตรและการดำเนินชีวิตเป็นสำคัญ แต่โครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่ดำเนินการสร้าง โดยปราศจากการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและชุมชน ทำให้การสร้างเขื่อนมีผลกระทบอย่างมากในสังคมชนบทในพื้นที่ที่ดำเนินการก่อสร้าง ปัญหาดังกล่าวมีนักวิชาการ ปัญญาชน NGOs ในความสนใจและต้องการนำเสนอภาพแง่มุมความเดือดร้อนของชาวบ้านตีแผ่ให้สังคมหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้นำไปแก้ไข จนเกิดการศึกษผลกระทบในด้านต่างๆ การทำวิจัย สำหรับปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง และนำมาซึ่งการเรียกร้องของคนในชุมชน หมู่บ้าน ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินงานของโครงการ กล่าวได้ว่าสำหรับโครงการขนาดใหญ่ที่สุดในภาคอีสานคือ โครงการ โขง ชี มูล เป็นโครงการจัดการน้ำขนาดใหญ่ในภาคอีสาน ที่มีเป้าหมายจัดการระบบน้ำ แหล่งน้ำ เพื่อใช้ในภาคเกษตรของคนชนบท โดยคณะรัฐมนตรี พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีมติอนุมัติโครงการ โขง ชี มูล เมื่อวันที่ 8 เดือน เมษายน พ.ศ. 2532 ด้วยวงเงินงบประมาณ 18,000 ล้านบาท ให้กรมพัฒนาส่งเสริมพลังงานกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อมดำเนินโครงการ เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำสำหรับเกษตรกรรม

ในภาคตะวันออกเฉียงใต้ ครอบคลุมพื้นที่ 14 จังหวัด ยกเว้น จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสกลนคร และจังหวัดหนองบัวลำภู พื้นที่ที่ได้ประโยชน์รวม 4.98 ล้านไร่ ใช้เวลาดำเนินโครงการ 42 ปี (พ.ศ. 2534 – 2576) โดยมีแผนสร้างเขื่อนกันแม่น้ำมูล แม่น้ำชี และลำน้ำสาขา รวมประมาณ 20 เขื่อนด้วยกัน มีการกำหนดแผนงานเป็น 3 ระยะ โครงการ โขง ชี มูล สามารถทำได้เพียงระยะที่หนึ่งเท่านั้น เนื่องมาจากเกิดปัญหาการกัดท้วงขึ้นมากมายนั่น เช่น การกัดท้วงจะเกิดปัญหาเรื่องดินเค็ม เป็นต้น แผนงานในระยะที่ 1 กล่าวคือ ดำเนินการสร้างเขื่อน จำนวนทั้งหมด 14 เขื่อน จากทั้งหมดที่กำหนดเอาไว้ 20 เขื่อน (สนัน ชูสกุล, 2559)

1.5.3 กระบวนการต่อสู้เกี่ยวกับเขื่อน

ดังที่กล่าวไว้แต่เบื้องต้นว่านโยบายและสาเหตุของการสร้างเขื่อนเกิดจากความต้องการพัฒนาประเทศในด้านเศรษฐกิจและสังคม แต่ในแง่การพัฒนาดังกล่าวกลับทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่การพัฒนาเหล่านั้น นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างการพัฒนาเพื่อความทันสมัยโดยรัฐบาลกับการพัฒนาที่ยั่งยืนของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ ที่ปรากฏให้เห็นความขัดแย้งอันเนื่องมาจากการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในช่วงสามทศวรรษแห่งการพัฒนาที่ผ่านการอธิบายถึงการพัฒนาขนาดใหญ่เพื่อใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้ารวมถึงชลประทานใช้ในการเกษตรและอรรถประโยชน์มากมายหลังการสร้างเขื่อน แต่ขณะเดียวกันโครงการขนาดใหญ่ดังกล่าว ขาดการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วมที่แท้จริง การประเมินผลกระทบมีเพียงแค่ประเมินจุดคุ้มค่าของโครงการก่อสร้างเป็นด้านหลัก สุดท้ายก่อให้เกิดความเสียหายต่อรัฐในแง่งบประมาณการลงทุนและความเสียหายต่อชุมชนในแง่ของวิถีชีวิต เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ระยะเวลาและหลักการคัดค้าน กระบวนการต่อสู้เรื่องเขื่อนในภาคอีสานมีพัฒนาการการต่อสู้ลำดับได้ดังนี้

เขื่อนแรกที่ยังดำเนินการสร้างของภาคอีสานคือเขื่อนปากมูลดำเนินการในช่วงสมัย พล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ มีการอนุมัติให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิต(กฟผ.) สร้างเขื่อนปากมูลเมื่อปี พ.ศ.2533 สร้างเสร็จเมื่อปี พ.ศ.2537 ในช่วงก่อนการสร้างเขื่อนปี พ.ศ.2532 มีเพียงข่าวลือที่ไม่เป็นทางการเผยแพร่ขยายเข้าไปในชุมชนที่จะมีการสร้างเขื่อน มีการประชุมกันแต่ไม่มีข้อมูลที่ชัดเจน ทำให้คนที่เข้าร่วมประชุมบางคนเห็นชอบกับการสร้างเขื่อนตามที่ได้รับข้อมูลจากทางการมาว่าเขื่อนจะนำความเจริญมาสู่ชุมชน มีถนนหนทาง ไฟฟ้าเข้ามาทุกชุมชนได้ใช้ แต่ก็ยังมีส่วนหนึ่งเช่นเดียวกันที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนเพราะกลัวน้ำจะท่วมไร่นาของตน ทำให้ชาวบ้านที่ตัดสินใจเข้าร่วมต่อสู้เคลื่อนไหวใช้เวลาในการตัดสินใจเข้าร่วมแตกต่างกัน หลายคนเข้าร่วมกับการเคลื่อนไหวตั้งแต่เริ่มสร้างเขื่อน บางคนเข้าร่วมเมื่อเกิดปัญหาผลกระทบจริงในพื้นที่ตนเอง (นลินี ตันธวนิตย์, สุไลพร ชลวิไล, 2545) แต่กระบวนการดำเนินโครงการจริงรัฐบาลได้อนุมัติให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิต (กฟผ.) ดำเนินการสร้างเขื่อน โดยกู้เงินจากธนาคารโลก 135 ล้านดอลลาร์สหรัฐ โดยงบประมาณก่อสร้างเพิ่มเป็น 233 ล้าน

เหรียญสหรัฐ (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543) ต่อมาปี พ.ศ.2534 ดำเนินการก่อสร้าง ระเบิดเกาะแก่ง หินเพื่อสร้างเขื่อนทำให้สูญเสียระบบนิเวศและทรัพยากรเกาะ แก่ง หิน สำหรับที่อยู่อาศัยและวางไข่ ของปลากว่า 50 แห่ง และยังพบว่าก่อนการสร้างเขื่อนพบชนิดพันธุ์ปลาอาศัยอยู่จำนวน 260 ชนิด หลังสร้างเขื่อนเสร็จพันธุ์ปลาเหลือเพียง 43 ชนิด การสร้างเขื่อนปากมูลก่อให้เกิดผลกระทบทุกด้าน (คณะนักวิจัยไต้หวัน สมัชชาคนจน และเครือข่ายแม่น้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประเทศไทย, 2545) การเคลื่อนไหวของชาวบ้านมีการเริ่มต้นและประชุมกันของกลุ่ม โดยเริ่มจากเครือข่ายของตนเองที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนนำไปสู่การชุมนุมคัดค้านการสร้างเขื่อนในระยะแรกโดยมีคนเข้าร่วม หมู่บ้านละ 4-5คน และเพิ่มจำนวนมากขึ้น นับพันคนในเวลาต่อมา (นลินี ตันธวนิตย์, สุลลพพร ชลวิไล, 2545)

ในการชุมนุมเริ่มจากในระดับพื้นที่สู่กระบวนการส่งตัวแทนยื่นหนังสือถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จนกระทั่งปี พ.ศ.2536 ชาวบ้านปักหลักชุมนุมใหญ่ในพื้นที่เรียกร้องให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชย 1) รายได้จากการสูญเสียอาชีพประมงเป็นเวลา 3 ปี ในระหว่างการก่อสร้างรวมถึงการรับผิดชอบต่อผลกระทบที่จะเกิดขึ้นในอนาคต 2) กฟผ.จัดหาที่ดินให้ครอบครัวละ 15 ไร่ แต่การชุมนุมครั้งนี้ข้อเรียกร้องดังกล่าวไม่เป็นผล ปลายปี 2537 มีการชุมนุมใหญ่หน้าศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานีเพื่อทวงสัญญาเรื่องค่าชดเชยที่ไม่สามารถทำประมงได้ 3 ปีระหว่างการก่อสร้าง การต่อสู้เรียกร้อง ยาวนานกว่า 5 เดือน ในเดือนมีนาคม พ.ศ.2538 รัฐบาลยอมจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้านที่พิสูจน์สิทธิ์ได้ว่าเป็นชาวประมงจริงครอบครัวละ 30,000 บาทและอีก 60,000 จัดในรูปแบบสหกรณ์ (นลินี ตันธวนิตย์, สุลลพพร ชลวิไล, 2545)

ปี พ.ศ.2540 ประกาศจัดตั้งเป็นกลุ่มเคลื่อนไหวในนามสมัชชาคนจนร่วมกับกลุ่มเครือข่าย ปัญหาที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ในการเคลื่อนไหวครั้งนี้ชาวบ้านปากมูลเรียกร้องการชดเชยการสูญเสียอาชีพจากการประมงไปอย่างถาวรและขอให้รัฐดำเนินการจัดสรรที่ดินทำกิน ให้ครอบครัวละ 15 ไร่แต่ข้อเรียกร้องไม่เป็นผล จนนำมาสู่การชุมนุมใหญ่ 99 วัน มีผู้เข้าร่วมชุมนุม 30,000 คนจาก 125 กรณีปัญหา(ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2545)

รัฐเพิกเฉยต่อข้อเรียกร้องจนต้องมียุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวแบบดาวกระจาย ให้ผู้เดือดร้อนในแต่ละกรณีกลับไปตั้งหลักชุมนุมต่อสู้ในพื้นที่ตัวเอง ใน ปี พ.ศ.2542 ชาวบ้านปากมูลตัดสินใจตั้งหมู่บ้านแม่ภูม้วนันยืน บริเวณสันเขื่อนปากมูล ตำบลโขงเจียม อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีโดยคนเข้าร่วมประมาณ 4,000 คน เป็นเนื้อที่กว่า 70 ไร่ การชุมนุมบริเวณสันเขื่อนมีกระบวนการหลากหลายรูปแบบทั้งงานความรู้ งานบุญประเพณี เพื่อสร้างกิจกรรมในการชุมนุม ลักษณะการเคลื่อนไหวดังกล่าวยังไม่ได้รับการตอบสนองใดๆจากรัฐ ปี พ.ศ.2543 ชาวบ้านจึงตัดสินใจบุกทำเนียบอีกครั้งโดยการยึดรถไฟจากอุบลราชธานี เพื่อเดินทาง ผลการเคลื่อนไหวครั้งนี้ได้ คณะกรรมการกลางฯในการแก้ไขปัญหาและให้มีการเปิดประตูเขื่อนทั้ง 8 บาน เป็นเวลา 4 เดือน

เพื่อให้ปลาได้ขึ้นมาวางไข่และหะรรษชาติกลับคืนมา บทเรียนการเคลื่อนไหวของเขื่อนปากมูลเป็นกระบวนการตรวจสอบและติดตามการบริหารจัดการทรัพยากรของรัฐและการสร้างเครือข่ายการต่อสู้ที่เข้มแข็งเพื่อรักษาสิทธิและมีอำนาจในการต่อรองของชาวบ้าน ซึ่งในปี พ.ศ.2544 รัฐบาลพ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร ได้มีมติให้เปิดเขื่อนเพื่อให้ปลาได้ขึ้นมาวางไข่เหนือน้ำซึ่งเป็นการยุติการประท้วงของชาวบ้านตามข้อเรียกร้อง (นลินี ต้นธวณิชย์, สุไลพร ชลวิไล, 2545)

พลวัตการเคลื่อนไหวและต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล ใช้แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมทำความเข้าใจวัฒนธรรมของชาวบ้านปากมูลพบว่าการปรับตัวของชาวบ้านปากมูลมีการโต้ตอบ ต่อรองการใช้สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตทัศนคติระบบคุณค่าตลอดจนความสัมพันธ์รูปแบบต่างๆ ทางเลือกการพัฒนาและการฟื้นฟูวิถีชีวิตและชุมชนคือการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สมบูรณ์การฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล มีเป้าหมายหลักในการเคลื่อนไหวให้มีการเปิดประตูเขื่อนอย่างถาวรและจ่ายค่าชดเชยการสูญเสียโอกาสจากการประกอบอาชีพประมงในช่วงที่มีการสร้างเขื่อนเป็นระยะเวลา 3 ปีจนกระทั่งการไฟฟ้าฝ่ายผลิต(กฟผ.)ยอมจ่ายค่าชดเชยให้ชาวบ้าน 2 กรณี คือ ค่าชดเชยการสูญเสียทรัพย์สินจากน้ำท่วมตามจริงทั้งที่ดินทำกินและบ้านเรือนที่ถูกน้ำท่วมอีกกรณีคือ ค่าชดเชยการสูญเสียโอกาสในการประกอบอาชีพประมง ตลอด 3 ปีที่สร้างเขื่อน ให้ครอบครัวละ 90,000 บาท จำนวน 3,195 ครอบครัว โดยชาวบ้านใช้ยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวหลากหลายรูปแบบ เช่น การเดินขบวนประท้วง ชุมนุม การสร้างเครือข่ายทางสังคมแต่การเคลื่อนไหวดังกล่าวรัฐไม่ได้มองว่าองค์กรชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลับมองชาวบ้านว่ากลุ่มเคลื่อนไหวเป็นกลุ่มผลประโยชน์ เป็นการสร้างอำนาจต่อรอง ในส่วนของชาวบ้านเองพยายามพิสูจน์ตัวตนของกลุ่มว่าเป็นกลุ่มปกป้องทรัพยากร ใช้กิจกรรมทางวัฒนธรรมมาช่วยในการฟื้นฟูและผลิตซ้ำความเชื่อและพิธีกรรมบางอย่าง เช่น พิธีสืบทอดแม่น้ำ (พนา ใจตรง, 2557)

ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านสมัชชาคนจนเขื่อนปากมูลเริ่มจากการสูญเสียอาชีพประมงของชาวลุ่มน้ำมูลตอนล่างส่วนสมัชชาคนจนเขื่อนราชสีห์เริ่มจากการสูญเสียที่ดิน การใช้ประโยชน์ด้านทรัพยากรป่าบุงป่าทามทำกิน กรณีการเคลื่อนไหวของเขื่อนปากมูลเรียกร้องให้มีการจ่ายค่าชดเชยการสูญเสียอาชีพประมงในช่วง 3 ปีระหว่างที่มีการก่อสร้างเขื่อนไม่สามารถทำอาชีพประมงได้และรัฐบาลยินยอมจ่ายให้เมื่อปี พ.ศ.2538 จากนั้นชาวบ้านมีการเคลื่อนไหวต่อให้รัฐบาลมีการจ่ายค่าชดเชยการสูญเสียอาชีพประมงอย่างถาวรหากพบว่าชาวบ้านไม่สามารถทำอาชีพประมงได้เช่นในอดีต จนกระทั่งปี พ.ศ. 2540 รัฐบาลชวลิต ยงใจยุทธ มีมติให้ชดเชยแก่ชาวบ้านที่ไม่สามารถทำประมงได้อย่างถาวร แต่รัฐบาลชวลิต ยงใจยุทธ ถูกยุบสภาก่อนที่จะมีการอนุมัติจ่ายค่าชดเชยดังกล่าว

เมื่อรัฐบาลชวน หลีกภัย ขึ้นมากลับมามีมติเดิมกลับมาลงมติว่าต้องไม่รู้จักพอ ท้ายสุดการต่อสู้ เชื้อนปากมุลยุติลงเมื่อรัฐบาล พ.ต.ท ทักษิณ ชินวัตร มีมติให้เปิดเขื่อนเพื่อให้ปลาได้ขึ้นมาวางไข่ เหนือน้ำและฟื้นฟูธรรมชาติ ส่วนขบวนการเคลื่อนไหวของเขื่อนราชสีเสลเริ่มจากผลกระทบจากการ สูญเสียที่ดินทำกิน สูญเสียทรัพยากรธรรมชาติป่าบุงป่าทาม เรียกร้องรัฐบาลจ่ายชดเชยที่ดินทำกิน ลดระดับการกักเก็บน้ำเพื่อไม่ให้ น้ำท่วมป่าบุงป่าทามที่ยังเหลืออยู่ แต่รัฐยังไม่สนใจ หลังจากมีการยื่นหนังสือต่อหน่วยงาน จึงได้มีการชุมนุมใหญ่ 2 ครั้ง ในระหว่างปี พ.ศ.2539-ปี พ.ศ.2540 จนกระทั่งรัฐบาลยอมจ่ายค่าชดเชยแก่ผู้สูญเสียที่ดินทำกินและการทำมาหากินในป่าทาม แต่ได้รับค่าชดเชยไม่ถึงปีชาวบ้านที่ได้รับค่าชดเชยจากที่ดินทำกินในป่าบุงป่าทามถูกทางราชการส่ง หนังสือถึงให้นำเงินมาคืนโดยถูกกล่าวหาว่าโกงชาติหลอกเอาที่ดินสาธารณะมาแจ้งเป็นที่สาธารณะ ประโยชน์ ทำให้ชาวบ้านรวมตัวกันชุมนุมเพื่อพิสูจน์สิทธิของตนเองตรวจสอบการใช้ประโยชน์ แต่รัฐบาล ก็ไม่ได้มีการตรวจสอบสิทธิอย่างจริงจัง ระหว่างนี้ชาวบ้านได้มีการชุมนุมร่วมกับชาวบ้านเขื่อนปากมูล ที่หน้าทำเนียบอีกครั้งในปี พ.ศ.2543 (นลินี ต้นธวานิตย์, สุไลพร ชลวิไล, 2545)

หลังจากนั้นชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐได้กลับมาชุมนุมปักหลักใน พื้นที่ของตนเอง กรณีเขื่อนราชสีเสลชาวบ้านได้เสนอให้มีการศึกษาผลกระทบด้านสังคม(EIA) แล้วตัว ชาวบ้านเองมีการพัฒนาศักยภาพของตนเอง พัฒนาการหันมาทำงานพัฒนามากขึ้นควบคู่กับการ เคลื่อนไหวของชุมชน ชาวบ้านลุกขึ้นมาทำงานวิจัยที่บ้านศึกษาข้อมูลในชุมชนตนเองเพื่ออธิบาย ตัวตนของตนเองผ่านงานวิชาการนำเสนอชุดข้อมูลความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของทรัพยากรในแง่มุม ต่างๆ การพึ่งพิงฐานทรัพยากรป่าบุงป่าทามให้คนทั่วไปได้รับรู้ เช่น งานความรู้เรื่องบุงทามไม่ใช่ป่า ละเอียดอย่างรัฐราชการเข้าใจแต่ป่าบุงป่าทามเป็นฐานทรัพยากรที่สำคัญชาวบ้านพึ่งพิงอาศัยในการ ดำรงชีพ งานความรู้ต่างๆระดับความเข้มแข็งของชาวบ้านจนกระทั่ง ปี พ.ศ. 2552 สมัชชาคนจน เขื่อนราชสีเสลสมัชชาคนจนเขื่อนห้วยน้ำมีการชุมนุมใหญ่อีกครั้ง เป็นระยะเวลา 180 วัน เพื่อทวงถาม ถึงรายงานผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมของเขื่อนราชสีเสลรวมถึงการผลักดันให้เกิดแผนฟื้นฟู อันเป็นส่วนหนึ่งของรายงานจนกระทั่ง ปี พ.ศ.2553 รัฐบาลมีมติให้มีการดำเนินการแผนฟื้นฟูวิถีชีวิต ของชุมชน

กระบวนการที่กล่าวมาข้างต้นเกิดจากการปฏิบัติการในท้องถิ่นเป็นการโต้ตอบและแสดง พลังอำนาจต่อสังคมการสร้างตัวตนและอำนาจต่อรองกับโครงการพัฒนาของรัฐที่ดำเนินการและ ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น กระบวนการคัดค้านเขื่อนราชสีเสลที่กล่าวมาทำไม

กระแสทางสังคมถึงมีคนสนใจจนตัวเองต้องมาการชดเชยและเยียวยารวมทั้งมีโครงการในการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนทำให้เป็นบทเรียนที่น่าสนใจและควรค่าแก่การศึกษาเป็นอย่างมาก

1.6 ทบทวนแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

1.6.1 ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม

Social movements เริ่มปรากฏในทศวรรษ 1840 social movements เป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่เฉพาะเจาะจงทางประวัติศาสตร์ (McAdam, McCarthy and Zald, 1988) Social movements เกิดขึ้นภายใต้รัฐชาติสมัยใหม่ รูปแบบการเคลื่อนไหวมีปฏิบัติการแตกต่างกันในสังคมขนาดเล็กระดับท้องถิ่นไปสู่สังคมใหญ่ปัจจัยเงื่อนไขของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย เช่น รัฐบาลอ่อนแอ ประชาชนเข้มแข็งรวมตัวกันทำการเรียกร้องต่อรัฐให้ดำเนินการตามข้อเรียกร้องได้ ดังนั้นตามความเห็นของ Crosslay ขบวนการเคลื่อนไหวเป็นสิ่งที่ยากในการให้คำนิยาม มีทั้งลักษณะที่รวมกันและแตกต่างกันแม้ในขบวนการเดียวกันก็มีความหลากหลาย ดังนั้นเพื่อให้สามารถจำแนก social movements Crosslay ประมวลลักษณะสำคัญดังนี้ 1) ขบวนการในฐานะผู้ท้าทาย challenger หรือผู้ปกป้องโครงสร้างหรือระบบแห่งอำนาจ 2) ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นปฏิบัติการรวมหมู่ Collective action ของผู้คน เป็นการท้าทายอำนาจปฏิบัติการแบบปัจเจกและรวมกลุ่ม องค์กร 3) social movements เป็นปฏิบัติการนอกเหนือจากสถาบันการเมืองเพื่อนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ของตนเอง (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559)

ดังนั้นในแงุ่มุมที่ควรศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นปฏิบัติการร่วมของปัจเจกชนกลุ่ม หรือองค์กร ที่มักจะใช้การประท้วงเพื่อบรรลุเป้าหมายของพวกเขา เราสามารถแบ่งการประท้วงซึ่งมักถือได้ว่าเป็นยุทธวิธีที่สำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกได้สามแบบ แบบแรก เป็นการประท้วงที่ให้ความสำคัญกับจำนวนผู้เข้าร่วมทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความเข้มแข็งของขบวนการ แบบที่สอง เป็นการประท้วงที่สร้างความเสียหายทางเศรษฐกิจแก่นายจ้าง เช่น การนัดหยุดงาน การสร้างผลกระทบทางวัตถุและสัญลักษณ์ แบบที่สาม เป็นการประท้วงแบบอารยะขัดขืน นอกจากนี้ การต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมมักจะเป็นการปฏิบัติการที่มีการจัดตั้งเป็นองค์กรเครือข่ายการเคลื่อนไหวร่วมกันนำไปสู่การมีอัตลักษณ์ร่วมกันของผู้คนในขบวนการซึ่งทำให้พวกเขามีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความเข้าใจต่อปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาตรงกัน(สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559,2-7)

1.6.2 แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods Concepts)

การพัฒนาด้านเศรษฐกิจจากอดีตถึงปัจจุบันจากงานศึกษาทั้งภายในและต่างประเทศ พบว่าการพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่สร้างผลกระทบต่อคนตัวเล็กตัวน้อยในพื้นที่รวมถึง ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมถูกทำลายลงไปเป็นทรัพยากรที่คนในชุมชนท้องถิ่นต้องพึ่งพาอาศัยในการดำรงชีพ ในช่วงกลางทศวรรษที่ 1980 นักวิชาการตะวันตกมีความสนใจแนวคิดการดำรงชีพ (Livelihoods) โดยมีการพัฒนามาจากแนวคิดเชิงโครงสร้างของมาร์กซ์ตีวิเคราะห์ปัญหาการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อชาวนาในชนบทและ ยุทธศาสตร์การดำรงชีพนั้นเกิดจากกลุ่มงานที่ศึกษาและสนใจ พฤติกรรมทางสังคมของคนจนในการแสวงหาทางรอดจากวิกฤติ โดยนักคิดสายดำรงชีพส่วนใหญ่ ไม่ได้เริ่มศึกษาจากชาวนาหรือคนจนจากมุมมองเชิงโครงสร้างแต่ให้ความสำคัญเชิงปัจเจกและ ครัวเรือนและความสามารถในการปรับตัวในการอยู่รอดภายใต้โครงสร้างที่หลากหลายรูปแบบ แตกต่างกันโดยเน้นปัจเจกบุคคลหรือครัวเรือนมากกว่าหมู่บ้านและยังให้ความสำคัญกับปัญหาเชิง นโยบายกระแสหลักของรัฐที่เน้นการแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงตัวเลขละเลยคุณภาพชีวิตของคนจน

มนท์ศาสตร์การดำรงชีพถูกพัฒนาขึ้นอย่างเป็นทางการโดย โรเบิร์ต แชมเบอร์ (Robert Chamber) และกอร์ดอน คอนเวย์ (Gordon Conway) ได้ศึกษาปัญหาและความซับซ้อนของความ ยากจน การปรับตัวของชาวชนบท โดยชี้ให้เห็นว่าความยากจนในชนบทมีการตั้งรับและปรับตัวกับ ความเสี่ยงและไม่แน่นอนด้วยทรัพยากรที่มีอยู่และเป็นจุดสำคัญในการปรับตัวของคนจน ในปี 1990 แชมเบอร์และคอนเวย์ ได้เสนอแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน (Sustainable Livelihoods) เปิด มุมมองกรอบการพัฒนาโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางโดยพวกเขาได้นิยามความหมายของการดำรงชีพว่า เป็นความสามารถ (Capability) ทรัพยากร(Assets) และกิจกรรม (Activities) ที่จำเป็นต่อการดำรง ชีพ การดำรงชีพจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อสามารถที่จะรับมือกับสภาพและฟื้นจากสภาพความตึงเครียด เพิ่มความสามารถและทรัพยากรทั้งในปัจจุบันและอนาคตโดยไม่ทำลายฐานทรัพยากร แชมเบอร์และ คอนเวย์ ยังได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่าการบรรลุเป้าหมายในการดำรงชีพจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรหลาย รูปแบบ ซึ่งทรัพยากรก็ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปปัจเจก ทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากร (ปิ่นแก้ว เหลือง อร่ามศรี, 2554)

แนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนได้อธิบายเพิ่มเติมว่าปัญหาการดำรงชีพเกิดจากการเข้าถึง ทุน ทรัพยากร การไม่มีสิทธิ์การเป็นเจ้าของไม่สามารถเปลี่ยนแปลงทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพชีพได้ ดังนั้นการปรับตัวไม่ได้จำกัดที่การสร้างรายได้เพียงอย่างเดียวแต่มีการสร้างความหลากหลาย ผสมผสานวิธีการต่างๆทั้งภายในและนอกภาคการเกษตรหรือสร้างกิจกรรมในชีวิตประจำวันสร้าง ความยืดหยุ่นในการปรับตัวของครัวเรือน ชุมชน สังคมในการต่อรอง มุมมองการดำรงชีพจึงมีความ ลื่นไหลไม่หยุดนิ่งตายตัว (ธานี คามเขต, 2551)

จากการศึกษาแนวคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืน ผู้วิจัยแบ่งแนวทางการศึกษาไว้ 3 แนวทาง ได้แก่

แนวทางที่ 1 การดำรงชีพอย่างยั่งยืนในชนบทด้วยการพัฒนาพื้นฐานของชุมชน ให้ความสนใจกับการยกระดับการดำรงชีพด้วยการใช้ทรัพยากรควบคู่กับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อม พัฒนาให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นฐานของชุมชนเพื่อให้เกิดการปรับตัวและยกระดับการดำรงชีพให้เหมาะสมกับชนบทไทยในปัจจุบัน เนื่องจากการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจระดับมหภาคกระจายความทันสมัยรวมชุมชนเข้าไปอยู่ในระบบตลาด ชาวบ้านตั้งตัวไม่ทัน การบริโภคเพิ่มขึ้นเป็นภาระค่าใช้จ่ายไม่สอดคล้องสมดุลกับผลผลิตภาคเกษตรทำให้ประสบปัญหาด้านการเงินไม่สามารถพึ่งตนเองได้ หันมาพึ่งสารเคมีเพื่อเพิ่มการแข่งขันผลผลิต ทำลายธรรมชาตินำมาสู่การค้าที่ไม่เป็นธรรม แนวคิดการแก้ไขปัญหามูลฐานของชุมชน อาแว มะแส มีข้อเสนอว่าการผนวกการเคลื่อนไหวกับภาครัฐ ภาคเอกชน ที่สนใจระบวนทัศน์ใหม่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่นในการพัฒนาเอื้อให้เกิดการรวมกลุ่มในการปรับยุทธศาสตร์การดำรงชีพ (อาแว มะแส, 2558)

แนวทาง 2 ศึกษาการแปรผันทุนหลายรูปแบบมาใช้ในการดำรงชีพเพื่อให้เกิดความยั่งยืนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง เกษตรแบบผสมผสานวิถีการดำรงชีพของเกษตรกรเครือข่ายอุบลรัตน์ในบริบทโลกาภิวัตน์ในระดับครัวเรือนเพื่อการยังชีพตามกรอบแนวคิดการยังชีพอย่างยั่งยืน ศึกษากลยุทธ์การดำรงชีพที่ชาวนาในพื้นที่ดอนนำมาใช้เพื่อความอยู่รอด:กรณีศึกษา ตำบลโพทะเล อำเภอค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี พบว่าแนวทางเลือกที่มุนษย์นำมาแสดงออกให้หลุดพ้นจากความยากจนและความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นจากที่คาดคิดและไม่คาดคิดหรือการปรับตัวเลือกรูปแบบการดำรงชีพ พบว่าชาวนาในพื้นที่ดอน ได้นำสินทรัพย์ทุน 5 ประการมาใช้ในการดำรงชีพในการปรับเปลี่ยนมีการเลือกทางเลือกต่างๆให้เหมาะสมกับทุนที่มีอยู่ต่อตนเองและครอบครัวปรับเปลี่ยนการผลิตตามสภาพภูมิอากาศ สร้างความยืดหยุ่นในสินทรัพย์ที่มีอยู่ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนตามโครงสร้างกระบวนการที่มีความยืดหยุ่นในทางเลือกการดำรงชีพให้มากขึ้นแต่ถ้าโครงสร้างและกระบวนการไม่ดีก็จะเป็นอุปสรรคต่อการเข้าถึงทรัพยากรที่เป็นทุนทำให้ขาดแคลนทรัพยากรในการดำรงชีพ และงานของ กิริติพร จูตะวริยะ พบว่าเกษตรกรมีการแปรผันทุนหลายรูปแบบมาใช้ในการดำรงชีพเพื่อให้เกิดความยั่งยืนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกระแสภายนอก กระบวนการที่นำมาใช้เป็นการปรับตัวด้านองค์ความรู้ การแลกเปลี่ยน การขยายเครือข่ายและการทดลองปฏิบัติการแนวคิดเกษตรผสมผสานโดยเน้นวิถีทางธรรมชาติเพื่อให้เกิดสมดุลในการดำรงชีพ (ปฎิญา พงษ์ราศรี, 2559)

แนว 3 ให้ความสำคัญกับปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน และเครือข่าย ได้ศึกษาการดำรงชีพของชาวสวนผสมแบบยกร่องลุ่มน้ำแม่กลองชาวสวนสามารถประยุกต์ใช้ทรัพยากรเพื่อการยังชีพและฟื้นฟูจากความตึงเครียดและการเข้าถึงบริการต่างๆของสังคม ทรัพยากรที่ชาวสวนใช้

ประกอบด้วย ทุนกายภาพ ทุนธรรมชาติ โดยโครงสร้างพื้นฐานต่อการดำรงชีพ ทุนการเงิน ทุนทรัพยากร ทุนทรัพยากรมนุษย์ในด้านทักษะความรู้ความสามารถและทุนทางสังคมเครือข่ายทำให้ชุมชนชาวสวนยางร่องในลุ่มน้ำแม่กองอยู่ได้อย่างมีชีวิตชีวาทุกคนมีงานทำ จากงานศึกษาพบว่าชาวสวนมีกลยุทธ์ในการดำรงชีพเรียนรู้การใช้ประโยชน์จากพื้นดินของตัวเองและเรียนรู้ระบบการจัดการน้ำกร่องสวนเพื่อปลูกไม้ผลเพื่อส่งออกสู่ตลาดในกรุงเทพฯที่เอื้อต่อการซื้อขายง่าย รวมถึงในชาวสวนมีการจ้างงานในชุมชนเองจึงไม่จำเป็นต้องมีการอพยพแรงงานออกนอกพื้นที่เนื่องจากงานในการจัดการสวนเป็นงานที่ต้องอาศัยทักษะเฉพาะคนทำสวนต้องมีประสบการณ์สามารถทำงานสวนได้ (มานะ นาคำ, 2559)

จากการทบทวนงานวิจัยเกี่ยวข้องทั้ง 3 แนวทาง ยังไม่ได้นำเสนอให้เห็นการใช้ยุทธศาสตร์การดำรงชีพในการศึกษาพิจารณาจากปัจจัยทุนต่างๆที่เป็นทุนสาธารณะที่ได้มีการเปลี่ยนแปลงและการทดแทนต้นทุนที่ถูกใช้ไปด้วยการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในชุมชน ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง ที่เป็นอยู่ การเข้าใจเรื่องการปรับตัวในการดำรงชีพ รวมทั้งการต่อรองเจรจารูปแบบต่างๆกับรัฐบาลฐานะผู้ดำเนินโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล เป็นส่วนสะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับชุมชนรวมถึงกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เป็นจริงของชาวบ้านในชุมชนได้ชัดเจนขึ้น และทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางให้การช่วยเหลือหรือนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

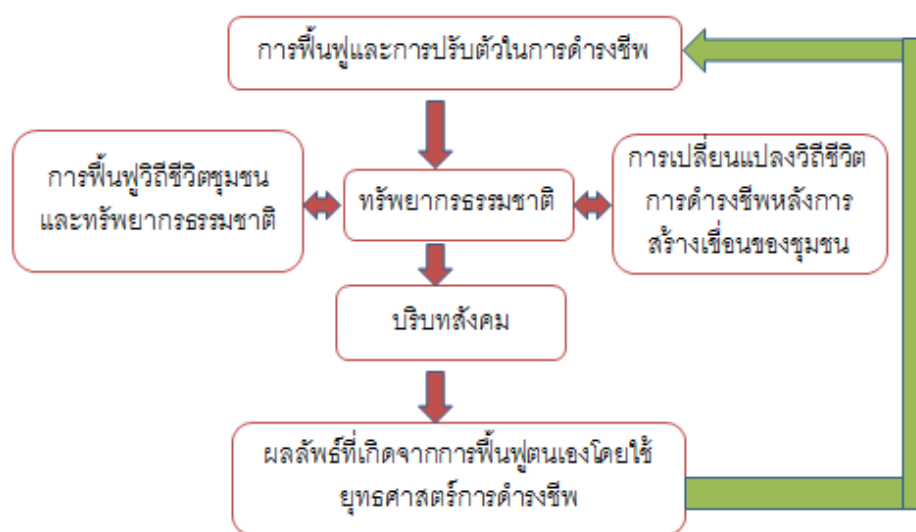
1.7 กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนวรรณกรรมและงานเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านเขื่อนราษีไศลที่ประสบกับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนสามารถนำมาเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาได้ดังนี้

ประเด็นที่หนึ่ง ชาวบ้านมีการปรับตัวให้สามารถดำรงชีพอยู่กับสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปหลังการจ่ายค่าชดเชย ชาวบ้านมีข้อเสนอให้รัฐบาลจัดสรรงบประมาณในการดำเนินการฟื้นฟูวิถีชีวิตคนและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และรัฐบาลมีการผ่อนคลายความขัดแย้งดังกล่าว เข้าร่วมในกระบวนการพัฒนาร่วมกับชาวบ้านผ่านการจัดสรรงบประมาณโครงการฟื้นฟูเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมตามข้อเรียกร้องร่วมกับชาวบ้านผ่านการทำงานโดยกลุ่มองค์กรเครือข่ายชาวบ้าน

ประเด็นที่สอง เป็นการอธิบายถึงกระบวนการฟื้นฟูตนเองโดยเครือข่ายกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่มีความเชื่อว่าการดำเนินกิจกรรมการเคลื่อนไหวทางสังคมและการฟื้นฟูตนเองต้องดำเนินการร่วมกันแบบกลุ่มเนื่องจากปัญหาบางอย่างไม่สามารถแก้ไขได้เพียงคนเดียวคนหนึ่งจำเป็นต้องร่วมกันทั้ง

ผู้ได้รับผลกระทบ รัฐบาล หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง นักพัฒนา นักวิชาการ สถาบันการศึกษา ภายใต้กรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนของชาวบ้านเขื่อนราษีไศล ดังภาพประกอบ

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

1.8 วิธีดำเนินการวิจัย

- 1 การวิจัยเอกสาร (documentary research) ที่เกี่ยวข้อง เช่น รายงานผลการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (กรมชลประทาน, ๒๕๕๒) รายงานผลการดำเนินงานฉบับสมบูรณ์แผนลดและแก้ไขผลกระทบจากฝายหัวนาอย่างยั่งยืนโดยองค์กรชุมชน รายงานสรุปผลแผนระยะการเตรียมการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล
- 2 การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) โดยผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้มีส่วนในประเด็นที่ศึกษา เช่น ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐที่ดำเนินโครงการ เจ้าหน้าที่ดำเนินโครงการแผนฟื้นฟูฯ ผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล กรรมการตลาดนัดสีเขียวราษีไศล
- 3 การสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) สนทนาตั้งประเด็นคำถามให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยผู้วิจัยการทำหน้าที่ในการดำเนินการให้เกิดการแลกเปลี่ยน

4 การสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participatory observation) โดยผู้วิจัยได้สังเกตการณ์ในกระบวนการทำงานและได้เข้าร่วมทำงานกับภาคประชาสังคมในการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลและได้เข้าร่วมประชุมกับหน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ผู้วิจัยได้เข้าไปร่วมปฏิบัติการในกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในชุมชนและทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการดำเนินการร่วมระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1.9 การนำเสนอผลการศึกษา

บทที่ 1 บทนำ เป็นการกล่าวถึง ภูมิหลังของการวิจัย คำถามวิจัย ความมุ่งหมายของการวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ขอบเขตการวิจัย ทบทวนวรรณกรรม แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง กรอบแนวคิดการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย และนิยามศัพท์

บทที่ 2 พัฒนาการของโครงการโขง ชี มูล ผลกระทบที่นำไปสู่การเคลื่อนไหว การชุมนุม การประท้วง และการต่อสู้จนถึงปัจจุบัน

บทที่ 3 รูปแบบกระบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านราษีไศลจนนำมาสู่การจ่ายค่าชดเชยที่ดินทำกิน กระบวนการฟื้นฟูชุมชนโดยองค์กรชุมชนและกระบวนการฟื้นฟูโดยการสนับสนุนของรัฐ

บทที่ 4 วิเคราะห์กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตหลังการสร้างเขื่อนราษีไศลในด้านเศรษฐกิจและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม รวมถึงผลการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มเครือข่ายสมาชิกด้านการฟื้นฟูที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล

บทที่ 5 บทเรียนประสบการณ์การดำเนินกิจกรรมของการฟื้นฟูที่ส่งผลต่อขบวนการเคลื่อนไหว

บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

1.10 นิยามศัพท์เฉพาะ

ป่าชุ่มน้ำ คือ ป่าไม้ที่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำมูลที่มีน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก และสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ในช่วงหน้าแล้ง และบางแห่งเป็นที่ราบลุ่มมีน้ำขังตลอดปี

การฟื้นฟูวิถีชีวิต หมายถึง การพัฒนาคุณภาพการดำเนินชีวิตในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม หลังจากมีการสร้างเขื่อน

บทที่ 2

พัฒนาการของโครงการโขง ชี มูล

2.1 พัฒนาการโครงการโขง ชี มูล

หากกล่าวถึงพัฒนาการของ โขง ชี มูลจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่อีสานในอดีต ดังนั้นในบทนี้ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นถึงสภาพพื้นที่ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสาน เป็นภาคที่มีพื้นที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยสภาพภูมิศาสตร์พื้นที่ทั้งหมด 170,226 ตารางกิโลเมตร หรือ 1 ใน 3 ของประเทศไทย ภาคอีสานนอกจากจะเป็นภาคที่มีขนาดใหญ่แล้วยังพบว่าภาคอีสานมีสภาพพื้นที่ลาดเอียง และมีแม่น้ำสายที่สำคัญอยู่ 3 สาย ได้แก่ แม่น้ำ โขง ชี มูล ซึ่งเป็นสายน้ำที่มีความสำคัญหล่อเลี้ยงผู้คนในภาคอีสานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สายน้ำมีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของคนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นการดำรงชีวิตของคนสองฝั่งน้ำจึงก่อรากฐานทางวัฒนธรรมและก่อให้เกิดเป็นสำนึกของคนลุ่มน้ำเดียวกัน แม้ว่าภาคอีสานจะมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่หลายสายแต่ภาคอีสานก็ประสบกับปัญหาการขาดแคลนน้ำในช่วงหน้าแล้งและเกิดปัญหาน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลาก ซึ่งปัญหาดังกล่าวเกิดจากสภาพภูมิศาสตร์ที่มีข้อจำกัด เห็นได้จากลักษณะการกั้นของภูเขาที่ทำให้การรับน้ำฝนทางด้านตะวันตกและทิศตะวันออกของเทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาตงพญาเย็น กับเทือกเขาพนมดงรักกั้นอยู่ทางตอนใต้ พบว่าน้ำส่วนใหญ่ของภาคอีสานมีต้นน้ำอยู่ในเขตภูเขาทางด้านตะวันตกและทางด้านใต้ การไหลของน้ำจึงไหลไปทางทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำโขงและทิศทางของน้ำยังขนานกับตีเปรสชัน เมื่อฝนตีเปรสชันตกจึงตกทั้งลุ่มน้ำแต่ลักษณะพื้นที่ลาดเอียงพื้นที่จึงไม่รับน้ำรวมถึงสภาพของดินก็เป็นปัญหาที่ไม่สามารถอุ้มน้ำและชั้นของดินเป็นหินดานที่ซึมน้ำไม่ได้ทำให้น้ำหลากลงมายังลำน้ำต่างๆอย่างรวดเร็วทำให้น้ำท่วมฉับพลันในบริเวณพื้นที่ขนาดใหญ่แต่เมื่อฝนขาดช่วงน้ำก็จะขาดตาม ทำให้ขาดแคลนน้ำในช่วงหน้าแล้ง (ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, 2546)

แม่น้ำสายหลักที่สำคัญมี 3 สามสายหลัก ได้แก่ แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่ใหญ่ที่สุดในภาคอีสาน และยาวที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระยะทางทั้งหมด 4,200 กิโลเมตร โดยต้นน้ำเกิดจากที่ราบสูงทิเบตประกอบด้วยภูเขาและดงต่างๆชาวบ้านอาศัยไม่หนาแน่นเหมือนลุ่มน้ำอื่นๆ ลักษณะพื้นที่ลาดของภูเขามีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ ในช่วงฤดูฝนแหล่งน้ำโขงจะไหลเชี่ยว มีหาดทรายกว้างในช่วงหน้าแล้ง และมีแก่งหินมากมาย ไม่สามารถใช้สัญจรได้เช่นเดียวกับแม่น้ำมูล แม่น้ำชี แม่น้ำโขงไหลผ่านพื้นที่ 6 ประเทศ ได้แก่ประเทศจีน พม่า ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนาม แต่แม่น้ำโขงไม่ได้ไหลเข้าสู่ประเทศไทยเป็นเพียงกั้นพรมแดนระหว่างประเทศโดยคิดเป็นความยาวทั้งหมดผ่านชายแดน

ประเทศไทย 860 กิโลเมตร โดยแม่น้ำโขงติดเขตพรมแดนในพื้นที่ที่จังหวัดเลย หนองคาย นครพนม มุกดาหาร และอุบลราชธานี ในพื้นที่ภาคอีสาน ส่วนภาคเหนือไหลผ่านจังหวัดเชียงราย รongลมา เป็นแม่น้ำซีที่เกิดจากภูเขาพังเหยหรือพญาผอ ในอำเภอเกษตรสมบูรณ์ จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นแนวปัน น้ำของแม่น้ำป่าสักและน้ำซีจะไหลผ่านจังหวัดชัยภูมิ ขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร และ อุบลราชธานี จะไหลมาบรรจบกันกับแม่น้ำมูลที่อำเภอเชียงในจังหวัดอุบลราชธานี แม่น้ำซีเมื่อถึงช่วง น้ำหลากจะท่วมตลิ่งเป็นประโยชน์ต่อการเพาะปลูก และในช่วงหน้าแล้งเกษตรกรที่อาศัยอยู่สองฝั่ง แม่น้ำซีได้อาศัยพื้นที่ตามกุด ห้วย หนอง บึง ในการเพาะปลูก ทำนา ซึ่งแม่น้ำซีมีความยาว 765 กิโลเมตร และแม่น้ำอีกสายที่สำคัญคือน้ำมูลเป็นอีกสายน้ำที่เป็นสาขาของแม่น้ำโขงมีความสำคัญ ที่สุดในภาคอีสานโดยเกิดจากเทือกเขาละมั่งเป็นส่วนหนึ่งของเขาสันกำแพง ทางใต้ของจังหวัด นครราชสีมาโดยไหลผ่านอำเภอปักธงชัย จักรราช สูงเนิน พิมาย ชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษและอุบลราชธานี โดยมีความยาว 641 กิโลเมตร มีแม่น้ำสาขาฝั่งขวาที่สำคัญ เช่น ลำแะ ลำจักรราช ลำปลายมาศ ห้วยตาคง ลำชี ห้วยทับทัน ห้วยสำราญ ห้วยชะยุ่ง ลำโดมใหญ่ ลำ โดมน้อย ลำน้ำสาขาที่ไหลฝั่งซ้ายได้แก่ ลำพระเพลิง ลำตะคลอง ลำเชียงไกร ลำพิงชู ลำลับพลา ลำ เสียว แม่น้ำชี ลำน้ำเซบาย ลำน้ำเซบก และรวมลำน้ำทุกสาขาไหลลงสู่น้ำโขงทิศใต้ของอำเภอโขง เจียม จังหวัดอุบลราชธานี สองริมฝั่งแม่น้ำมูลมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรริมฝั่งน้ำ (ประภาพร แพงพะเนา, 2535)

นอกจากปัญหาเรื่องน้ำแล้วภาคอีสานยังมีปัญหาเรื่องของคุณภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ต่ำ เป็นดินหิน ดินทราย ดินแดงและยังเป็นภาคที่มีดินเค็มมากกว่าภาคอื่น รวมถึงการเก็บความชื้น ของดินได้น้อยจึงไม่เหมาะต่อการเพาะปลูกรวมไปถึงสภาพอากาศ ในอดีตยังพบว่าการเพาะปลูกส่วนใหญ่ จากปี พ.ศ.2449-พ.ศ.2479 ภาคอีสานมีการเพาะปลูกที่คล้ายคลึงกันคือการปลูกเพื่อยังชีพโดย การเลือกเพาะปลูกข้าวที่มีลักษณะเฉพาะที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ โดยพบว่าพันธุ์ข้าวที่ใช้มีอยู่ 3 ชนิด คือ 1) พันธุ์หนักเหมาะกับสภาพพื้นที่ลุ่มใกล้แหล่งน้ำ สามารถมีน้ำขังได้นาน ใช้เวลาปลูก 5 เดือน 2) ข้าวเบาจะปลูกในพื้นที่สูงใช้เวลาปลูก 3 เดือน และ 3) ข้าวกลางจะใช้พื้นที่ปลูกในพื้นที่ห่างจากลำน้ำ ใช้เวลาปลูก 4 เดือน ซึ่งให้เห็นว่าชาวบ้านมีการปรับตัวตามสภาพพื้นที่แต่ในส่วนของผลผลิตจะดี หรือไม่ดีขึ้นอยู่กับสภาพอากาศหากปีไหนฝนตกต้องตามฤดูกาลก็จะได้ผลผลิตมากข้าวกล้างดงาม สมบูรณ์ แต่หากปีไหนแล้งผลผลิตก็จะแห้งตาม รวมไปถึงหากฝนตกหนักพายุดีเปรสชันเข้ามา ก็จะทำให้ตายข้าวกล้า ผลผลิตในปีนั้นก็จะไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพ ความแปรปรวนทางธรรมชาติเป็น ข้อจำกัดอย่างหนึ่งที่น่ามาสู่ปัญหาของเกษตรกร อย่างไรก็ตามข้อจำกัดที่กล่าวมาข้างต้นชาวบ้านมี การเอาชนะธรรมชาติด้วยการคิดหาวิธีรับมือและนำน้ำธรรมชาติมาใช้แทนน้ำฝนด้วยการจัดระบบ ควบคุมน้ำเป็นการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเองก่อนที่รัฐจะเข้ามาส่งเสริม โดยการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนที่อยู่ อาศัยก็มีการตั้งตามลักษณะพื้นที่ที่ใกล้กับหนองน้ำและขุดคูคลองคันดินรอบๆบริเวณที่อยู่อาศัยเพื่อ

บังคับทิศทางการไหลของน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูกและเพียงพอในช่วงหน้าแล้ง นอกจากคูคลองแล้ว ในอดีตยังพบสถานที่ที่เป็นอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่หรือชาวขอมเรียกว่าบารายเป็นลักษณะของการทำ อ่างเก็บน้ำในอดีต (ประภาพร แพงพะเนา, 2535)

ด้วยเหตุนี้การเกิดขึ้นของโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ในประเทศไทยที่มีการทุ่มงบประมาณ มาทำ เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหามลพิษทางด้านเกษตรตกต่ำและนำมาสู่ปัญหาความยากจนในภาค อีสานซึ่งรัฐบาลมองว่าความยากจนดังกล่าวจะนำมาสู่ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและสังคมของ ประเทศ และรัฐบาลมีการเร่งแก้ไขปัญหาดังกล่าวมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2482 ดังที่ได้นำเสนอมาก่อนหน้านี้ ว่า ก่อนที่รัฐจะมาแก้ไขปัญหานี้โดยการพัฒนาแหล่งน้ำ ชุมชนเองได้มีการจัดการน้ำขนาดเล็กของ ตนเองโดยวิธีการกั้นดินด้วยการปิดทำนบกั้นน้ำสามารถทำได้ตามสภาพของแต่ละพื้นที่ของลำน้ำและ ส่วนใหญ่ในอดีตมีการทำเกษตรเพิ่มขึ้นตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวกในเส้นทางที่รถไฟผ่านสามารถ นำผลิตผลทางการเกษตรไปจำหน่ายภายนอกพื้นที่ได้ แต่การที่ชาวบ้านมีการจัดการแหล่งน้ำเพื่อ การเกษตรในพื้นที่ตนเอง ในยุคสมัยนั้นรัฐบาลทำหน้าที่เพียงให้คำแนะนำแต่รัฐบาลไม่ได้เข้าไป จัดการทั้งด้านการจัดการน้ำและปัญหามลพิษทางการเกษตรอย่างจริงจังแต่กลับหันหน้ากับการ จัดการปัญหาเรื่องความมั่นคงของประเทศมากกว่าเรื่องอื่น ๆ เนื่องจากสถานการณ์ช่วงนั้นมีความบอบ บางทางด้านความมั่นคงของประเทศ (ประภาพร แพงพะเนา, 2535)

จากนั้นรัฐบาลจึงดำเนินการพัฒนาแหล่งน้ำอย่างเร่งด่วนเพื่อคลี่คลายปัญหาความตึงเครียด ทางการเมือง ที่อยู่ภายใต้สถานการณ์ความไม่ไว้วางใจจากภัยคอมมิวนิสต์ ดังนั้นโครงการพัฒนา แหล่งน้ำขนาดเล็กในภาคอีสานในลักษณะเหมืองฝาย เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ.2482-2493 และได้ดำเนิน โครงการอ่างเก็บน้ำในช่วงปี พ.ศ.2494-2506 ในการบรรเทาทุกข์ปัญหาด้านอุทกภัย และคลี่คลาย ปัญหาทางการเมือง

หากมองย้อนกลับไปพิจารณาการลงทุนในโครงการทั้งหมดของโครงการพัฒนาโขง ซี มูล กลับมีนัย ทางการเมืองซ่อนเร้นอยู่ แม้ว่าปัญหาดังกล่าวไม่ได้เป็นสาเหตุโดยตรงในการตัดสินใจแต่ก็เป็นปัจจัย สำคัญที่สนับสนุนให้รัฐบาลตัดสินใจก่อสร้างอ่างเก็บน้ำ เพราะจะสามารถช่วยในเรื่องเศรษฐกิจและ เรื่องความมั่นคงของประเทศในสถานการณ์ทางการเมืองที่บอบบางรัฐบาลในยุคนั้นมองการ เคลื่อนไหวในภาคอีสานเป็นภัยของชาติ ตระหนักถึงภัยอันตรายของคอมมิวนิสต์ในพื้นที่ประเทศไทย มีพรมแดนที่ติดกับพรมแดนของประเทศอินโดจีนที่ขยายตัวเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของฝรั่งเศส ได้แก่ ลาว เวียดนาม และกัมพูชา ประเทศดังกล่าวมีการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์รวมถึงประเทศไทยและมีการปราบปรามจับกุมสมาชิกสภาผู้แทนในภาคอีสาน คือนายทองอินทร์ ภูมิพัฒน์ นายเตียง ศิริขันธ์ นายจำลอง ดาวเรือง นายทิม ภูมิพัฒน์ นายถวิล อุดล นายพอง สิทธิธรรม ในข้อหาที่ว่า พยายามจะแยกภาคอีสาน โดยรัฐบาลกังวลเรื่องภาคอีสานที่มีความล่อแหลม เป็นเหตุให้ประเทศ สหรัฐอเมริกาประเทศมหาอำนาจได้เข้ามาดำเนินการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ เข้ามาร่วมมือพัฒนา กับ ประเทศต่างๆในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการทหาร (ประภาพร แพงพะเนา, 2535)

หลังจากนั้นได้มีขบวนการเคลื่อนไหวของชาวนา ชาวไร่ เกิดกลุ่มการเคลื่อนไหวในรูปแบบต่างๆส่วนใหญ่เป็นเรื่องปัญหาปากท้อง เศรษฐกิจตกต่ำ ปัญหาราคาข้าว ราคาอ้อย เกิดการเคลื่อนไหวของขบวนการชาวนาชาวไร่ รวมถึงปัญหาเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า การนำความเจริญมาสู่ภาคอีสานจึงเป็นยุทธศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาสถานการณ์ดังกล่าวที่เกิดขึ้น รัฐจึงดำเนินโครงการพัฒนามาในรูปแบบต่างๆเพื่อนำความเจริญสู่ประชาชนอีสานคลี่คลายปัญหาต่างๆตามแนวทางของรัฐ โครงการโฆง ซี มูล ได้มีปฏิบัติที่ชัดเจนขึ้น หลังจากประกาศให้คนออกจากป่าคำสั่งที่ 66/2523 หรือเรียกอ้อว่า คำสั่งที่ 66/23 มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า “คำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 66/2523 เรื่องนโยบายการต่อสู้เพื่อเอาชนะคอมมิวนิสต์” ลงนามโดยพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ เมื่อวันที่ 23 เม.ย. การสร้างเขื่อนเป็นการคิดโครงการเพื่อนำมาสู่การพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนที่อยู่นอกป่าและพัฒนาภาคอีสานและเป็นการป้องกันการเกิดปฏิกริยาต่อรัฐบาลเป็นการคิดนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า (เลิศศักดิ์ คำคงศักดิ์, 2560)

เป็นที่มาอีกประการที่นำโครงการโฆง ซี มูล การสร้างเขื่อนกั้นน้ำโขง น้ำมูล น้ำชี เป็นนโยบายที่ถูกนำมาปิดฝุ่นและดำเนินการแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งให้มีน้ำเพียงพอแก่การทำเกษตรกรรมไปถึงการแก้ไขปัญหาทั่วหม่นเป็นการผลักดันของฝ่ายการเมืองที่ซ่อนเร้นด้วยผลประโยชน์อย่างชัดเจน โครงการพัฒนาต่างๆในพื้นที่กระทบกับชุมชนดั้งเดิมของชาวบ้านที่มีการถากถางและจับจองที่ดินตามความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรดินและน้ำเพื่อใช้ในการเพาะปลูก และขยายพื้นที่เพิ่มขึ้นด้วยจำนวนของประชากร ในเวลาต่อมาชุมชนต่างๆได้ขยายพื้นที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้บริเวณแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่ด้วยภัยสงครามระหว่างชายแดนไทยกัมพูชาหรือแม้แต่พื้นที่ชายแดนไทยลาว ประเทศไทยได้อพยพผู้คนอีกครั้งเพื่อที่จะสร้างเขื่อนเพื่อเป็นกันชนในการทำสงครามและมีการสูญเสียที่ดินให้กับพ่อค้าคนกลางในบางแห่งเพราะหลีกเลี่ยงโครงการของรัฐ เช่นการสร้างเขื่อนในพื้นที่ชาวบ้านที่เป็นที่อยู่ตามโครงการหมู่บ้านไทยอาสาป้องกันชาติเพื่อเป็นกันชนต่อสู้กับการแทรกแซงของคอมมิวนิสต์

อย่างไรก็ตามจะเห็นได้ว่าโครงการพัฒนาแหล่งน้ำถูกผลักดันมาตั้งแต่รัฐบาลสมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม หลังจากนั้นการดำเนินการดังกล่าวเกิดขึ้นอีกครั้งในช่วงของการขยายตัวของรัฐและนโยบายของรัฐโดยมีนโยบายที่สำคัญและส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจอีสานมีสองนโยบายคือ นโยบายการผลิตเพื่อส่งออกซึ่งระบุไว้ในแผนพัฒนาอีสานแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 และการปฏิบัติตามแผนที่ว่าทำให้การผลิตพืชพาณิชย์รวดเร็ว รวมถึงนโยบายการปราบปรามคอมมิวนิสต์ในภาคอีสานที่รุนแรงกว่าภาคอื่นแต่ในขณะเดียวกันรัฐต้องสร้างความเจริญให้กับภาคชนบทอีสานเพื่อแสดงความหวังใยประชาชนด้วยการสร้างวัตถุและบริการต่างๆทำให้เกิดการสร้างถนนหนทางมากมาย มีถนนหนทางลาดยาง คอนกรีตเพิ่มขึ้นรวมทั้งการสร้างเขื่อนและขยายพื้นที่ชลประทานเพิ่มขึ้นถึง 7 เท่า ในช่วง 40 ปี และมีการขยายไฟฟ้าออกสู่ชนบททำให้การใช้

ชีวิตประจำวันของชาวบ้านสะดวกขึ้น แต่นั่นไม่ได้หมายความว่ารายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรจะดีตามเนื่องจากการขนส่งผลผลิตจะออกสู่ตลาดอย่างรวดเร็วแต่ราคาถูกลง รายจ่ายในการลงทุนสูงขึ้นเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตจากการผลิตแบบยังชีพเป็นการผลิตพืชพาณิชย์เพิ่มขึ้น (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2546)

รัฐบาลมีความพยายามที่จะนำพาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย โดยจุดสำคัญของการพัฒนา คือต้องการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคพื้นฐาน ถนนหนทาง ไฟฟ้าต่างๆรวมถึงการพัฒนาโครงสร้างด้านเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ดังนั้นการสร้าง ฝ่าย เขื่อน ในภาคอีสานล้วนเกิดจากแนวคิดที่มาจากความต้องการของรัฐบาลที่จะพัฒนาและยกระดับความเป็นอยู่ของคนในชนบทภาคอีสาน พัฒนาแหล่งน้ำเพื่อภาคเกษตรกรรม มองปัญหาว่าภาคอีสานแห้งแล้งขาดแคลนน้ำ เพราะส่วนใหญ่ในภาคพึ่งพาและใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรและอุปโภค บริโภค โดยรัฐเปรียบเทียบกับแม่น้ำโขง แม่น้ำมูล แม่น้ำชี เป็นเส้นเลือดใหญ่ ที่หล่อเลี้ยงผู้คนในภาคอีสาน และยังเปรียบเปรยว่าในช่วงหน้าแล้งภาคอีสานเปรียบเสมือนคนขาดเลือด จำเป็นต้องมีการนำเลือดมาเติม รัฐจึงต้องมีการจัดการน้ำโดยการดำเนินโครงการชลประทานขนาดใหญ่ผันน้ำจากแม่น้ำโขงมาเติม แม่น้ำมูล แม่น้ำชี รัฐจึงสร้างรูปธรรมดังกล่าวขึ้น โครงการพัฒนาแหล่งน้ำตามโครงการโขง ชี มูล ยังเป็นโครงการพัฒนาในพื้นที่ภาคอีสานตามแผนงานโครงการน้ำพระทัยจากในหลวงตามแนวพระราชดำริ ซึ่งเป็นโครงการที่ดำเนินการโดยกรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม โครงการดังกล่าวมีการสำรวจและเก็บข้อมูลในปี พ.ศ.2531 และมีการประชุมอนุมัติ เมื่อวันที่ 8 เมษายน ปี พ.ศ.2532 ในช่วงรัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ ผ่านการนำเสนอโครงการโดยนายประจวบ ไชยสาส์น รัฐมนตรีกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการพัฒนาพลังงาน ต่อที่ประชุมสัจจรที่ขอนแก่น และมีการอนุมัติให้กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการพลังงานรับโครงการไปดำเนินการให้แล้วเสร็จภายใน 3 ปี โดยอนุมัติงบประมาณครั้งแรก 18,000 ล้านบาท โดยพื้นที่ในการดำเนินโครงการครอบคลุมพื้นที่ 15 จังหวัด ของภาคอีสาน โครงการดังกล่าวต้องลงทุนมหาศาลที่จึงจะสามารถดำเนินการและใช้ประโยชน์อย่างที่ได้กล่าวมาได้จริงแต่ก็ต้องสูญเสียทรัพยากรอย่างมหาศาลเช่นกัน (สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2538)

ขณะที่รัฐดำเนินโครงการดังกล่าวขึ้น ก่อให้เกิดผลกระทบอย่างมากในสังคมชนบทในภาคอีสาน ในบริบทพื้นที่ที่ได้ดำเนินการสร้างเขื่อนผลกระทบที่เกิดขึ้น มีผลต่อระบบนิเวศน์ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม พื้นที่ทางการเกษตร วิถีชีวิตของคนในชุมชน นำมาสู่ปัญหาต่างๆ ประเด็นสำคัญที่นำมาสู่ความขัดแย้งคือ การพัฒนาดังกล่าวไม่ได้มีการศึกษาผลกระทบ ศึกษาวิจัย ผลพวงของการพัฒนานำมาซึ่งการเรียกร้องของคนในชุมชน หมู่บ้าน ที่ได้รับผลกระทบภายหลังจากการดำเนินงานของโครงการ โขง ชี มูล ซึ่งเป็นโครงการจัดการน้ำขนาดใหญ่ มีเป้าหมายจัดการระบบน้ำทั้งระบบทั้งแหล่งน้ำเพื่อใช้ในภาคเกษตรของคนชนบทดำเนินการโดยกรมพัฒนาส่งเสริมพลังงาน

กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสิ่งแวดล้อมดำเนินโครงการ เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำสำหรับเกษตรกรรม ในภาคอีสาน ครอบคลุมพื้นที่ 15 จังหวัด ยกเว้น จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัด สกลนคร และจังหวัดหนองบัวลำภู พื้นที่ที่ได้ประโยชน์รวม 4.98 ล้านไร่ ใช้เวลาดำเนินโครงการ 42 ปี (พ.ศ. 2534 – 2576) โดยมีแผนสร้างเขื่อนกันแม่น้ำมูล แม่น้ำชี และลำน้ำสาขารวม ประมาณ 20 เขื่อนด้วยกัน มีการกำหนดแผนงานเป็น 3 ระยะ โครงการโขง ชี มูล สามารถทำ ได้เพียงระยะที่หนึ่งเท่านั้น เนื่องมาจากเกิดปัญหาการทักท้วงขึ้นมามากมายในขณะนั้น เช่น การ ทักท้วงจะเกิดปัญหาเรื่องดินเค็ม เป็นต้น แผนงานในระยะที่ 1 กล่าวคือ ดำเนินการสร้างเขื่อน จำนวนทั้งหมด 14 เขื่อน ได้แก่ 1.ฝายตะลุง บ้านตะลุง อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ 2.ฝายบ้าน เข้วัว อำเภอคูเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ 3.ฝายคุยเขือก อำเภอโกสุม จังหวัดมหาสารคาม 4.ฝายชุมพวง อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา 5.ฝายราชสีไศล อำเภอราชสีไศล จังหวัดศรีสะเกษ 6.ฝายกุ่มภวาปี อำเภอกุ่มภวาปี จังหวัดมหาสารคาม 7.อ่างห้วยหลวง อำเภอโพธิ์พิสัย จังหวัดหนองคาย 8.ฝายวังยาง อำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ด 9.ฝายคูฟ้า อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร 10.ฝายธาตุน้อย อำเภอเชียงใน จังหวัดยโสธร 11.ฝายชนบท อำเภอชนบท จังหวัดขอนแก่น 12.ฝายห้วยนา อำเภอกันทรารมย์ จังหวัดศรีสะเกษ 13.ฝายโตมใหญ่ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบล 14.ฝายเชบก อำเภอดอนมดแดง จังหวัดอุบลราชธานี จากเดิมทั้งหมดที่กำหนดเอาไว้ 20 เขื่อนโดยมีวัตถุประสงค์หลักของโครงการ เพื่อขจัดปัญหาการขาดแคลนน้ำอุปโภค-บริโภค และการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตรใน ภาคอีสานให้ทัดเทียมกับภาคกลางและชะลอการอพยพย้ายถิ่นของแรงงาน โดยโครงการโขงชีมูลมี การดำเนินการพัฒนาระบบชลประทานเดิมเขื่อนลำปาวและเขื่อนทุ่งสัมฤทธิ์ จำนวน 465,000 ไร่ และสร้างเขื่อนในลุ่มชีและน้ำมูล ในการผันน้ำไปยังลำน้ำสาขาจำนวน 403,480 ไร่ รวมถึงการ ดำเนินการปรับปรุงร่องน้ำห้วยหลวงในการกักเก็บน้ำและดึงน้ำจากแม่น้ำโขงด้วยสถานีสูบน้ำซึ่งมีการ ลงทุนที่สูงมาก (วรลัทธ์ อธิพิลโอฟาร, 2538)

2.2 ผลกระทบที่นำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการโขง ชี มูล

นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า (สมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ) การ สร้างเขื่อนเป็นอีกหนึ่งโครงการที่นำมาขยายผลในเรื่องของโครงการอีสานเขียว และเขื่อนราชสีไศลเป็น เขื่อน 1 ใน 14 เขื่อนตามโครงการโขง ชี มูล เกิดจากการประชุมสัญจรของคณะรัฐมนตรีที่จังหวัด ขอนแก่น วันที่ 8 เมษายน 2532 โดยการแบ่งโครงการออกเป็น 3 ระยะ ระยะที่ 1 ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2535 ถึงพ.ศ.2543 สิ้นสุดโครงการปี พ.ศ. 2576 ใช้ระยะเวลาดำเนินการทั้งสิ้น 43 ปี ด้วย งบประมาณจำนวน 228,000 ล้านบาท (ตัวเลขปี พ.ศ.2535) (ข้อมูลอ้างอิงจากเอกสารแม่มูน อีสาน

วิธีการจัดการน้ำ 2548) กรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานกระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและ
สิ่งแวดล้อมหน่วยงานที่รับผิดชอบระยะแรกปัจจุบันกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็น
คนดูแลโครงการ การสร้างเขื่อนที่ปราศจากการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมขาดการมีส่วนร่วม
ของคนในท้องถิ่นตั้งแต่แรกนำมาซึ่งปัญหาและความสูญเสียหลังจากการสร้างเขื่อน

การสร้างเขื่อนไม่ได้มีอายุยืนยาวตลอดกาลหากเขื่อนนั้นมีอายุการใช้งานในช่วงเวลาใดเวลา
หนึ่งเช่นเดียวกัน การสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำนอกจากมีผลต่อการไหลของน้ำแล้วยังมีผลต่อการ
ตกตะกอนของดินเมื่อระยะเวลาผ่านไปปริมาณการตกตะกอนของดินก็จะมีปริมาณมากขึ้นเรื่อยๆและ
เขื่อนก็จะไม่สามารถกักเก็บน้ำได้ในปริมาณมากเท่ากับระยะเวลาแรกๆที่มีการสร้างเขื่อน ดังนั้นจึงมี
การประเมินความคุ้มค่าของเขื่อนส่วนใหญ่คำนวณความคุ้มค่าไว้ที่ระยะเวลา 50 ปีหรือไม่เกิน 100 ปี
(แม่น้ำ สิทธิ และเขื่อน, 2549)

ตาราง 1 แสดงพัฒนาการโขง ซี มูล

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
พ.ศ.2532	สำรวจและอนุมัติการสร้างเขื่อน ปากมูน บริเวณบ้านหัวเหว อำเภอ โขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานีและ เขื่อนราษีไศล บ้านปากห้วย อำเภอ ราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ	ชาวบ้านในพื้นที่ไม่ได้รับ ข่าวสาร	ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มพูดคุย กันระดับครอบครัว เครือ ญาติ มีทั้งข่าวดี ข่าวร้าย ชาวบ้านสับสนในข้อมูลที่ ได้รับ
พ.ศ.2533	กรม.รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณห วัฒน์ มีมติเห็นชอบให้กฟผ.สร้าง เขื่อนปากมูนโดยผู้เงินจาก ธนาคารโลก	วิถีชีวิตของชาวบ้าน เปลี่ยนไปไม่สามารถหา ปลาเพื่อยังชีพได้เช่นใน อดีต	ชาวบ้านรวมกลุ่มกันมากขึ้น พูดคุยเรื่องผลกระทบที่เกิด จากการสร้างเขื่อน มีการ ประชุมร่วมกัน มีการแจ้งข่าว ทั้งดีและร้าย ข่าวดีจะสร้าง ความเจริญให้กับหมู่บ้าน นำ ไฟฟ้าถนนหนทางเข้ามาสู่ ชุมชน ข่าวร้ายน้ำจะท่วมที่ นาตนเองทำประโยชน์ไม่ได้ อีกต่อไป

ตาราง 1 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
พ.ศ.2534	- รื้อถอนศาลเพียงตาชาวบ้าน - ดำเนินการสร้างเขื่อนปากมูน ระเบิดเกาะ แก่ง หินน้ำท่วม บ้านเรือน ชาวบ้านสัญจรไม่ได้ การระเบิดหินส่งผลให้อาคาร บ้านเรือนชาวบ้านเสียหาย	การระเบิดหินทำให้ บ้านเรือน ชาวบ้านเสียหาย แหล่งอาศัยของสัตว์น้ำถูก ทำลาย	ชาวบ้านไม่พอใจเกิดขบวนการ เดินเท้าไปที่ทำงานเขื่อน มีคน เข้าร่วมในการคัดค้านเขื่อน ประมาณ 800 คน แต่ไม่สำเร็จ จึงส่งตัวแทนไป กรุงเทพมหานครยื่นหนังสือ ให้กับนายไพจิตร เอื้อทวิกุล รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ขณะนั้น
พ.ศ.2534- พ.ศ.2536	เขื่อนปากมูนดำเนินโครงการ อย่างต่อเนื่อง	ชาวบ้านยังคงได้รับ ผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อวิถี ชีวิตชุมชนทั้งระบบนิเวศ สัตว์น้ำ	ชาวบ้านมีการชุมนุม เคลื่อนไหวชุมนุมปักหลักใน ระดับพื้นที่และมีนักวิชาการ นักศึกษา นักพัฒนา มาร่วมใน การเก็บข้อมูลและเคลื่อนไหว ร่วมกับชาวบ้าน โดยประเด็นหลักในการชุมนุม เรียกร้อง คือ ให้กฟผ.ชดเชย รายได้จากการสูญเสียอาชีพ ประมงในระยะเวลา 3 ปีใน ระหว่างการก่อสร้าง 35000 บาท ต่อครอบครัวและให้กฟผ. รับผิดชอบผลกระทบที่จะ เกิดขึ้นในอนาคตหากหลังการ สร้างเขื่อนไม่สามารถทำ ประมงได้ กฟผ.ต้องจัดสรร ที่ดินให้ครอบครัวละ 15 ไร่ และให้ยุติการระเบิดแก่ง หิน จนกว่าปัญหาจะยุติ แต่ปัญหา ข้อเสนอก็ไม่ได้รับการแก้ไขแต่ อย่างไร ต่อมาชาวบ้านเขื่อน ปากมูนได้เข้าร่วมกับขบวน นักศึกษาและได้มีปฏิบัติการ ประท้วงที่หน้าทำเนียบ

ตาราง 1 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
พ.ศ.2535	ดำเนินการสร้างเขื่อนราษีไศลไม่มีการศึกษาผลกระทบทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม	ชาวบ้านไม่รับรู้ข้อมูลการสร้างเขื่อนทางรัฐแจ้งชาวบ้านว่าเป็นการสร้างฝายยางเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้ในชวงหน้าแล้ง หน้าฝนก็จะปล่อยลงมายังเพื่อระบายน้ำให้ล้นออก ชาวบ้านเกิดความเข้าใจที่แตกต่างกัน	ชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างเขื่อนเริ่มมีการเคลื่อนไหวยื่นหนังสือและตรวจสอบโครงการในพื้นที่
2538	ผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐทั่วประเทศในนามสมัชชาคนจน	ชาวบ้านได้รับผลกระทบน้ำท่วมที่ดินทำกิน เกิดปัญหาการใช้ประโยชน์จากป่าบุ่งป่าทาม	เกิดขบวนการเคลื่อนไหวกรณีปัญหาจากโครงการพัฒนาของรัฐและขบวนการเขื่อนราษีไศลกดดันให้รัฐบาลแต่งตั้งกรรมการตรวจสอบข้อเท็จจริงกรณีเขื่อนราษีไศล โดยมีกรรมการที่เป็นราษฎรร่วมเป็นคณะกรรมการร่วมกับภาคราชการ กำหนดขั้นตอนการตรวจสอบสิทธิในที่ดินทำกิน เรียกว่ากระบวนการ 5 ขั้นตอน คือ 1) ราษฎรยื่นคำร้อง 2) คณะอนุกรรมการสอบสวนสิทธิราษฎรโดยใช้แบบสอบสวนอิงตามแบบสปก. 3) นำผลการสอบสวนมาปูลงในพื้นที่อากาศกรมที่ดิน ป้องกันการทับซ้อน 4) ให้พยานบุคคลรับรอง 5) ให้ติดประกาศผลการตรวจสอบ 30 วัน เพื่อให้มีการคัดค้าน

ตาราง 1 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
พ.ศ.2539	เข้าร่วมชุมนุมกับสมัชชาคนจน หน้าทำเนียบ 28 วัน กับกลุ่ม เคลื่อนไหวอื่นๆ ในช่วงเวลานี้ รัฐบาลบริหาร ศิลปะอาชา ได้มี มติครม.วันที่22 เมษายน2539 โดยอิงกับมติ ครม. 11 กรกฎาคม 2532 ให้รัฐบาล จ่ายค่าชดเชยแก่ราษฎรที่ได้รับ ผลกระทบจากการสร้างเขื่อนใน ที่ดินทุกประเภททั้งที่มีเอกสาร สิทธิ์และไม่มีเอกสารสิทธิ์	ระดับน้ำที่กักเก็บสูงเกินไป ชาวบ้านไม่สามารถใช้ ประโยชน์ได้	เคลื่อนไหวเรียกร้องให้ลด ระดับน้ำที่ 114 ม.รทก. และชาวบ้านเคลื่อนไหวในเรื่อง สิทธิ์ที่ดินทำกินเพียงอย่างเดียว เนื่องจากรัฐเองได้มี กระบวนการคัดค้านสิทธิ์ในทุก ขั้นตอน เกิดการชุมนุมเคลื่อนไหวทั้งใน ระดับพื้นที่และระดับประเทศ อยู่หลายครั้งตลอดทั้งปีจนกระ ทั่งรัฐบาลบริหาร ศิลปะอาชา หมดวาระลง
พ.ศ.2540	มีการจัดตั้งรัฐบาลชุดใหม่ ของ นายกรัฐมนตรีพลเอกชวลิต ยง ใจยุทธ มีนายอดิศร เพียงเกษ รัฐมนตรีช่วยว่าการ กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เป็นตัวแทน รัฐบาลในการเจรจากับกลุ่มผู้ เดือดร้อน	น้ำท่วมพื้นที่ทำกิน ทั้งใน พื้นที่อ่างราชสีเสลและนอก เขตพื้นที่อ่าง	ชุมนุมใหญ่ที่หน้าทำเนียบ รัฐบาลทั่ว โดยมีกลุ่มผู้เข้าร่วม จากกรณีปัญหาต่างๆทั่ว ประเทศใช้ระยะเวลา 99 วัน จนกระทั่งรัฐบาลยอมจ่าย ค่าชดเชยให้แก่ราษฎรผู้ได้รับ ผลกระทบที่เรียกร้องจำนวน 1,155 ราย ในพื้นที่การ ตรวจสอบ 11,485 ไร่ 3งาน ในราคาไร่ละ 32,000 บาท รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 363,484,000 ล้านบาท
พ.ศ. 2541- พ.ศ. 2542	นายกรัฐมนตรีพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ หมดวาระลง เลือกตั้ง ใหม่ได้รัฐบาลชวน หลีกภัยขึ้น ดำรงตำแหน่ง มีคดีฟ้องร้อง เกิดขึ้น ตั้งแต่รัฐมนตรีช่วย ว่าการเมืองท้องถิ่น นักวิชาการ แกนนำชาวบ้าน นักพัฒนาฟอง ชาวบ้านรับเงินชดเชยผิด กฎหมาย ออกหมายเรียก	ชาวบ้านเกิดความขัดแย้งกัน ในระดับพื้นที่มีการกล่าวหา โจมตีกัน ร่วมทั้งกรณีการ จ่ายค่าชดเชยถูกนำมาเป็น ประเด็นทางการเมือง ชาวบ้านราชสีเสลถูกกล่าวหา ว่าเป็นราชาบริโศค โกงเงินรัฐ เกิดการฟ้องร้องดำเนินคดี ต่างๆว่าชาวบ้านที่รับ	ชาวบ้านยังมีการเคลื่อนไหวแต่ แบ่งออกเป็นหลายกลุ่ม โดย กลุ่มที่ยังไม่ได้รับค่าชดเชยกลุ่ม อื่นๆที่เคยคัดค้านก็ออกมา เคลื่อนไหวอีกครั้ง

ตาราง 1 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
	ชาวบ้านจำนวน 400 ราย	ค่าชดเชยผิดกฎหมาย ทุจริต ค่าชดเชย	
พ.ศ. 2541- พ.ศ. 2542	ชาวบ้านกลุ่มที่คัดค้านกลุ่ม สมัชชาคนจนออกมาเคลื่อนไหว เรียกร้องค่าชดเชยจำนวนมาก ขึ้นหลายกลุ่มเช่น กลุ่ม สมัชชา เกษตรกรอีสาน สมัชชาลุ่มน้ำมูน ฯลฯ จนกลายเป็นชื่อกลุ่มเรียกร้อง ในช่วงนั้นเรียกว่า 12 ราศี ตั้งกองทุนอนุรักษ์ป่าทามมูล(กอ ปม.)	เกิดความขัดแย้งขึ้นในพื้นที่ กรณีการจ่ายค่าชดเชย ชาว ความขัดแย้งเรื่องเขื่อนราษี ไศลถูกตีแผ่ข่าวไปทั่ว ประเทศทั้งสื่อทีวี วิทยุ หนังสือพิมพ์ ป่าทามถูกน้ำท่วมหลายแห่ง หลังกักเก็บน้ำ	ชาวบ้านสมัชชาคนจนที่ได้รับ ค่าชดเชย เมื่อถูกกล่าวหาว่าเป็น ราชินีไศลบริโภคนิสิตต่างๆให้ ข่าวที่ไม่เป็นธรรมจึงรวมกัน เคลื่อนไหวอีกครั้งโดยการ เดินขบวนที่สถานีโทรทัศน์ไอ ทีวีในขณะนั้น ชาวบ้านเคลื่อนไหวในนามกลุ่ม คณะกรรมการชาวบ้านร่วม อนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูน(กอ ปม.)หรือสมัชชาคนจนตั้ง กองทุนฟื้นฟูป่าทามที่เสื่อม โทรมรวมทั้งส่งเสริมอาชีพที่ เหมาะสมแก่สมาชิกและจัด สวัสดิการให้กับผู้ด้อยโอกาส จัดตั้งป่าชุมชน และจัดตั้งกลุ่ม อาชีพหัตถกรรมกก-ผือ ทาม และเกษตรทามมูลเพื่อฟื้นฟูวิถี ชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติให้ เกิดรูปธรรม
พ.ศ.2543	เปิดประตูเขื่อนทั้ง 7 บานประตู บรรเทาปัญหาผลกระทบ พิสูจนสิทธิ์อีกครั้งหลังจากเกิด ปัญหาเรื่องพื้นที่ทับซ้อนในการ จ่ายค่าชดเชย	ปัญหาเรื่องการจ่าย ค่าชดเชย การจ่ายค่าชดเชย หลายครั้งทำให้เกิดปัญหา เรื่องที่ดินทับซ้อนกัน เกิด การพิสูจนสิทธิ์ในที่ดินทำกิน	เคลื่อนไหวให้มีการศึกษา ผลกระทบทางด้านสังคมและ ให้มีการพิสูจนสิทธิ์อย่างเป็น ธรรม
พ.ศ.2544- พ.ศ.2545	ช่วงของรัฐบาล พ.ต.ท.ดร. ทักษิณ ชินวัตร เกิดการปฏิรูป ระบบราชการเขื่อนราษีไศลจาก การดูแลของ กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม เข้าไปอยู่ใน	ผลกระทบที่เกิดขึ้นยังเป็น เรื่องของการแก้ไขปัญหา เรื่องชดเชยที่ดินทำกิน ปัญหาที่เกิดขึ้นการแก้ไข ปัญหาที่ไม่มีวันแล้วเสร็จทำ ให้ขบวนการเคลื่อนไหวของ	-เคลื่อนไหวให้เกิดการแต่งตั้ง คณะกรรมการเพื่อการแก้ไข ปัญหา -เรียกร้องเช่นยุคแรกเรื่อง ค่าชดเชย -เคลื่อนไหวปัญหาในระดับ

ตาราง 1 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
	ความรับผิดชอบของกรมชลประทาน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์	ชาวบ้านเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าลงและหมดพลังแต่ชาวบ้านส่วนหนึ่งยังเชื่อเรื่องการแก้ไขปัญหามาแบบรวมกลุ่ม	พื้นที่ เรื่องการดำเนินคดีต่างๆ เช่นคดีทุจริตค่าชดเชย แต่ส่วนใหญ่ชาวบ้านก็ชนะคดีความ
พ.ศ.2545-พ.ศ.2550	เกิดการสัมปทานทำทราย ชาวบ้านลุกขึ้นมาทำงานวิชาการร่วมกับนักวิชาการ เช่น การทำวิจัยองค์ความรู้ในท้องถิ่น	ระบบนิเวศที่ยังเหลืออยู่หลังการสร้างเขื่อน เกิดผลกระทบตามมาอีกหลังมีการสัมปทานทำทราย	ชาวบ้านชุมนุมเคลื่อนไหวขับไล่นายทุนทำทรายได้สำเร็จในกรณีทำทรายบ้านฝาง ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล เกิดจากขบวนการที่เข้มแข็งของชาวบ้านฝางที่มีบทเรียนการเคลื่อนไหวเรื่องเขื่อนราชไศล การเคลื่อนไหวช่วงยุคนั้นเป็นเรื่องของการเคลื่อนไหวระดับท้องถิ่นในเรื่องประเด็นสิ่งแวดล้อมเช่น ทำทราย ป่าชุมชน ลักษณะการเคลื่อนไหวใช้งานความรู้ในการเคลื่อนไหวมากกว่าการเคลื่อนไหวแบบประท้วง
พ.ศ.2552	ชุมนุมใหญ่ 189 วัน อีกครั้งที่สันเขื่อนราชไศล	รัฐบาลไม่จริงจังในการแก้ไขปัญหาค่าให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นยังดำรงอยู่ในพื้นที่	ประเด็นหลักของการชุมนุมครั้งนี้คือการเรียกร้องให้กรมชลประทานจริงจังในการแก้ไขปัญหาตามมติคณะรัฐมนตรี 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 ในการพิสูจน์สิทธิทำกินและจ่ายงบประมาณในราคาไร่ละ 32,000 บาท รวมถึงการกดดันให้มีงบประมาณค่าใช้จ่ายการศึกษาผลกระทบทางด้านสังคมให้แล้วเสร็จ เพื่อนำเสนอต่อที่ประชุมคณะอนุกรรมการ

ตาราง 1 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
			แก้ไขปัญหาเขื่อนราษีไศล การชุมนุมครั้งนี้ได้ข้อยุติตามข้อเรียกร้อง ในการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม โดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ศึกษาและจัดทำรายงานเสนอต่อคณะกรรมการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลและที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบกับผลการศึกษา
พ.ศ.2553-2554	แต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อน ตามแนวทางในการป้องกันแก้ไขและฟื้นฟูผลกระทบจากโครงการฝายราษีไศล” โดยมีรมต.กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นประธาน	รัฐบาลไม่จริงจังในการแก้ไขปัญหาทำให้ผลกระทบที่เกิดขึ้นยังคงดำรงอยู่ในพื้นที่	เคลื่อนไหวเรียกร้องกดดันเจรจางานได้ คณะกรรมการขับเคลื่อนฯ อนุกรรมการด้านต่างๆ โดยมีคำสั่งเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2554 แต่งตั้ง
พ.ศ.2553-2554	ด้านการฟื้นฟูวิถีชีวิตตนเอง -เกิดการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการ -จัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนเครือข่ายทามมูล -จัดตั้งสมาคมคนทาม	หลังการจ่ายค่าชดเชยวิถีชีวิตคนเปลี่ยนแปลงไป สูญเสียโอกาสการใช้ประโยชน์จากป่าทาม ชาวบ้านกลายเป็นแรงงานต่างถิ่น	คณะอนุกรรมการ 4 ชุดเพื่อวางแผนปฏิบัติการทั้ง 4 ด้าน คือ 1) คณะอนุกรรมการแก้ไขและป้องกันผลกระทบทางกายภาพ2)อนุกรรมการบริหารจัดการเขื่อนราษีไศล 3)คณะอนุกรรมการฟื้นฟูชีวิตชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ และ 4)คณะอนุกรรมการจัดการความรู้ที่ชุมชนน้ำป่าทาม นอกจากการเคลื่อนไหวเรื่องการแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาในภาคส่วนราชการร่วมกับภาคประชาชน และอีกเป้าหมายหนึ่งของการเคลื่อนไหวในยุคนี้เป็นการเคลื่อนไหวให้เกิดการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

ตาราง 1 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์	ผลกระทบ	ขบวนการเคลื่อนไหว
พ.ศ.2556	รับงบประมาณจากกรมชลประทานในการเตรียมความพร้อมโครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ	ชาวบ้านยังคงอยู่กับปัญหาเรื่องของการกักเก็บระดับน้ำที่ชาวบ้านไม่มีส่วนในการบริหารจัดการทำให้การ	เคลื่อนไหวและทำความเข้าใจกับสมาชิกเรื่องแนวทางการฟื้นฟูตนเองโดยการรับสนับสนุนจากรัฐบาลในช่วง

		ปรับตัวเรื่องระดับน้ำไม่ เป็นไปตามธรรมชาติ น้ำ ยังคงท่วมผลผลิตทาง การเกษตร	ของการเตรียมความพร้อม โครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน และทรัพยากร
พ.ศ.2559- ปัจจุบัน	รับงบประมาณจากกรม ชลประทานในการเตรียมความ พร้อมโครงการฟื้นฟูวิถีชีวิต ชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ	ชาวบ้านยังคงอยู่กับปัญหา เรื่องของการกักเก็บระดับ น้ำที่ชาวบ้านไม่มีส่วนในการ บริหารจัดการทำให้การ ปรับตัวเรื่องระดับน้ำไม่ เป็นไปตามธรรมชาติ น้ำ ยังคงท่วมผลผลิตทาง การเกษตร	เคลื่อนไหวเรื่องงานพัฒนา เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของ ชุมชนผ่านงานโครงการที่ รัฐบาลสนับสนุนงบประมาณ เตรียมความพร้อมการฟื้นฟูวิถี ชีวิตชุมชนและ ทรัพยากรธรรมชาติ

ที่มา : (นลินี ดันธวนิตย์, สุลีพร ชลวิไล, 2545) (สนั่น ชูสกุล, ปราณี มรรคนันท์, 2548)

สรุปท้ายบท

พัฒนาการโครงการ โขง ซี มูล ดำเนินโครงการในพื้นที่แม่น้ำหลัก 3 สายในพื้นที่ 15 จังหวัดในภาคอีสาน มีเป้าหมายระยะเวลาการดำเนินโครงการ 42 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534-2576) เพื่อแก้ไขปัญหาความแห้งแล้งในภาคอีสานเป็นการพัฒนาประเทศให้เด็กความทันสมัยในภาค การเกษตร โดยแบ่งระยะเวลาการดำเนินโครงการออกเป็น 3 ระยะ ระยะแรกวางแผนการสร้าง เขื่อน 14 แห่ง เมื่อดำเนินการสร้างทำให้เกิดผลกระทบกับชาวบ้านในพื้นที่ ส่งผลให้เกิดขบวนการ เคลื่อนไหวขึ้นในระดับพื้นที่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบจนนำมาสู่การเคลื่อนไหวในระดับประเทศตั้งแต่ปี พ.ศ.2532-ปี ปัจจุบัน

พหุ ม ประ โท ชี เว

บทที่ 3

การเคลื่อนไหวและการต่อสู้ของชาวบ้านราชสีไศลสู่กระบวนการฟื้นฟูตนเอง

3.1 รูปแบบกระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านราชสีไศล

หลังการสร้างเขื่อนส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ดำเนินโครงการ ทำให้ชาวบ้านออกมาเคลื่อนไหวต่อปัญหาที่เกิดขึ้นตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นจนระดับประเทศ เพื่อทำความเข้าใจสภาพปัญหาของชาวบ้านในพื้นที่เขื่อนราชสีไศลและทำความเข้าใจหลักการข้อเรียกร้องที่นำไปสู่ข้อยุติการแก้ไขปัญหาการขุดเซยผลกระทบที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน

โดยผู้วิจัยได้แบ่งการศึกษารูปแบบการเคลื่อนไหว เป็น 3 ระดับ คือ 1)ระดับท้องถิ่น 2)ระดับเครือข่าย 3)ระดับประเทศ ให้เห็นถึงรูปแบบการเคลื่อนไหวของชาวบ้านในทุกระดับที่รวมกันเป็นเครือข่าย นอกจากรูปแบบการเคลื่อนไหวในบทนี้จะกล่าวถึงการสร้างอำนาจและพลังในการต่อรอกับรัฐบาลผ่านงานความรู้ท้องถิ่น งานวิจัย งานวิชาการ ในการอธิบายบริบทพื้นที่ป่าบุ่งป่าทาม และวิถีชีวิตผู้คนในพื้นที่ ผ่านสื่อสาธารณะ ภาควิชาการ นักพัฒนาที่เข้าไปช่วยเป็นอภิกถาหนึ่งให้เกิดพลังในการเคลื่อนไหวของชาวบ้านมากยิ่งขึ้น

3.1.1 รูปแบบการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่น

ภายหลังการสร้างเขื่อนการกักเก็บน้ำในเขื่อนจึงทำให้เกิดน้ำท่วมพื้นที่ทางการเกษตรจำนวน 9,000 ไร่ เกิดผลกระทบต่อชุมชนจำนวน 3 จังหวัด 8 อำเภอ 21 ตำบล 142 หมู่บ้าน 7,700 ครอบครัว (สนั่น ชูสกุล.2548) นอกจากพื้นที่ทางการเกษตรของชาวบ้านแล้วยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศพื้นที่ราชสีไศลที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก ป่าไม่มีลักษณะเป็นป่าทามที่มีต้นไม้ขนาดเล็ก ไม้พุ่มเตี้ย ไม้หนาม ไม้ใหญ่เกิดบริเวณสองฝั่งมูลรวมทั้งกุด หนอง คลอง เลิง บึง มีพื้นที่ราบ ลุ่ม ชัน ที่เป็นรอยต่อกับลำน้ำมูล ที่สำคัญต้นไม้ที่เกิดในบริเวณดังกล่าวคือทนต่อการแช่ขังของน้ำได้เป็นเดือน และมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์เป็นดินตตะกอนจากการไหลของน้ำในช่วงน้ำหลากพัดพาตะกอนมาทำให้ดินมีแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์ ปลูกข้าวโดยไม่ต้องหว่านปุ๋ยได้ผลผลิตมากถึง 680 กิโลกรัม/ไร่ ซึ่งปกติถ้าปลูกในพื้นที่อื่นได้ผลผลิตเพียง 380 กิโลกรัม/ไร่ บริเวณริมฝั่งมีดินแข็งเป็นพีชที่ดีสำหรับช่วยบำบัดน้ำเสียรวมทั้งมีประโยชน์ในการนำมาทำเล้าข้าวหรือฉางข้าว (นางผา กองธรรม.2559:สัมภาษณ์) นอกจากการปลูกข้าวชาวบ้านมีการปลูกปอ แม้นในอดีตจะได้ราคาเพียง กิโลกรัมละหกสลึงหรือหนึ่งบาทห้าสิบสตางค์ในช่วงปีผลผลิตหนึ่งชาวบ้านขายปอได้ถึง ปีละ 10,000-

20,000 บาท ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทาม(บุญเลิศ ประสิทธิ์, 2561) ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าบุงป่าทามคือมีการแผ้วถางทำการเกษตร นาทาม นาแขงปลูกปอ แต่ละคนใช้พื้นที่ในการทำประโยชน์ ปีละ 3-10 ไร่/ครอบครัว ปลูกพืช 2-3 ปี ก็จะเปลี่ยนไปทำที่อื่นให้ต้นไม้บริเวณนั้นฟื้นตัวและค่อยกลับมาทำอีกเป็นการหมุนเวียนไปเรื่อยๆ ไม้บริเวณป่าบุงป่าทามเป็นต้นไม้ที่ไม่โตมาก มียังตัดย้งอกย้งเกิดใหม่ ทำให้สามารถหมุนเวียนการทำอาชีพในทามนั้นได้ (นายประพันธ์ ภาชู, 2559)

การเคลื่อนไหวในระยะแรกเป็นเพียงการเรียกร้องให้มีการลดระดับน้ำจากเขื่อนเพื่อให้สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ในการทำนาและได้ แต่รัฐปฏิเสธที่จะแก้ไขปัญห ชาวบ้านจึงหันมาเรียกร้องในการชดเชยที่ดินทำกินแต่ข้อเรียกร้องใหม่นี้ยังทำให้รัฐมีปฏิบัติการตอบโต้อย่างรุนแรงมากยิ่งขึ้นเนื่องจากข้อเรียกร้องนั้นไม่ถูกต้องตามกฎหมายนอกจากไม่ช่วยแก้ไขปัญหารัฐกลับขัดขวางการเคลื่อนไหวทุกรูปแบบ ชาวบ้านคับแค้นใจกับการสูญเสียที่ดินประกอบกับการมีโอกาสได้พบกับนักพัฒนาทำให้เกิดการพูดคุยหาทางออกและเริ่มเกิดการเชื่อมโยงกับชุมชนอื่นๆ

3.1.2 การเคลื่อนไหวในรูปแบบเครือข่ายลุ่มน้ำ

การรวมกลุ่มในรูปแบบเครือข่ายเป็นการรวมกันของชุมชนที่ฉีกตัวออกมาจากมายาคติดั้งเดิมที่มีการเชื่อมโยงกันแก้ปัญหาร่วมกันในชุมชนของตนเองแต่ปัญหาเรื่องผลกระทบที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านเกิดการผนึกความคิดร่วมกันของแต่ละชุมชน ในแถบลุ่มน้ำมูลที่ได้รับผลกระทบจากสร้างเขื่อนสำเร็จและกักเก็บน้ำ พ.ศ. 2536 ทำให้น้ำท่วมผลผลิตทางการเกษตรเสียหาย ชุมชนที่ออกมาเคลื่อนไหวระยะแรกๆคือ ตำบลหนองแค ตำบลด่าน อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตำบลดอนแรด อำเภอรันบุรี จังหวัดสุรินทร์ เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบเร็วกว่าพื้นที่อื่นเนื่องจากพื้นที่อยู่บริเวณหน้าบริเวณอ่างเก็บน้ำ และส่วนท้ายเขื่อนราษีไศลที่เป็นพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกันคือ ตำบลหนองแคและตำบลเมืองคง อำเภอราษีไศล จังหวัดศรีสะเกษ ชาวบ้านได้รวมตัวกันออกมาเคลื่อนไหวสำรวจพื้นที่น้ำท่วมบริเวณหน้าเขื่อนราษีไศล ในส่วนของชุมชนบริเวณส่วนกลางของพื้นที่เขื่อนเองก็ได้รับผลกระทบเช่นเดียวกัน ได้แก่บริเวณพื้นที่อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด และเหนือเขื่อนสุดขึ้นไปจะเป็นอำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์

ชุมชนที่เกิดผลกระทบเรียกร้องทวงถามหน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้มีการแก้ไขปัญหที่ดินทำกินพื้นที่ในการใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพที่ได้รับผลกระทบน้ำท่วมซึ่งเป็นสิทธิอันชอบธรรม ขณะเดียวกันโครงการทามมูลที่เป็นองค์กรที่ทำงานพัฒนาเอกชน ที่เข้ามาทำงานด้านสิ่งแวดล้อมและทำงานพัฒนาในพื้นที่จึงร่วมให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการพัฒนาโขง ซี มูล ให้กับชาวบ้านได้รับรู้ โดยมี การจัดประชุมให้ข้อมูลต่างๆเกี่ยวกับเขื่อนให้คนในชุมชนได้รับรู้กับสถานการณ์ที่เกิดขึ้น นอกจากการ

ให้ข้อมูลในระดับชุมชนแล้วยังมีการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับเครือข่ายอื่นๆ โดยการพาแกนนำหลักไปร่วมเรียนรู้และศึกษาผลกระทบจากเขื่อนปากมูลกรณีตัวอย่างที่มีการสร้างเขื่อนเสร็จและเกิดผลกระทบขึ้นกับชาวบ้าน ขณะที่ชาวบ้านเขตอำเภอโพธิ์พอราย จังหวัดร้อยเอ็ดได้มีประสบการณ์การต่อสู้ที่ไม่เป็นธรรมอันเกิดจากโครงการของรัฐมาก่อนโดยการสนับสนุนจากมูลนิธิประสานความร่วมมือพัฒนาทุ่งกุลาร้องไห้หรือมูลนิธิกริด โดยมีการประชุมมีจำนวนผู้เข้าร่วมประมาณ 400-500 คน ชาวบ้านกลุ่มนี้มีการประชุมอย่างต่อเนื่องจนนำมาสู่รวมทั้งการจัดตั้งกลุ่มองค์กรชาวบ้านในนาม คณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.) ซึ่งเป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านโดยมีวัตถุประสงค์ในการพิทักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระบบนิเวศแม่น้ำมูลเพื่อความยั่งยืนในการใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในท้องถิ่น รวมทั้งบทบาทในการเคลื่อนไหวการแก้ไขปัญหาต่างๆของชุมชน

3.1.3 การเคลื่อนไหวในรูปแบบเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ

การรวมกันระหว่างชุมชนกับชุมชนเริ่มชัดเจนมากขึ้นจนพัฒนากลายเป็นเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ การรวมตัวกันในรูปแบบของเครือข่ายผู้เดือดร้อนหลากหลายประเด็น เช่น ปัญหาเรื่องที่ดิน ปัญหาน้ำ ปัญหาเรื่องป่า การเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในรูปแบบชุมนุมประท้วง เดินขบวนบนท้องถนนและเจรจาร่วมกับรัฐบาล ในช่วงการเมืองเปิด เครือข่ายการเคลื่อนไหวได้มีการสถาปนาองค์กรภาคประชาชนขึ้นในนามสมัชชาคนจนทั่วประเทศโดยสมาชิกมาจากความล้มเหลวจากโครงการพัฒนาของรัฐ ในส่วนของชาวบ้านราชสีไศลในนามการเคลื่อนไหวเครือข่ายคณะกรรมการร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล(คอปม.)ตัดสินใจเข้าร่วมการชุมนุมนำไปสู่การชุมนุม 99 วัน ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลก็ได้เข้าร่วมกับเครือข่ายสมัชชาคนจนเช่นเดียวกัน ในการชุมนุมเรียกร้องสิทธิการยื่นหนังสือในสมัยรัฐบาลชวน หลีกภัย และรัฐบาลนายบรรหาร ศิลปะอาชา ชุมนุมยาวนาน การชุมนุมร่วมกันของสมัชชาคนจนทั่วประเทศมีทั้งหมด ๗๑ ปัญหา ชุมนุม และแต่ละประเด็นปัญหาได้ยื่นหนังสือถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและหน่วยงานที่ต้องรับผิดชอบกรณียื่นหนังสือไว้ที่กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การชุมนุมเคลื่อนไหวประเด็นความขัดแย้งจากโครงการของรัฐปรากฏให้เห็นขบวนการเคลื่อนไหว มีทั้งรูปแบบการชุมนุมประท้วง เดินขบวน ปี พ.ศ.2537 มีจำนวน 739 ครั้ง ปี พ.ศ. 2538 จำนวน 754 ครั้ง ในรัฐบาลชวน หลีกภัย และรัฐบาลบรรหาร เกิดเครือข่ายเขื่อนต่างๆ คัดค้านเรียกร้องค้นหารูปแบบวิธีการการแก้ไขปัญหาต่างๆรวมทั้งการติดตามเรียกร้องการแก้ไขปัญหาของรัฐบาลให้มีการเปิดเผยข้อมูลรวมทั้งการแก้ไขปัญหาเรื่องน้ำให้เป็นไปตามนิเวศของชุมชนสอดคล้องกับวิถีชีวิตคนในชุมชน ปี 2539 เขื่อนที่สร้าง

เสร็จแล้วให้มีการจ่ายค่าชดเชยและฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรวมทั้งเรียกร้องให้มีการกักเก็บน้ำไม่ให้ท่วมป่าบุงป่าทาม (ประกาศ ปันตบแต่ง, 2545)

3.2 การสร้างอำนาจและการต่อรอง

สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงหลังการพัฒนาขนาดใหญ่ที่ได้กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นถึงพัฒนาการทั้งในแง่มุมมองการรวมตัวกันของผู้ได้รับผลกระทบที่มีหลากหลายกลุ่มที่มีเป้าหมายแตกต่างกันไป แน่นนอนว่าการสร้างเขื่อนส่งผลให้วิถีชีวิตของคนแถบลุ่มน้ำมูลเปลี่ยนไป อาชีพที่เคยสร้างรายได้ให้กับในท้องถิ่น น้อยลง และบางอาชีพหายไป เช่น การประกอบอาชีพทำนา ทำไร่ปอ ในพื้นที่ทาม อาชีพการเลี้ยงวัวควาย เนื่องจากน้ำท่วมบริเวณพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ที่มีพืชอาหารที่เพียงพอสำหรับการเลี้ยงวัวควาย วิถีชีวิตระดับบุคคล ระดับครอบครัว ระดับชุมชน ต่างได้รับผลกระทบ บางครอบครัวที่สูญเสียที่ดินทำกินต้องไปทำงานต่างถิ่น เช่น ไปขับแท็กซี่ (สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552)

อำนาจการต่อรองที่มีพลังมากที่สุดคนนอกจากพลังคนที่ยออกมาเคลื่อนไหวบนท้องถนน ชุมชนุมประท้วงรัฐบาลต่อกรณีปัญหาความเดือดร้อนที่เกิดจากโครงการการพัฒนาขนาดใหญ่ของรัฐ ชาวบ้านได้นำความรู้เรื่องป่าบุงป่าทามคืออะไรมาอธิบายกับสังคมให้เห็นถึงความสำคัญว่าป่าบุงป่าทามมีความสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิตของคน ดังกรณีการศึกษาความรู้และการให้นิยามป่าทาม คือ ป่าที่ไม่มีต้นไม้ใหญ่ มีเถาวัลย์ขึ้นคู่กับไม้พุ่มเตี้ย มีห้วย หนอง คลอง เล็ง ที่ราบลุ่ม ชัน และมีพื้นดินที่อุดมสมบูรณ์เป็นดินที่ตกตะกอนจากการไหลของน้ำในช่วงน้ำหลากพัดพาตะกอนมาทำให้ดินมีแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์ เป็นชุดความรู้ที่ชุมชนอธิบายต่อหน่วยงานต่อสังคมให้เห็นถึงความสำคัญและยังเป็นวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำที่ได้อาศัยและพึ่งพาจากทรัพยากรหลังจากมีการเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิทำกิน สิทธิเหนือที่ดินทำกิน ชาวบ้านมีทั้งกระบวนการเคลื่อนไหวและรวบรวมความรู้เพื่อเสนอและต่อรองกับรัฐบาลให้เกิดการยอมรับเรื่องความรู้ป่าทามและพื้นที่สาธารณะของชาวบ้าน (อภิรักษ์ สุธาวรรณ, 2560)

นอกจากความรู้เรื่องป่าบุงป่าทามชาวบ้านได้นำองค์ความรู้เข้ามาช่วยในการเคลื่อนไหวผ่านการทำวิจัยไทบ้านศึกษาระบบนิเวศทามปรากฏข้อมูลในการต่อสู้ในเรื่องของนิเวศทามพบข้อมูลโนนจำนวน 103 แห่ง ฮ่อมหรือร่องน้ำ จำนวน 500 แห่ง พันธุ์ปลา 112 ชนิด เป็นปลาที่อพยพจากแม่น้ำโขง 33 ชนิด พันธุ์พืช 250 ชนิด แยกเป็นไม้ยืนต้น 37 ชนิด ไม้พุ่ม 33 ชนิด ไม้เลื้อย 51 ชนิด ไม้กอ 43 ชนิด พืชน้ำ 24 ชนิด เห็ด 32 ชนิด อาหารสำหรับวัวควาย 80 ชนิด(พื้นที่ชุ่มน้ำบทรียนนโยบายสาธารณะเพื่อความยั่งยืนและเป็นธรรม, 2549)

ความรู้ท้องถิ่นนำมาสู่การสร้างอำนาจการต่อรอง ความรู้ที่เกิดขึ้นในระหว่างการเคลื่อนไหว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงนโยบายที่เป็นบรรทัดฐานสำคัญในสังคมไทยต่อกรณีโครงการพัฒนาของรัฐในการนำข้อขัดแย้งดังกล่าวมาแก้ไขปัญหามาระยะยาว เช่น (1) การรับรองสิทธิของราษฎร และชุมชนในที่ดินทำกินที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์โดยมีกระบวนการตรวจสอบการครอบครองและทำประโยชน์มาใช้เป็นหลักการในการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลตามมติ ครม. 22 เมษายน 2539, มติ 29 เมษายน 2540 และ วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2543 (2) การสร้างแบบแผนการแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วมของประชาชนโดยการตั้ง คณะทำงาน คณะกรรมการที่มีสัดส่วน ภาครัฐและภาคประชาชนที่มีสัดส่วนเท่ากัน (3) การสร้างอำนาจการต่อรองให้มีการศึกษาผลกระทบ ทางสังคมและการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน ผ่านมหาวิทยาลัยที่เป็นสถาบันวิชาการเพื่อศึกษา ผลกระทบทางด้านสังคม นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้เรียกร้องให้โครงการจ่ายค่าสูญเสียโอกาสที่จะเสีย ไปจากการเปลี่ยนแปลงสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ ในมติ 29 เมษายน 2540 และมีการรับรองผลการ ต่อรองเจรจาระหว่างรัฐบาลกับสมัชชาคนจน แต่งตั้งกรรมการศึกษาผลกระทบทางสังคม และว่าจ้าง ให้สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นผู้ศึกษา ซึ่งอำนาจเหล่านี้สมัชชาคนจนเขื่อนราษีไศล เป็นผู้สร้างอำนาจและการต่อรองไว้ แต่ในระดับพื้นที่การปฏิบัติการยังพบกับปัญหาเรื่องของอำนาจที่ ไม่เท่ากันราชการเป็นผู้ใช้อำนาจในการจัดการควบคุมการทำงานปิดกั้นการเข้าไปมีส่วนร่วมอย่าง จริงจังจึงทำให้การแก้ไขปัญหาล่าช้า และบางปัญหาไม่ถูกนำมาพิจารณาในการแก้ไข เช่นกรณีปัญห นานอกร่างที่เกิดผลกระทบจากน้ำท่วมในช่วงที่มีการปิดเขื่อนคันไตร์หรือคันดินกั้นน้ำไม่สามารถ ป้องกันน้ำทะลัก ซึมไปท่วมนานอกร่างนั้นได้ และปัจจุบันก็ยังไม่มีการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบ ดังกล่าวนี (สนั่น ชูสกุล, ปราณี มรรคนันท์, 2548)

3.3 หลักการคัดค้าน

การคัดค้านของชาวบ้านในระยะแรกคงปฏิเสธไม่ได้ว่าเป็นการเคลื่อนไหวต่อสู้เรื่องหลักเป็น เรื่องผลประโยชน์เพื่อให้ได้รับค่าชดเชยในที่ดินที่ถูกน้ำท่วมเป็นอันดับแรกเนื่องจากผลผลิตที่พร้อม เก็บเกี่ยวในนาถูกน้ำท่วมและต่อมาก็ไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อีกหลังการกักเก็บน้ำ เป็นปัญหา เด่นชัดที่สุดสำหรับชาวบ้านที่มีพื้นที่ในลุ่มต่ำหรือชาวบ้านเรียกว่านาทาม การต่อรองค่าชดเชยที่ดิน ทำกินจึงเป็นประเด็นหลักต่อมาจึงได้มีการต่อสู้เรื่องข้อมูลการใช้ประโยชน์จากป่าทาม สิทธิเหนือที่ดิน ทำกินแม้ว่าประเด็นด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในยุคนั้นสังคมไทยกำลังให้ความสนใจมีกลุ่มที่มี การศึกษาค้นคว้าหลายกลุ่มทั้งแวดวงนักวิชาการ นักพัฒนา แต่ในระดับพื้นที่ราษีไศลเองด้าน สิ่งแวดล้อมยังเป็นประเด็นรองจากเรื่องสิทธิชุมชนโดยใช้ฐานข้อมูลการศึกษาผลกระทบทางสังคม ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมพื้นที่ป่าทามทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ เป็นเสมือนพื้นที่ในการหาอยู่

หากินได้พึ่งพาอาศัยในการดำรงชีพเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของผู้คนหลังการสร้างเขื่อนราษีไศล ทรัพยากรบางส่วนหายไป การรวมตัวกันต่อสู้ของภาคประชาชนเคลื่อนไหวเรื่องสิทธิชุมชน ทั้งเชิง ปัจเจกและสิทธิส่วนรวม สิทธิสาธารณะและรัฐ ในนามกลุ่มสมัชชาคนจนมาก่อนข้างยาวนานซึ่งผู้วิจัย ได้กล่าวไว้ข้างต้น จะพบว่าชาวบ้านได้มียุทธศาสตร์นำความรู้ท้องถิ่นมาเป็นหลักการสร้างอำนาจ การสร้างเขื่อนราษีไศลทำให้ระบบนิเวศป่าบุงป่าทามเปลี่ยนไปการทดลองกักเก็บน้ำในปี พ.ศ.2536 สร้างผลกระทบต่อระบบเกษตรในชุมชนแล้วสิ่งสำคัญอีกด้านคือระบบนิเวศป่าบุงป่าทาม ระบบนิเวศเกิดการเปลี่ยนแปลง(Ecological transformation) เกิดการรวมตัวกันของชาวบ้านภายใต้ชุดข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ นำมาเป็นการเรียกร้องสิทธิและค่าชดเชย และได้มีการศึกษาให้ข้อมูลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนข้อมูลระยะแรกทราบเพียงว่ากรมพลังงานสร้างฝายโดยน้ำที่กักเก็บไว้เพื่อการเกษตร เพียง 38,000 ไร่ แต่เมื่อสร้างเสร็จมีการกักเก็บน้ำปรากฏว่าน้ำที่ท่วมกว้างกินพื้นที่ทำการเกษตรและพื้นที่ป่าบุงป่าทามที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ จำนวน 93,000 ไร่ นอกจากนี้พื้นที่ทำการเกษตรและป่าบุงป่าทามถูกน้ำท่วมเสียหายแล้วยังส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมน้ำเน่าปลาตายเกลื่อน โดมเกล็ดถูกน้ำท่วมทำให้เกิดการแพร่กระจายของดินเค็มน้ำไม่สามารถนำมาเพื่อการเกษตรได้ การปิดเปิดเขื่อนส่งผลต่อการไหลของลำน้ำมูลเดิม น้ำไหลผิดปกติไม่เป็นไปตามฤดูกาลน้ำแล้งน้ำหลากทำให้ส่งผลกระทบต่อเชื่อมต่อน้ำมูลกับสายน้ำต่างๆรวมทั้งแม่น้ำโขง ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศเป็นอย่างมากการอยู่อาศัยของชนิดพันธุ์ปลา ปริมาณการเคลื่อนย้ายและการวางไข่และเพาะฟักปลาบางชนิด สูญหายไป(สนั่น ชูสกุล, ปราณี มรรคนันท์, 2548)

กระบวนการเคลื่อนไหวที่ของชาวบ้านใช้มวลชนจำนวนมากร่วมกับกลุ่มประเด็นปัญหาต่างๆทั่วประเทศและอาศัยการชุมนุมกดดันระยะยาวนำมาสู่กระบวนการจ่ายค่าชดเชยโดยมีเงื่อนไขขั้นตอนต่างๆเพื่อเป็นมาตรฐานในการจ่ายค่าชดเชยตามมติที่เห็นพ้องต้องกันของหน่วยงานราชการและตัวแทนชาวบ้านที่ส่วนร่วมในการกำหนด โดยการจ่ายค่าชดเชยดำเนินการตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

3.4 การจ่ายค่าชดเชยที่ดินทำกิน

กระบวนการจ่ายค่าชดเชยเกิดขึ้นได้โดยผ่านกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่หลากหลายรูปแบบของชาวบ้านราษีไศลดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้น ตลอดปี พ.ศ.2535-2540 การเคลื่อนไหวยังคงเน้นไปที่เรื่องของการชดเชยในที่ดินทำกิน และกระบวนการเรียกร้องให้เกิดการแก้ไขปัญหายังคงเน้นเรื่องของการตรวจสอบสิทธิที่ดินทำกินเพียงด้านเดียว และรัฐบาลยุคนั้นคือยุคของรัฐบาลบรรหาร ศิลปะอาชา การแก้ไขปัญหาไม่มีความคืบหน้าใดๆด้วยสาเหตุที่ว่ากรมพัฒนาและส่งเสริมพลังงานที่เป็นเจ้าของโครงการเขื่อนราษีไศลไม่ได้มีแผนการจ่ายค่าชดเชยที่ดินทำกินมาตั้งแต่นั้นเพราะถือว่าที่ดินที่สร้างเขื่อนเป็นที่ดินสาธารณะประโยชน์ตามกฎหมายที่ดินของรัฐหากมีการจ่าย

ค่าชดเชยจะกระทบกับโครงการโขง ชี มูลราคา 228,000 ล้านบาททั้งระบบ จึงพยายามในการ คัดค้านและห่วงเหินยวทุกวิถีทาง ทำให้ชาวบ้านต้องเดินขบวน ชุมนุมในช่วงปีนี้หลายครั้งเพื่อกดดัน ให้เกิดการประชุมคณะกรรมการและทุกขั้นตอนต้องเผชิญปัญหาการจัดตั้งมวลชนมาคัดค้านสิทธิทุก ขั้นตอนจนกระทั่งรัฐบาลชุดนี้หมดวาระไป จนกระทั่งรัฐบาลมีการแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อตรวจสอบ ข้อเท็จจริงกรณีเขื่อนราษีไศลขึ้นมีทั้งส่วนของราชการส่วนของราษฎรเป็นคณะกรรมการโดยมีการ กำหนดขั้นตอนในการตรวจสอบสิทธิในที่ดินทำกินของชาวบ้านเรียกว่ากระบวนการ 5 ขั้นตอน คือ 1) ราษฎรยื่นคำร้อง 2) คณะอนุกรรมการสอบสวนสิทธิราษฎรโดยมีการใช้แบบสอบสวนอิงตามรูปแบบ สกปก. 3) นำผลการสอบสวนมาปูลงในแผนที่ทางอากาศกรมที่ดินป้องกันการทับซ้อน 4) ให้พยาน บุคคลมารับรอง 5) ให้ติดประกาศผลการตรวจสอบ 30 วัน เพื่อให้มีการคัดค้าน แม้กระบวนการ ขั้นตอนการดำเนินการจะมีความชัดเจนและทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมแต่หน่วยงานรัฐเองก็สร้างความ ยุ่งยากในการจ่ายค่าชดเชย เช่น ไม่ดำเนินการตามมติข้อตกลง สัดส่วนกรรมการส่วนที่เป็นข้าราชการ กับส่วนของชาวบ้านไม่เท่ากันทำให้ขั้นตอนยืดเยื้อยาวนาน ต่อมาปีพ.ศ.2540 มีการจัดตั้งรัฐบาลชุด ใหม่ โดยพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ กลุ่มเรียกร้องในนามสมัชชาคนจนทุกกรณีปัญหาได้ชุมนุมใหญ่ พร้อมกันอีกครั้งเป็นระยะเวลา 99 วัน ที่หน้าทำเนียบ ระหว่างวันที่ 25 มกราคม พ.ศ.2540-2 พฤษภาคม พ.ศ. 2540 ระหว่างการชุมนุมมีการเปิดประชุมเจรจาทุกระดับตัวแทนรัฐบาลในการเจรจาคือ นายอดิศร เพียงเกษ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและ สิ่งแวดล้อม ในการประชุมเจรจาทั้งหมด 6 ครั้ง ได้ขอยุติรัฐบาลยอมจ่ายค่าชดเชยแก่ราษฎรผู้ เรียกร้องจำนวน 1,154 ราย ในจำนวนพื้นที่การเกษตรที่ผ่านการตรวจสอบ จำนวน 11,485 ไร่ 3 งาน ราคาการจ่ายค่าชดเชยราคาไร่ละ 32,000 บาท รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 363,484,000 บาท โดยมีมติ การจ่าย วันที่ 29 เมษายน 2540 นอกจากมีมติในการจ่ายค่าชดเชยให้กับราษฎรผู้เรียกร้อง ตาม จำนวนดังกล่าวแล้วยังมีมติให้คณะกรรมการชุดเดิมนี้อำนาจตรวจสอบสิทธิราษฎรที่มีการเรียกร้องเพิ่ม จำนวน 1,525 ราย ซึ่งเดิมจำนวนรายชื่อดังกล่าวเป็นกลุ่มคนที่ทางการจัดตั้งขึ้นมาคัดค้านสมัชชาคน จนเมื่อเห็นว่าแนวโน้มที่จะได้รับค่าชดเชยจึงเรียกร้องให้มีการจ่ายแก่กลุ่มตนด้วย(สนั่น ชูสกุล, ปราณี มรรคนันท์, 2548)

3.5 สรุปท้ายบท

ขบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ของชาวบ้านเขื่อนราษีไศลใช้หลักการเรียกร้องบนฐานสิทธิชุมชน ที่เป็นมติใหม่ในประเทศไทย รัฐไทยยอมรับเรื่องสิทธิชุมชนและชดเชยเยียวยาตามขั้นตอนที่รัฐและ ชาวบ้านได้ตกลงร่วมกัน ซึ่งที่ผ่านมาในสังคมไทยไม่ได้มีการยอมรับสิทธิชุมชนการถือครองที่ดินตาม วัฒนธรรมของชุมชนดั้งเดิมแบบนี้มาก่อน เมื่อเกิดขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้าน ต่อกรณีเขื่อน

ราชสีไศลนี้ จะเห็นได้ว่า ลักษณะหรือรูปแบบการเคลื่อนไหวรวมถึงข้อเรียกร้องในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกัน มีพัฒนาการของรูปแบบและการจัดรูปขบวนการของการเคลื่อนไหวที่เป็นขั้นเป็นตอนและเปลี่ยนแปลงอย่างมีพลวัตไม่เจาะจงเพียงรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง จากขบวนการเคลื่อนไหวของพื้นที่เขื่อนราชสีไศลพบรูปแบบการเคลื่อนไหวอยู่ 3 ระดับคือรูปแบบแรกการเคลื่อนไหวในระดับท้องถิ่น คือกลุ่มที่ได้รับผลกระทบหลักจากโครงการเกิดความคับแค้นใจในปัญหาจึงออกมาเคลื่อนไหว รูปแบบที่สองรูปแบบการเคลื่อนไหวแบบเครือข่ายลุ่มน้ำที่เกิดจากการรวมตัวของคนที่มากกว่าชุมชนใดชุมชนหนึ่งเป็นการร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในลักษณะภูมิเวศฐานลุ่มน้ำเดียวกันที่เกิดปัญหาคล้ายคลึงกัน และรูปแบบที่สามเป็นรูปแบบของการรวมตัวกันแบบเครือข่ายที่มีปัญหาคล้ายคลึงกันโดยมีตัวกลางในการประสานงานในการเคลื่อนไหวครั้งนี้ผู้ประสานงานที่สำคัญให้เกิดเครือข่ายหลากหลายคือนักพัฒนา ปัญญาชน นักวิชาการ จะเห็นได้ว่าการเข้าร่วมนี้จะมีชนชั้นกลางเข้าร่วมในขบวนการกับชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบในครั้งนี้ด้วย

บทที่ 4

กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตหลังการสร้างเขื่อนราษีไศล

4.1 พัฒนาการกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตหลังเขื่อน

นับตั้งแต่มีการสร้างเขื่อนชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนมุ่งไปที่การต่อต้านการสร้างเขื่อนแต่เมื่อเขื่อนสร้างเสร็จชาวบ้านได้มุ่งไปที่ค่าชดเชยที่ดินทำกินที่ถูกน้ำท่วม ซึ่งการเรียกร้องค่าชดเชยนั้นมีหลายกลุ่ม แต่กลุ่มที่สำคัญคือกลุ่มของสมัชชาคนจนซึ่งกลุ่มนี้มีการเรียกร้องให้มีการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและระบบนิเวศที่เกิดความเสียหายไป แต่การตอบสนองของรัฐบาลในช่วงต่างๆที่ผ่านมาได้ตอบสนองเฉพาะในส่วนของที่ดิน โดยจ่ายค่าชดเชยให้กับเจ้าของที่ดิน

การชดเชยดังกล่าวข้างต้นไม่สามารถทำให้ผู้ได้รับผลกระทบสามารถวิถีชีวิตและการผลิตเหมือนกับก่อนสร้างเขื่อนได้ และเงินที่ได้รับการชดเชยก็ใช้จ่ายหมดไป และขณะที่คนบางส่วนก็ได้อพยพไปทำงานรับจ้างที่กรุงเทพมหานครหรือรับจ้างต่างถิ่นกลายเป็นแรงงานที่ไร้ฝีมือ

ในส่วนของการต่อสู้ของกลุ่มสมัชชาคนจนนอกจากเรียกร้องค่าชดเชยยังได้เรียกร้องให้รัฐบาลศึกษาผลกระทบเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติ

ต่อมาในปี พ.ศ.2552 ชาวบ้านกลุ่มสมัชชาคนจนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศลและเขื่อนห้วยน้ำได้จัดการชุมนุมใหญ่ที่สันเขื่อนราษีไศล ชาวบ้านจากทั้งสองเขื่อนมาเคลื่อนไหวร่วมกัน เพราะต่างก็ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน การเปิดปิดเขื่อนใดเขื่อนหนึ่งส่งผลต่ออีกเขื่อนหนึ่งทันที โดยมีประเด็นหลักของการชุมนุมครั้งนี้คือการเรียกร้องให้กรมชลประทานจริงจังในการแก้ไขปัญหาตามมติคณะรัฐมนตรี 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2543 ในการพิสูจน์สิทธิทำกินและจ่ายงบประมาณในราคาไร่ละ 32,000 บาท รวมถึงการกดดันให้มีงบประมาณค่าใช้จ่ายการศึกษาผลกระทบทางด้านสังคมให้แล้วเสร็จ เพื่อนำเสนอต่อที่ประชุมคณะอนุกรรมการแก้ไขปัญหาเขื่อนราษีไศล การชุมนุมครั้งนี้ได้ขู่อุบัติตามข้อเรียกร้อง ในการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม โดยสถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ศึกษาและจัดทำรายงานเสนอต่อคณะกรรมการแก้ไขปัญหาผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลและที่ประชุมคณะรัฐมนตรีได้เห็นชอบกับผลการศึกษา โดยผลการศึกษาได้ศึกษามีเนื้อหาสรุปได้ดังต่อไปนี้ พื้นที่ที่เกี่ยวข้องในการศึกษาครั้งนี้ มีจำนวน 151 หมู่บ้าน 21 ตำบล 8 อำเภอ 3 จังหวัด คือ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด ศรีสะเกษ พบว่าพื้นที่ได้รับผลกระทบจำนวน 141 หมู่บ้าน และพื้นที่ได้รับประโยชน์จำนวน 52 หมู่บ้าน และยังพบปัญหาที่สำคัญที่เกิดขึ้นจากการสร้างเขื่อนคือ ประการที่หนึ่ง ทรัพยากรในป่าทาม ดิน น้ำ ป่า ถูกท่วมในสามรูปแบบได้แก่ 1) ท่วมถาวร 2)ท่วมเฉพาะช่วงปิดเขื่อนและ 3)ท่วมแบบสลับปิดสลับเปิด (ในช่วงปิดเขื่อน 8 เดือนเปิดเขื่อน 4 เดือน) ประการที่สองการสูญเสียทางเศรษฐกิจ อาชีพในป่าทาม หาของป่า หาพื้ นหาปลา เลี้ยงสัตว์ การทำนาทาม ประการที่สาม การบริหารจัดการน้ำของเขื่อนราษีไศลชาวบ้านไม่มีส่วนร่วม การเปิด-ปิดประตูระบายน้ำของเขื่อนไม่แน่นอนส่งผลต่อน้ำขึ้นๆลงๆจนองค์ความรู้ของชาวบ้านการขึ้นลงของน้ำนำมาใช้ไม่ได้ ประการที่สี่ ประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับป่าทามหายไปและถูกลดความสำคัญลง ประการที่ห้า เกิดปัญหาด้านสุขภาพเนื่องจากน้ำท่วมขังเป็นเวลานานไม่สามารถนำมาใช้อุปโภคได้ทำ

ให้เกิดโรคผิวหนัง และประการที่หกปัญหาดินเค็มการนำน้ำมูลมาทำนาปรังทำให้เกิดดินเค็ม พืช ข้าว เสียหายและยังพบการกระจายของดินเค็มเพิ่มขึ้น

ในรายงานผลการศึกษายังพบผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางบวกคือ ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบมีการปรับตัวและค้นหาทางออกเกิดความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาดั้งเดิมและ เกิดกลุ่มชาวบ้านที่หลากหลายมีการพัฒนาระดับความรู้และความสัมพันธ์ใหม่เกิดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อความเข้มแข็งภายในองค์กรภาคประชาชน ดังนี้

- 1) การปรับตัวและค้นหาทางออก ประชาชนผู้ได้รับผลกระทบมีการปรับตัวและแสวงหา ทางเลือกเพื่อความอยู่รอดของชีวิต โดยการสร้างอาชีพทางเลือกที่เหมาะสมกับระบบนิเวศป่าบุงป่า ทามโดยตั้งกลุ่มอาชีพ ตั้งกลุ่มจัดการน้ำโดยชุมชน พร้อมกันนี้ยังสร้างสำนึกให้ห่วงแหนอนุรักษ์ฟื้นฟู ทรัพยากร ปศุสัตว์เพื่อความยั่งยืน
- 2) ความเชื่อมั่นในภูมิปัญญาดั้งเดิมและกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่หลากหลาย มีการตั้งกลุ่ม การเงิน กลุ่มอาชีพเสริม กลุ่มเกษตรนิเวศทาม กลุ่มจัดการน้ำ กลุ่มทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มนักวิจัย ท้องถิ่นทำให้เกิดความรู้ในการจัดการทรัพยากรด้วยตนเอง
- 3) พัฒนาระดับความรู้ จากการที่เป็นผู้ให้ข้อมูลในฐานะผู้ได้รับผลกระทบจากภายนอก ยกระดับเป็นผู้ช่วยนักวิจัย จนได้เป็นนักวิจัยท้องถิ่น ได้สร้างความรู้ภูมิปัญญาของตนเองถึง 6 ชุด โดย รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น และงานวิจัยที่บ้าน 8 ประเด็น ได้แก่ ระบบนิเวศ พันธุ์ปลา เครื่องมือหาปลา เกษตรและการจัดการน้ำ การเลี้ยงควาย เกลือ พันพืช สังคมและวัฒนธรรมประเพณี
- 4) เกิดความสัมพันธ์ใหม่ การได้รับผลกระทบจากเขื่อนราศีไศลทำให้เกิดความสัมพันธ์ ระหว่างชาวบ้านต่างหมู่บ้านที่เคยปฏิสัมพันธ์กันทางประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่นมาเป็นการสร้าง เครื่องมือภาคประชาชนที่มีพลังและทิศทาง เช่นเครือข่ายคนทามสองฝั่งมูน เครือข่ายน้ำมูน น้ำชี เครือข่ายสมัชชาคนจน เครือข่ายองค์กรภาคประชาชน
- 5) เกิดกระบวนการสร้างการเรียนรู้เพื่อความเข้มแข็งภายในองค์กรชาวบ้านและภาค ประชาชน เมื่อภาคประชาชนในเขตป่าบุงป่าทามมีเครือข่าย ทำในเกิดระดับการต่อสู้เรียกร้องไปสู่ คุณภาพยกระดับการเรียนรู้มีการจัดการภายในองค์กร กลุ่มอาชีพทางเลือก สวัสดิการชุมชน
- 6) การเพิ่มทางคมนาคม การสร้างคันไถรื้อรอบเขื่อน ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้คันดินกันหรือ สันเขื่อนเป็นทางสัญจร คมนาคมได้สะดวกขึ้น

ผลกระทบทางด้านลบได้แก่ผลกระทบด้านสภาพด้านชลประทานและการใช้น้ำ ผลกระทบทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ผลกระทบด้านความขัดแย้ง การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม และวัฒนธรรม สรุปได้ดังนี้

1) ผลกระทบทางด้านสภาพด้านชลประทานและการใช้น้ำ

1.1 ผลกระทบต่อแหล่งน้ำธรรมชาติ ชาวบ้านอาศัยพื้นที่ทามในการทำการทำนาใน สัดส่วนร้อยละ 30 ของพื้นที่นาทั้งหมดและอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติในการทำเกษตร ลักษณะของ ผลกระทบต่อแหล่งน้ำธรรมชาติมีผลต่อนาทามและการหาของป่ามีด้วยกันสามแบบคือน้ำท่วมแบบ ถาวร พื้นที่เสี่ยงต่อการถูกน้ำท่วมและปัญหาคุณภาพน้ำ

1.2 ผลต่อโครงการชลประทานเดิม เป็นการสูญเสียระบบชลประทานเดิม โดยเขื่อนราศีไศลทำการกักเก็บน้ำทำให้ชลประทานที่มีอยู่เดิมจมอยู่ใต้น้ำใช้การไม่ได้เป็นจำนวนมาก

1.3 ผลกระทบต่อแหล่งน้ำและคุณภาพน้ำเพื่อการเกษตร ทำการเกษตรไม่ได้เนื่องจากน้ำจากน้ำมูลเป็นดินเค็มหวานข้าวไม่ขึ้นใช้วิธีการปักดำ พบคราบสาเกลือบริเวณที่ได้รับผลกระทบ

1.4 พื้นที่เกษตรอันเนื่องมาจากคันไต้ระยะทาง 47 กิโลเมตร พบว่าหากกักเก็บน้ำที่ระดับ 118 ม.รทก.ขึ้นไปจะเกิดน้ำทะลักผ่านท่อระบายน้ำท่วมนาที่อยู่นอกพนังกันน้ำ

2) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจและสังคม การดำรงชีพของชาวบ้านเขื่อนราศีไศลพึ่งพิงกับฐานเศรษฐกิจ 2 ด้าน ได้แก่ 1) ฐานเศรษฐกิจแบบยังชีพด้วยการพึ่งพาตามเก็บของป่าทั้งพืชและสัตว์ 2) ฐานเศรษฐกิจแบบเพื่อขาย ทำเกษตรกรรมทำนาปลูกพืชไร่ขาย เลี้ยงวัวควาย ทำประมง แต่หลังจากการสร้างเขื่อนก่อให้เกิดผลกระทบด้านเศรษฐกิจและทรัพยากรของชุมชนด้านอาชีพพบว่ากิจกรรมในทามที่เป็นอาชีพของชาวบ้านในทามถึง 16 กิจกรรม และอาชีพที่สร้างผลกระทบมากที่สุดคือการทำนาทามและการเลี้ยงควาย

3) ผลกระทบด้านความขัดแย้ง ภายหลังจากอนุมัติงบประมาณโครงการโขง ชี มูล เกิดกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นักวิชาการคัดค้านโดยเหตุผลคือความสมเหตุสมผลของโครงการเมื่อเปรียบเทียบกับผลกระทบของระบบนิเวศบึงทามซึ่งมีความสำคัญต่อระบบห่วงโซ่อาหารของภาคอีสาน ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นสำหรับโครงการเขื่อนราศีไศลมีความซับซ้อนมากกว่าโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ทั่วไปเพราะมีความขัดแย้งตั้งแต่ระดับพรรคการเมืองและรัฐบาล ที่มีจุดยืนในการแก้ไขปัญหาที่ต่างกัน และมีคู่ความขัดแย้งหลายกลุ่มและประเด็นมีความสลับซับซ้อน ลักษณะประเด็นความขัดแย้งมีอยู่ 3กรณี คือ

3.1 ความขัดแย้งระหว่างภาครัฐกับประชาชนต่อมาผลของความขัดแย้งขยายสู่ผู้ได้รับผลกระทบด้วยตนเอง จนนำมาสู่การแตกแยกออกเป็นหลายกลุ่ม

3.2 ความขัดแย้งด้านกระบวนการตัดสินใจ คือ 1) ความขัดแย้งในเรื่องทิศทางการพัฒนาของประเทศและการให้คุณค่ากับรูปแบบวิถีชีวิต 2) สิทธิการครอบครองทรัพยากร 3) ฐานความรู้เกี่ยวกับระบบนิเวศและการใช้ประโยชน์ 4) กระบวนการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย 5) ความไม่ชัดเจนของผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมเนื่องจากไม่มีการเชื่อมโยงข้อมูลองค์ความรู้การให้น้ำหนักและความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

3.3 ความแตกต่างในการรับรองสิทธิการครอบครองและการใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติ ในทางกฎหมาย ละเมิดสิทธิการทำมาหากินและการใช้ประโยชน์จากสิทธิอย่างมีศักดิ์ศรี

4) การเปลี่ยนแปลงและผลกระทบทางสังคมและวัฒนธรรม

4.1 ชุมชนกับการเคลื่อนย้ายแรงงาน มีการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานต่างถิ่นในช่วงหลังการสร้างเขื่อนราศีไศล และยังพบว่าแรงงานที่ไปขายแรงงานไม่ใช่เพียงแรงงานชายเท่านั้นแต่มีแรงงานหญิงด้วย และระยะเวลาในการทำงานยาวขึ้นเนื่องจากวิถีชีวิตและการผลิตเปลี่ยนไป

4.2 การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต มีการเปลี่ยนแปลงหลังจากเคยมีการกินข้าวเหนียวเปลี่ยนเป็นกินข้าวเจ้าเนื่องจากนาทามที่ทำข้าวเหนียวสำหรับบริโภคในครัวเรือนน้ำท่วมจึงต้องบริโภคข้าวเจ้าจากนาทุ่งที่ผลิตเพื่อขายแทน ซึ่งอาหารเพิ่มขึ้นเนื่องจากไม่สามารถหาอาหารจากทามได้

4.3 ด้านสุขภาพ หลังการสร้างเขื่อนเกิดโรคผิวหนังผื่นคันเมื่อลงหาปลาสันนิษฐานว่า น่าจะมีจำนวนหอยคันเพิ่มขึ้น และที่สำคัญเกิดโรคเครียดที่มาจากการเรียกร้อง ความวิตกกังวลต่อการเปลี่ยนแปลง รู้สึกไม่มั่นคงต่อการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนแปลง

4.4 การสืบทอดวัฒนธรรม ภูมิปัญญาพื้นบ้านและระบบคุณค่า การทำประมงพื้นบ้าน เป็นความรู้ที่สัมพันธ์กับฤดูกาลชนิดปลาและเครื่องมือการหาปลาเมื่อมีการกักน้ำทำให้ปลาจำนวน ลดลง เนื่องจากต้องปรับเครื่องมือหาปลาและวิธีการ

4.5 ความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสังคมประเพณีท้องถิ่นเกิดความขัดแย้งเนื่องจากการ ต่อสู้เรียกร้องต่อผลกระทบทำให้การมีส่วนร่วมในบุญประเพณีลดลง ความสัมพันธ์ของกลุ่มเพื่อน กลุ่มอาชีพการประกอบอาชีพโดยเฉพาะการหาปลาในบางฤดูไม่สามารถทำได้โดยลำพังต้องจับกลุ่มกับ เพื่อนเช่น ตีออง ล้อมปลา

5) ศักยภาพของพื้นที่

5.1 ศักยภาพทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนที่สัมพันธ์กับป่าบุงป่าทาม เป็น พื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ ความหลากหลายทางพืชพันธุ์ ความหลากหลายของสัตว์รวมถึง ความหลากหลายของกลุ่มชนชาติพันธุ์ลาว กวย เถอ จีน เป็นวัฒนธรรมที่อยู่ร่วมกันมาภูมิปัญญา ของตนเอง การจัดการน้ำ ดิน ป่า และทรัพยากรอื่น ๆ ในการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตประจำวัน

5.2 ศักยภาพของชุมชนและองค์กรท้องถิ่นในการสร้างรูปแบบการแก้ไขปัญหาของ ตนเอง กระบวนการแก้ไขปัญหาชีวิตชุมชนใช้รูปแบบวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อดั้งเดิมมาแต่หลัง สร้างเขื่อนมีการปรับรูปแบบวิธีการที่หลากหลายเช่น รณรงค์ นำงานวิชาการมาแก้ไขปัญหา ทดลอง และปฏิบัติการ

6) แนวทางการชดเชยผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐเพื่อฟื้นฟูชีวิตและ ทรัพยากรธรรมชาติและชุมชน โดยสถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้สรุปไว้ภายใต้ แนวคิดเรื่องการชดเชยผลกระทบแก่ผู้ได้รับความเสียหายเนื่องจากการดำเนินโครงการพัฒนาและ บทเรียนการชดเชยผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมา มีการชดเชยโดยการยึดหลัก กฎหมาย พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมปี พ.ศ.2535 ประมวลกฎหมายที่ดิน พระราชบัญญัติว่าด้วยการเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ปี พ.ศ.2530(แก้ไขเพิ่มเติมโดยประกาศคณะรักษา ความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ ฉบับที่ 44 ปี พ.ศ.2535) มติคณะรัฐมนตรี แนวทางการชดเชยที่ผ่านมา จึงขาดความยั่งยืน

แนวทางการแก้ไขปัญหาความเสียหายอันเกิดแต่โครงการสร้างเขื่อนจึงควรยึดหลักของเดช รัตน์ สุขกำเนิด(2537) ที่ว่า “โครงการใดจะทำให้สังคมมีสวัสดิการดีขึ้นก็ต่อเมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งใน สังคมมีสวัสดิการดีขึ้นโดยที่การดังกล่าวไม่ทำให้บุคคลอื่นมีสวัสดิการลดลงและหากผู้ใดได้รับ ผลกระทบจนสวัสดิการลดลงผู้ได้รับประโยชน์จะต้องชดเชยให้กับผู้เสียประโยชน์อย่างน้อยจะต้องทำ ให้สวัสดิการผู้นั้นเท่าเดิม”

เพื่อให้โครงการอาชีพใดเป็นกรณีตัวอย่างในการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วมของประชาชน และควรมีการสร้างควมยั่งยืนในการฟื้นฟูวิถีชีวิตทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชน สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเสนอให้รัฐบาลพิจารณาการชดเชยในระยะยาวในรูปแบบใหม่ที่มีความ หลากหลายและสร้างทดแทนความเสียหายที่เกิดขึ้นจริงทั้งด้านชีวิตทรัพยากร ชุมชน ดังนี้

1) การสูญเสียที่ดินที่ถูกน้ำท่วมนานนอกคันดินหรือนาบริเวณพื้นที่นอกอ่างควรรคำนวณถึงค่าชดเชยที่ได้รับผลกระทบสามารถนำไปซื้อที่ดินแปลงใหม่ทดแทนนาที่เสียไปได้บนฐานการซื้อขายปกติหรือยึดหลักการชดเชยแก่ราษฎรที่ได้รับผลกระทบในราคาเท่าเทียมกันคือไร่ละ 32,000 บาท

2) การสูญเสียประโยชน์จากป่าบุงป่าทาม ได้แก่รายได้จากการประกอบอาชีพ การพึ่งพาทรัพยากรป่าบุงป่าทามที่ไม่ต้องซื้อหา เช่น อาหาร เครื่องใช้ สมุนไพร และอื่นๆ จาก 16 กิจกรรม ที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันตลอดปี เฉลี่ยครอบครัวละ 27,765 บาท ประเมินในปี พ.ศ. 2542

3) การฟื้นฟูวิถีชีวิต ทรัพยากรและชุมชนเพื่อเป็นการชดเชยการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตรายได้ที่ควรได้ในการเปลี่ยนแปลงสู่สภาพแวดล้อมใหม่ ซึ่งเป็นการจัดทำแผนฟื้นฟูชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติและชุมชนและแผนควบคุมครอบคลุมแผนแก้ไขและป้องกันผลกระทบแผนควบคุมติดตาม/เฝ้าระวัง/ใช้ประโยชน์จากเขื่อนราศีไศล แผนฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แผนฟื้นฟู/สร้างความเข้มแข็งของชุมชน แผนการจัดการความรู้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าทาม โดยกระบวนการทั้งหมดได้เสนอให้ภาคประชาชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน(สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552b)

ผลการศึกษาและข้อเสนอของสถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีการศึกษาโดยใช้ระยะเวลาถึง 10 ปี และข้อเสนอให้มีการฟื้นฟูตามกรอบระยะ 10 ปี โดยกรมชลประทานเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดนโยบายและแผนฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่อย่างมีส่วนร่วมของทุกส่วน เพื่อให้เกิดการป้องกันแก้ไขผลกระทบอย่างมีประสิทธิภาพ เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ทั้งทางด้านระบบนิเวศและการพัฒนาตัวเองของชุมชนท้องถิ่น และเนื่องด้วยพื้นที่ป่าทามที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราศีไศลนี้ เป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับชาติ เป็นระบบนิเวศพิเศษที่มีความหลากหลายทางกายภาพและชีวภาพ ทั้งมีการใช้ประโยชน์ตามวิถีท้องถิ่นตลอดในทุกฤดูจึงควรมีแผนฟื้นฟูเป็นการพัฒนาอย่างบูรณาการ โดยถือป่าทามแห่งนี้เป็นที่พัฒนาเฉพาะ เป็นโครงการพิเศษ เพื่อนำร่องสู่การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ที่คล้ายคลึงกันต่อไป โดยจำแนกเป็น 5 แผนงาน ดังนี้ 1)แผนแก้ไขและป้องกันผลกระทบ เป็นแผนที่ดำเนินการเพื่อการแก้ไขผลกระทบจากการสูญเสียที่ดินทำกินและพื้นที่ใช้ประโยชน์ ตลอดจนการแก้ไขและป้องกันผลกระทบทางกายภาพ 2)แผนควบคุมติดตาม/เฝ้าระวัง/ใช้ประโยชน์จากเขื่อนราศีไศล เป็นดำเนินการเพื่อบริหารจัดการน้ำให้ได้ประโยชน์สูงสุดของเขื่อนราศีไศล โดยการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำเขื่อนราศีไศล การศึกษาเพื่อติดตามสถานภาพผลกระทบและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม การตั้งกองทุนเพื่อประกันความเสี่ยง และให้มีอาสาสมัครเฝ้าระวัง-พิทักษ์สิ่งแวดล้อม 3)แผนฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นแผนงานดำเนินการเพื่อฟื้นฟูและรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าทาม โดยการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการ และดำเนินกิจกรรมที่รักษาและฟื้นฟูทรัพยากรให้ยั่งยืน มีการสนับสนุนกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการอยู่ให้มีประสิทธิภาพ ส่งเสริมให้มีอาสาสมัครชาวบ้าน เป็นต้น 4)แผนฟื้นฟู/สร้างความเข้มแข็งของชุมชน เป็นแผนงานดำเนินการฟื้นฟูและสร้างความเข้มแข็งด้านการพัฒนาอาชีพ องค์กร

ชุมชน กองทุน วิสาหกิจ สวัสดิการชุมชน แก่ชุมชนที่ได้รับผลกระทบ 5 แผนการจัดการความรู้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าทาม เป็นแผนการฟื้นฟูและจัดการความรู้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าทาม โดยการสนับสนุนการสร้างองค์ความรู้และการจัดการความรู้เกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำป่าทามด้านต่างๆ (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2556)

ต่อมาได้มีการประชุมคณะรัฐมนตรี ในวันที่ 16 พฤศจิกายน พ.ศ.2553 ได้อนุมัติแต่งตั้ง “คณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อน ตามแนวทางในการป้องกัน แก้ไขและฟื้นฟูผลกระทบจากโครงการฝายราษีไศล” โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นประธาน คณะกรรมการขับเคลื่อนฯ ได้มีคำสั่งเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2554 แต่งตั้งคณะอนุกรรมการ 4 ชุดเพื่อวางแผนปฏิบัติการ ทั้ง 4 ด้าน คือ 1) คณะอนุกรรมการแก้ไขและป้องกันผลกระทบทางกายภาพ 2) อนุกรรมการบริหารจัดการเขื่อนราษีไศล 3) คณะอนุกรรมการฟื้นฟูชีวิตชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ และ 4) คณะอนุกรรมการจัดการความรู้พื้นที่ชุ่มน้ำป่าทาม (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2559)

แม้ว่าจะมีมติคณะรัฐมนตรีและมีคำสั่งในการดำเนินการ โดยคณะอนุกรรมการได้ประชุมและแต่งตั้งคณะทำงานร่างแผนและพิจารณาแผนงานมาตามลำดับแต่ด้วยสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการโยกย้ายข้าราชการหลายครั้ง ทำให้การดำเนินงานล่าช้าออกไป จนกระทั่งมีการประชุมคณะกรรมการขับเคลื่อนฯ ครั้งที่ 1/2556 เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2556 ได้มีมติให้กรมชลประทานใช้งบประมาณเหลือจ่ายของกรม สนับสนุน “แผนการดำเนินงานระยะเตรียมความพร้อม โครงการฟื้นฟูชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล” ขึ้นดำเนินการโดยมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ในลักษณะเกี่ยวกับการดำเนินการของ “แผนงานลดและป้องกันแก้ไขผลกระทบจากเขื่อนห้วยน้ำอ้อยอย่างยั่งยืน” ที่กำลังดำเนินการอยู่ขณะนั้น ทั้งนี้ เพื่อเตรียมความพร้อมในการดำเนินการ ทั้งด้านการเตรียมกำลังคน ระบบระเบียบขององค์กรชาวบ้าน เตรียมโครงสร้างพื้นฐาน และสร้างกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล กรมชลประทานได้จัดสรรงบประมาณสนับสนุนแผนงานดังกล่าวในปีงบประมาณ 2556 จำนวน 1.5 ล้านบาท (รายงานการดำเนินงานระยะเตรียมการ (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2556)

ผลของกระบวนการฟื้นฟูในปี พ.ศ. 2556 ในปีแรกเป็นเพียงการสร้างความเข้าใจที่ดีต่อแนวทางการดำเนินงานของแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล พร้อมทั้งการสำรวจต้นทุนและศักยภาพกลุ่ม องค์กร สถานการณ์จัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นไว้ในเบื้องต้น กระบวนการนี้ได้สร้างความเข้าใจที่ดีต่อแผนงานไว้พอสมควร

ในส่วนของแกนนำสมาชิกคนจนเขื่อนห้วยน้ำอ้อยและเขื่อนราษีไศลได้มีกิจกรรมร่วมกันผ่านงบประมาณการสนับสนุนจากแผนลดและแก้ไขผลกระทบจากฝายห้วยน้ำอ้อยอย่างยั่งยืนเนื่องจากแผนงานนี้ได้รับการอนุมัติให้ดำเนินการ 10 ปี ไม่ใช่เป็นงบประมาณเตรียมการเหมือนเขื่อนราษีไศลทำให้แผนงานนี้ได้จัดทำแผนงานและดำเนินกิจกรรมได้ทันทีในปี พ.ศ.2556 ตามผลการศึกษาผลกระทบทางด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่เสนอให้มีมาตรการในการลดและแก้ไขปัญหาผลกระทบในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากฝายห้วยน้ำอ้อย เพื่อดำเนินการฟื้นฟูระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างกระบวนการเรียนรู้สู่การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตบนฐานทางเลือกเกษตรกรรมที่ยั่งยืน การฟื้นฟูระบบประมงและปศุสัตว์ ให้ชุมชนท้องถิ่นมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้น จึงมีกิจกรรมต่างๆเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ 1) กิจกรรม

ศึกษาดูงานได้ไปเรียนรู้งานพัฒนาอื่นๆที่มากกว่างานเคลื่อนไหว เช่น งานด้านทรัพยากรได้จัดให้มีการศึกษาดูงานที่ศูนย์อินแปลง ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ทำให้แกนนำที่ได้ไปเรียนรู้เกิดความรู้ใหม่ๆในเรื่องการจัดการทรัพยากรป่า ที่ดิน ของตนเอง 2) กิจกรรมส่งเสริมด้านเศรษฐกิจได้นำความรู้เรื่องการทอผ้าไหมย้อมมะเกลือ การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกก-ผือ จากทามาแปรรูป และริเริ่มค้นคว้างานด้านการตลาด การสร้างงานตลาดทางเลือกเน้นเรื่องอาหารปลอดภัยต่อสุขภาพและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมถึงการรวมกลุ่มคิดค้นเรื่องการแปรรูปผลิตภัณฑ์ชุมชน พัฒนาอาชีพทางเลือก และเน้นเศรษฐกิจครอบครัวพึ่งตนเอง สร้างทางเลือกใหม่ๆให้กับชุมชนในสถานการณ์ใหม่ โดยกิจกรรมทำคือ การทำฐานเรียนรู้เรื่องเกษตรผสมผสาน วิสาหกิจชุมชน ประมงชุมชน การทำแปลงทดลองข้าว 16 สายพันธุ์ ที่กล่าวมาเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มสมาชิกและทดลองปฏิบัติการภายในศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายทามมูล ซึ่งชาวบ้านได้ตั้งขึ้นเพื่อเป็นศูนย์เรียนรู้ด้านต่างๆร่วมกันของเครือข่ายสมาชิกผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนห้วยนาและเขื่อนราษีไศล

ในส่วนของกิจกรรมระดับครอบครัวสมาชิก แผนฟื้นฟูได้สนับสนุนและส่งเสริมให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนรูปแบบการเกษตรแบบใหม่จากเกษตรเคมีสู่อินทรีย์ เพื่อลดต้นทุนและค้นหาตลาดทางเลือกที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมโดยมีการกำหนดคุณสมบัติเกษตรกรที่จะเข้าร่วมแผนงาน คือ 1) มีใจคือเข้าร่วมโครงการด้วยความสมัครใจเพราะการทำเกษตรกรรมยั่งยืนตามแนวคิดเกษตรอินทรีย์ไม่สามารถทำแทนกันได้ ผู้สนใจต้องลงมือปฏิบัติจริงในที่ดินของตนเอง 2) มีที่ดินเป็นของตนเอง 3) มีแรงงานในระดับครัวเรือน 4) เกิดแผนการสนับสนุนเกษตรกรในระยะยาวร่วมกันระหว่างเกษตรกร โดยมีคณะทำงานและที่ปรึกษาประจำแผนงาน วางกระบวนการด้วยการอบรมและเพิ่มเติมแนวคิดการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ และเพื่อให้เกิดความเข้าใจและเห็นรูปธรรมแผนฟื้นฟูได้ส่งตัวแทนไปศึกษาดูงานการทำเกษตรยั่งยืนสนามชัยเขต ต.คูยายหมื่น อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา ตัวแทนที่ไปดูงานได้เรียนรู้แลกเปลี่ยนแนวคิดในการปรับเปลี่ยนวิถีการทำเกษตร จากเกษตรกรที่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกสู่การผลิตที่พึ่งตนเอง ได้เห็นแบบอย่างในการคิดค้นกิจกรรมกลุ่ม เครือข่าย ที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิกทั้งในด้านความมั่นคงทางอาหารและด้านเศรษฐกิจ กระบวนการศึกษาดูงานทำให้คนที่ไปกลับมาเกิดการปรับเปลี่ยนแนวคิดการทำเกษตร ที่หันกลับมาพึ่งตนเอง นำเทคนิคการเกษตรกลับไปทดลองใช้ในระดับแปลงตนเอง

จากนั้นมีการเพิ่มความรู้เทคนิคการทำเกษตรอินทรีย์ที่ไม่พึ่งพาสารเคมีโดยมีความรู้อื่นๆมาทดแทน เช่นการทำน้ำหมัก การทำปุ๋ยชีวภาพ การทำเชื้อราไตรโคเดอร์มา และในปีแรกนี้มีสมาชิกเข้าร่วม 40 ครอบครัวแต่มีครอบครัวที่สมัครใจเข้าร่วมเพียง 25 ครอบครัว ต่อมาปี พ.ศ.2557 เมื่อครอบครัวสมาชิกเริ่มดำเนินการและมีผลผลิตเพียงพอที่จะเปิดตลาดได้ กระบวนการฟื้นฟูด้านเศรษฐกิจที่สนับสนุนโดยแผนลดและแก้ไขผลกระทบจากฝายห้วยนาอย่างยั่งยืนได้ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานรัฐในอำเภอรราชสีมาจำนวน 18 หน่วยงาน จัดเวทีปรึกษาหารือและจัดตั้งตลาดสีเขียวราชสีมาขึ้นในเดือนมีนาคม พ.ศ.2557 บริเวณหน้าอำเภอรราชสีมา จังหวัดศรีสะเกษ ขายทุกวันพฤหัสบดี ระยะเวลาการขายยังต้องอาศัยการประชาสัมพันธ์และทำความเข้าใจกับหน่วยงานและผู้บริโภคในอำเภอในเรื่องของเส้นทางการนำผลผลิตมาขาย กระบวนการผลิต บอกถึงความปลอดภัย

แม้ระยะแรกจะถูกลูกค้าหรือคนทั่วไปว่าเป็นตลาดพวกมือบ เมื่อการขายในตลาดแห่งนี้มีการพูดคุยกันมากขึ้นมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขายทำให้เกิดความเชื่อมั่นต่ออาหารที่นำมาขายตลาดแห่งนี้จึงสร้างรายได้ให้เกิดเกษตรกรให้กับครอบครัวที่ตัดสินใจปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตจากเคมีสู่อินทรีย์สร้างรายได้ตั้งแต่ 500-3,000 บาทต่อสัปดาห์

ต่อมากระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของชาวบ้านเขื่อนราษีไศลได้รับงบประมาณสนับสนุนในการดำเนินงานตามแผนงานระยะที่ 2 อีกครั้งเมื่อปี พ.ศ 2559 ตามแผนงานดำเนินการอยู่ 2 โครงการ ได้แก่โครงการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์และผลิตภัณฑ์ชุมชน และโครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าทาม แผนงานดังกล่าวดำเนินการเพื่อเตรียมความพร้อมด้าน 1)การเตรียมกำลังคน คือ การจัดตั้งทีมเพื่อมาดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวได้แก่ ทีมวิทยากรให้ความรู้ด้านต่างๆ ทีมแม่ครัว ทีมต้อนรับแขก ทีมดูแลสถานที่อำนวยความสะดวกให้กับแขกที่เข้าพัก 2) ระบบระเบียบขององค์กรชาวบ้าน คือการวางระบบการใช้งบประมาณร่วมกัน มีระเบียบการจ่ายงบประมาณด้านต่างๆ 3) เตรียมโครงสร้างพื้นฐาน คือ การจัดระบบภูมิทัศน์ภายในศูนย์เรียนรู้ เช่น แปลงทดลองข้าว 16 สายพันธุ์ แปลงเกษตรผสมผสาน การจัดเตรียมอาคารที่พักรับแขก ห้องประชุมสำหรับการจัดอบรม 4) สร้างกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล 5) ส่งเสริมให้เกิดนวัตกรรมในการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งภาครัฐ ชาวบ้าน องค์กรเอกชน (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2559)

กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ดำเนินการผ่านกระบวนการทำงานของแผนงานการเตรียมความพร้อมการดำเนินโครงการของภาคประชาชนเป็นหลักในการฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนเอง โดยกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตได้รับการจัดสรรงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาล ในการดำเนินงานทุกด้าน โดยมีกรมชลประทานทำหน้าที่ในการอนุมัติงบประมาณตามกรอบข้อเสนอของทุกหน่วยงานที่รับผิดชอบเรื่องการฟื้นฟูหลังการสร้างเขื่อนรวมถึงแผนงานฟื้นฟูและสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การดำเนินการตามการสนับสนุนของรัฐบาลภาคประชาชนได้ให้สถาบันวิชาการรับงานแทนโดยให้มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีดำเนินการแทนให้ การดำเนินการที่ผ่านมามีข้อดีและข้อจำกัดอยู่มากเนื่องจากภาคประชาชนเองไม่มีบทเรียนการดำเนินการเรื่องนี้ภายใต้กรอบงบประมาณ ระยะเวลา บางเรื่องล่าช้าและบางเรื่องไม่สามารถดำเนินการได้ แต่การดำเนินการของชาวบ้านเน้นการมีส่วนร่วมและกระบวนการงานเครือข่ายเป็นหลัก (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2559)

4.2 กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน

4.2.1 กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบเครือข่าย

ระยะแรกมีการจัดระบบความคิดของคนทำงานแกนหลักให้เข้าใจเป้าหมาย วิธีการการดำเนินงานและการออกแบบกิจกรรมร่วมกันในการเคลื่อนไหวแก้ปัญหาผลกระทบเพื่อรักษาเครือข่าย โดยมีสมาชิกทั้งหมดในกลุ่มสมัชชาคนจน จำนวน 2,503 ราย กิจกรรมที่ทำร่วมกันในรูปแบบ

เครือข่ายคืองานอนุรักษ์ป่าบุงป่าทามรูปแบบป่าชุมชน ทั้งยังมีการประสานพันธมิตรทางสังคมอื่นในการแก้ปัญหาเช่นการผลักดันให้เกิดนโยบายการจัดการป่าชุมชน

การดำเนินการด้านการอนุรักษ์ป่าบุงป่าทามเป็นการจัดโครงการช่วยความคิดการทำงานร่วมกันของเครือข่ายสมัชชาคนจนรูปแบบใหม่ที่ไม่ใช่เพียงรูปแบบการเคลื่อนไหวบนท้องถนนเพียงอย่างเดียวแต่คำนึงถึงความยั่งยืนของคนในชุมชนโดยการแก้ไขปัญหาแบบรวมหมู่เพื่อรักษาความสัมพันธ์และสร้างพลังอำนาจในการต่อรองกับรัฐบาล การเคลื่อนไหวของเครือข่ายดำเนินการผ่านกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมพวกเขาได้ใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ยังเหลืออยู่นี้อธิบายต่อสังคมถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าบุงป่าทามที่คนส่วนใหญ่ในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งพาในการใช้ประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต การนำความรู้ในชุมชนท้องถิ่นมาอธิบายสู่ภายนอกนั้นได้ดำเนินการผ่านกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทามเพื่อการอนุรักษ์

โดยเบื้องต้นได้ทำการสำรวจทรัพยากรที่มีอยู่และจัดเป็นฐานของการเรียนรู้ด้านระบบนิเวศทาม กิจกรรมดังกล่าวสามารถรักษาความเป็นเครือข่ายทางสังคมคนกลุ่มน้ำได้ และกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศทำให้ชุมชนเกิดรายได้จากการท่องเที่ยวด้วย เช่น ชาวบ้านที่มีเรือประมงจะมีรายได้เพิ่มจากการหาปลาโดยนำเรือมาบริการการท่องเที่ยว หรือนำสินค้าอาหารทามาขายให้กับนักท่องเที่ยว นอกจากนี้รายได้ที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมที่ดำเนินการ เครือข่ายยังสามารถเตรียมความพร้อมในการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาวได้เนื่องจากกระบวนการฟื้นฟูได้สร้างความเข้าใจที่ดีต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าบุงป่าทาม

โดยมีกิจกรรมที่ดำเนินการดังนี้

1) การสำรวจและศึกษาเส้นทางท่องเที่ยว เป็นการสำรวจศักยภาพทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นการสำรวจทางเรือ ดูทรัพยากรที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ และวิถีชีวิตของคนกลุ่มน้ำในปัจจุบัน โดยมีผู้รู้เฉพาะ คือ พรานปลาหรือชาวประมง ทำหน้าที่นำเรือสำรวจเส้นทางและให้ข้อมูลเกี่ยวกับจุดสำคัญๆของพื้นที่ และมีเจ้าหน้าที่แผนฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทำหน้าที่จัดบันทึกข้อมูลและดูแผนที่จับพิกัดจุดต่างๆอย่างรูป ประเด็นสำคัญในการสำรวจเก็บข้อมูลคือเรื่องของลักษณะภูมิประเทศ สภาพพืช ต้นไม้ ชื่อเรียกเกาะสถานที่บริบททั่วไป เรื่องเล่าประวัติศาสตร์ การใช้ประโยชน์ในปัจจุบันเพื่อนำมาเป็นข้อสรุป จากการสำรวจเส้นทางพบจุดเรียนรู้สำคัญๆดังนี้

1.1) จุดเรียนรู้ที่ 1 ดอนงู มีเกาะกลางน้ำ ๕ เกาะอยู่ในบริเวณใกล้ๆกัน ถ้าระดับน้ำเขื่อนอยู่ที่ 117 ม.รทก. จะมีพื้นดินโผล่เหนือน้ำ ตอนที่ล่องเรือสำรวจระดับน้ำอยู่ที่ 118.5 ม.รทก. ทำให้มองไม่เห็นดิน ในอดีตบริเวณนี้มีท่าทราย ลักษณะป่าเป็นป่ารกที่มีไม้หัวลิง ไม้พู่ ไม้งูเหลือมอาศัยอยู่มากรวมทั้งพวกนกกระยาง นกโก้นา หนู สัตว์เล็กๆซึ่งเป็นอาหารของงูเหลือม รวมถึงพื้นที่บริเวณนี้เป็นแหล่งอาหารของคนในชุมชนใกล้เคียงปัจจุบันนี้ยังมีลูกงูติดเหลือมติดตาข่ายดักปลาของประมงชุมชนให้เห็นอยู่แต่ไม่พบมากเช่นในอดีต

1.2) จุดเรียนรู้ที่ 2 เขตอนุรักษ์วังปลาท่าหัวงู มีชุมชนทำอาชีพประมงเลี้ยงปลากระชังและเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2558 สมาคมชุมชนประมงน้ำจืดภาคอีสานร่วมกับชาวบ้านฝั่งประกาศพื้นที่บริเวณท่าหัวงูเป็นแหล่งอนุรักษ์วังปลาของชุมชนบ้านฝั่ง โดยให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรักษาด้วยกัน

1.3) จุดเรียนรู้ที่ 3 ตอนหลักสั้น ในอดีตก่อนการสร้างเขื่อนบริเวณนี้ น้ำมูลไหลแรงมากจนทำให้หลักที่ปักไว้เพื่อทำการประมงสั้นไหวตามกระแสน้ำ และปี 2542-2543 บริเวณนี้เป็นพื้นที่ปักหลักการชุมนุมเรียกร้องกดดันให้มีการเปิดเขื่อนเพื่อพิสูจน์สิทธิเนื่องจากรัฐบาลกล่าวหาว่า สมัชชาคนจนที่ได้รับค่าชดเชยไม่มีที่ดินทำกินจริง ให้นำเงินค่าชดเชยไปคืนโดยกรมพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ออกหนังสือถึงผู้ที่รับเงินค่าชดเชย ทำให้สมัชชาคนจนและกลุ่มอื่นๆรวมทั้งหมด 10 กลุ่ม รวมตัวกันลุกขึ้นมาทวงสิทธิของตนเองโดยการกดดันให้ปล่อยน้ำเพื่อพิสูจน์สิทธิกันใหม่ในปี พ.ศ. 2542 มีการวางวัดที่ดินอีกรอบ ทั้งมีการปักธง ส่องกล้องใหม่ ทำให้เกิดปัญหาที่ดินทับซ้อนกัน เนื่องจากกระบวนการของรัฐที่ดำเนินการไม่พร้อมกันแต่ละกลุ่มวัดกันคนละรอบ จนกระทั่งมีการเปิดเขื่อนอีกครั้งให้น้ำล้นเพื่อพิสูจน์สิทธิ ปี พ.ศ. 2544 ได้ย้ายจุดชุมนุมไปอยู่ที่ดอนจอกอยู่ในพื้นที่บ้านเหล่าโดน ตั้งหมู่บ้านใหม่ชื่อว่า “บ้านมันยืน”

1.4) จุดเรียนรู้ที่ 4 อนุสาวรีย์ทุ่งน้อย เห็นร่องรอยมีเสาอิฐประสานตั้งอยู่ เคยเป็นจุดชุมนุมเรียกร้องของสมัชชาคนจนอีกแห่งหนึ่ง ในอดีตบริเวณนี้สามารถทำมาหากินได้ แต่ปัจจุบันก็กักเก็บน้ำที่ระดับ 118.5 ม.รทก. น้ำท่วมซึ่งไม่สามารถทำประโยชน์ได้

1.5) จุดเรียนรู้ที่ 5 กุดแคน เป็นแหล่งหาปลาของคนตำบลด้านและตำบลอื่นๆ

1.6) จุดเรียนรู้ที่ 6 หอเจ้าพ่อตงภูดิน ในความดูแลของเขตปกครองตำบลหนองแค เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำมูลตอนกลาง ชุมชนในพื้นที่บ้านฝั่งและพื้นที่ใกล้เคียงเคารพบูชา มีการบวงสรวงด้วยการแข่งเรือในวันพุธแรกของช่วงออกพรรษา และพื้นที่ป่าแห่งนี้เป็นป่าสงวนที่ชุมชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์และบริหารจัดการในรูปแบบป่าชุมชนรับผิดชอบร่วมกันสามหมู่บ้านได้แก่ บ้านฝั่ง บ้านเหล่าโดน บ้านเพี้ยมาตร ตำบลหนองแคอำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ

1.7) จุดเรียนรู้ที่ 7 วังใหญ่หรือป่าวังใหญ่ หรือชาวบ้านเรียกว่าวังไต้ไต้ เป็นพื้นที่น้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีเรื่องเล่าในอดีตว่าพื้นที่ตรงนี้เมื่อประมาณปี 2540 มีตาเบอะชาวประมงหาปลาได้จำนวนมาก ขายได้เงินประมาณ 60,000-100,000 บาท โดยการทำเยาะล่อปลามาอยู่และรวมเพื่อนๆในชุมชนมาทอดแหและขายนำเงินมาแบ่งกัน และพื้นที่ตรงนี้ยังมีตำนานเล่ากันว่าบริเวณตรงนี้มีถ้ำหินขนาดใหญ่คาดว่าเป็นที่อยู่ของพญานาค มีมะพร้าวหล่นลงไปใถ้ำไปไหลที่เวียงจันทร์ ประเทศลาว และมีความเชื่อว่าตำนานเจ้าพ่อที่มีอยู่ในพื้นที่เดินทางมาจากประเทศลาว และใกล้ๆกับถ้ำวังใหญ่ยังเป็นพื้นที่ของสายน้ำที่บรรจบกันระหว่างน้ำเสียวกับน้ำมูล ในอดีตจะเห็นน้ำเสียวเป็นสีเขียวน้ำมูลเป็นสีขุ่น ระหว่างเดินทางมีเพลิงพักของชาวประมงหาปลาและยังพบนกเห็บ นกกระยาง ชาวบินไปมาระหว่างเกาะ ในน้ำยังพบปลาตองกรายขนาดตัวประมาณ 7-8 กิโลกรัม

1.8) จุดเรียนรู้ที่ 8 บ้านดงแดง เป็นพื้นที่ทำการประมงเลี้ยงปลากระชัง และยังเป็นพื้นที่ทำเรือหาปลาของชาวประมงบ้านดงแดง บ้านด้าน สามารถเรียนรู้เรื่องวิถีชีวิตคนในชุมชนที่มีการปรับตัวจากสถานะน้ำท่วมทำเกษตรไม่ได้ต้องผันตัวเองมาทำอาชีพเลี้ยงปลา

1.9) จุดเรียนรู้ที่ 9 ดอนเต่า เป็นลำน้ำมูลเก่า

1.10) จุดเรียนรู้ที่ 10 กุดโดน เป็นพื้นที่ของการหาปลาของชาวบ้านที่ทำประมงชุมชน

1.11) จุดเรียนรู้ที่ 11 กุดเชื่อม บริเวณนี้จะพบปลาเนื้ออ่อน เช่น ปลาเชื่อม ปลาหางมักจะมีพรานปลามาหาปลาบริเวณแห่งนี้

1.12) จุดเรียนรู้ที่ 12 กุดก้อม บริเวณนี้เป็นพื้นที่พบปะหาปลาของชาวประมง ช่วงสำรวจพบว่า มีเรือประมงมาจับปลาหลายลำ

1.13) จุดเรียนรู้ที่ 13 ปากฮ้องบ่อ บริเวณปากฮ้องบ่อเป็นพื้นที่ของสามจังหวัดได้แก่ บ้านด่าน ตำบลด่านอำเภอราชสีเสล จังหวัดศรีสะเกษ บ้านหาญฮี ตำบลดอนแรด จังหวัดสุรินทร์ บ้านบึง จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นพื้นที่ทางแยกของแม่น้ำมูลสามสายบรรจบกันเป็นหาด(ปากบ่อใหญ่) เป็นบริเวณที่มีปลาเชื่อม ปลาแคด ปลานาง และปลาค้าวมากที่สุด จึงเป็นพื้นที่จุกรวมพลคนหาปลาทั้งสามจังหวัด รวมทั้งชาวประมงบ้านฝั่งยังต้องมาหาปลาบริเวณนี้ เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในอดีตพื้นที่ตรงนี้เป็นบ่อเกลือเก่าและเป็นทำเลี้ยงวัว ควายร่วมกันของคนสามจังหวัด

1.14) จุดเรียนรู้ที่ 14 ป่าชุมชนกุดเป่ง เป็นพื้นที่ป่าชุมชนที่มีการอนุรักษ์ร่วมกันของคนในชุมชนบ้านดอนสำราญ บ้านเหล่าข้าว บ้านท่างาม มีกติกาการใช้ประโยชน์ร่วมกันของคนในชุมชน ๓ หมู่บ้าน นอกจากป่ากุดเป่งจะมีความอุดมสมบูรณ์แล้วพื้นที่ตรงนี้ช่วงหน้าแล้งตามฤดูกาล(หากไม่มีการปิดเขื่อน)น้ำลดลงพื้นที่รอบป่าจะเป็นหาดทรายที่สวยงามมาก

1.15) โรงเรียนนายฮ้อย เป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องวิถีชีวิตของคนกับทาม การเลี้ยงควาย ทามแบบอดีตคือการเลี้ยงปล่อยตามป่าทาม แหล่งเรียนรู้ที่นี้บ่งบอกถึงวิถีชีวิตของคนรวมถึงองค์ความรู้ท้องถิ่นด้านต่างๆเกี่ยวกับป่าทาม (คณะสำรวจเส้นทางท่องเที่ยว:สัมภาษณ์)

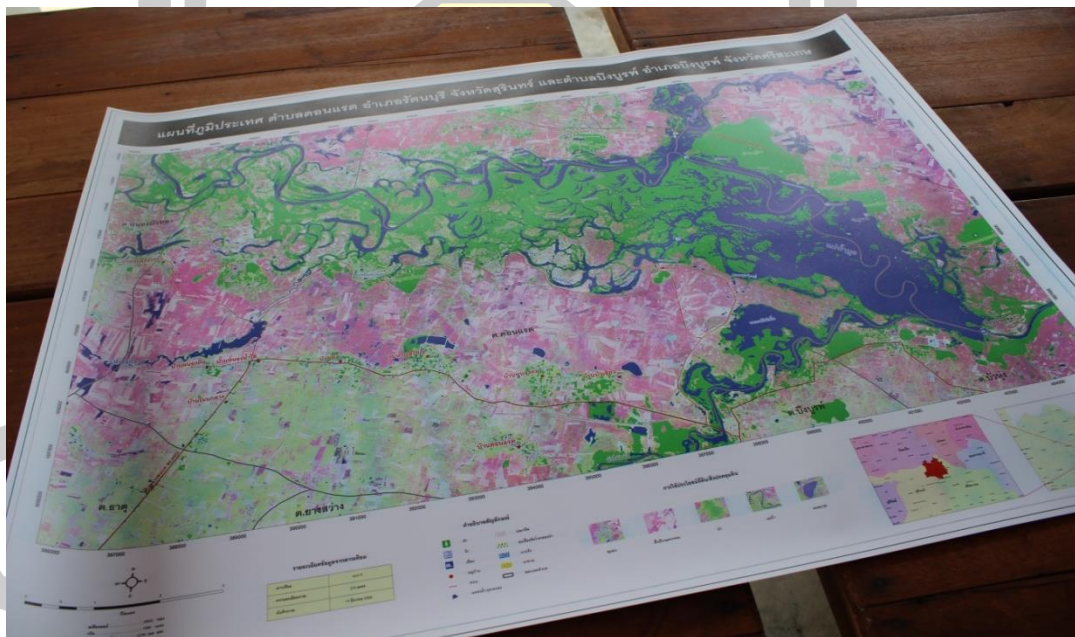

ภาพประกอบ 2 คณะสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าทาม

ที่มา:ดารารัตน์ กันทวงศ์;2558.รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชสีเสล

ภาพประกอบ 3 คณะสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศป่าทาม
ที่มา: รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

ภาพประกอบ 4 ภาพแสดงแผนที่การสำรวจเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

1) การผลิตสื่อ ได้มีการจัดทำต้นฉบับแผนพับเพื่อการประชาสัมพันธ์ และแผ่นป้ายสื่อ
ความหมายการท่องเที่ยวตลอดเส้นทางศึกษารวมชาติในโนนกกหนามคอม มีพื้นที่ 52 ไร่ มีสภาพ

เป็นเกาะป่าทามกำลังฟื้นตัวจากเขื่อนราชสีไศล มีความหลากหลายทางระบบนิเวศป่าทาม พันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ เดิมเป็นป่าทามอุดมสมบูรณ์แห่งลุ่มน้ำมูนตอนกลาง เป็นแหล่งหาอยู่กินของคนลุ่มน้ำมูน เป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิตป่า ปัจจุบันน้ำไม่ท่วมแม้จะอยู่บริเวณหน้าเขื่อนมีทรัพยากรที่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น หน่อไม้ เห็ด มันแขง ไข่มดแดง สมาคมคนทามจึงได้ขอใช้พื้นที่บริเวณนี้กับโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษามูล่งเป็นพื้นที่สำหรับเป็นแหล่งเรียนรู้เรื่องระบบนิเวศทามและเป็นพื้นที่สำหรับการใช้ประโยชน์ของชุมชน และเป็นพื้นที่ต่อรองกับกรมชลประทานในเรื่องของการบริหารจัดการน้ำ หากกรมชลประทานกักเก็บน้ำที่ระดับ 119 ม.รทก. จะทำให้น้ำท่วมพื้นที่โนนกกคอมและพื้นที่อื่นๆที่กำลังฟื้นตัว ดังนั้นเพื่อรักษาระบบนิเวศทามที่ยังเหลืออยู่ให้เกิดความสมบูรณ์จึงไม่ควรดำเนินการกักเก็บน้ำที่ส่งผลต่อระบบนิเวศป่าทามป่าทาม

ดังนั้นสมาคมคนทามจึงมีการสื่อสารสาธารณะให้คนทั่วไปรับรู้ผ่านการผลิตสื่อแผ่นพับต่างๆ รวมถึงการชักชวนสถาบันวิชาการต่างๆ เข้ามาร่วมในการออกแบบและคิดค้นร่วมกับชาวบ้าน

ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายพามมูน

ตำบลหนองแค อำเภอรามไศล จังหวัดศรีสะเกษ 33160

โทร :00000000000000

สัมผัสวิถีพาม ลือนามอารยธรรมมูน ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ร้อยเรียงสิทธิมวลชน

- เรียนรู้เกษตรสีเขียว อาหารอินทรีย์ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายพามมูน
- เบิ่งทามราศี ของดีโนนหนามคอม ฮอมตีปลา ทาเหยยไซ ไข่มันแขง แยกอังก
- สักการะพระพุทธรชินราช วัดศรีบึงบูรพ์
- สัมผัส วิถีชีวิตการหาปลาคนพาม

วันแรก

ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายพามมูน - ศึกษาเส้นทางธรรมชาติโนนหนามคอม - วัดศรีบึงบูรพ์ - วิถีชีวิตการหาปลาคนพาม - เวทีวัฒนธรรม

เช้า	ต้อนรับสู่ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายพามมูน นำท่านเข้าที่พักเพื่อเก็บสัมภาระ จากนั้นแบ่งกลุ่มเข้าฐานทำกิจกรรม อาหารอินทรีย์ ทำอาหาร สูตรตำหรับรักษาสุขภาพ ตามท้ายด้วยของหวาน ทำขนมตดหมา อาหารพื้นบ้านที่สุดแสนอร่อยจนใจ เรียนรู้เกษตรสีเขียว สักกน้ำขับได้แมลง ร่วมแรงแข่งขันเผาถ่าน
เที่ยง	รับประทานอาหารเที่ยง (มื้อที่ 1)
บ่าย	ศึกษาเส้นทางธรรมชาติ เบิ่งทามราศี ของดีโนนหนามคอม พื้นที่บริเวณรอยต่อระหว่างพื้นที่บกและพื้นที่น้ำ ที่มีความอุดมสมบูรณ์ทางระบบนิเวศ จากนั้นนำท่านสู่ รั้งแห่งรัก เรือนหอที่สร้างด้วยรักถักทอเป็นสายใย เดินถัดไปสู่ ซุปเปอร์มาร์เก็ตพาม ศูนย์รวมอาหารพื้นบ้านที่เลือกสรรได้ทุกฤดูกาล สนุกสนานขึ้นบานลอด อุโมงค์ต้นไม้ แบ่งกลุ่มทำกิจกรรม สักการะพระพุทธรชินราช ณ วัดศรีบึงบูรพ์ ลงมุลเรียนรู้ วิถีชีวิตการหาปลาคนพาม เล่น น้ำ จกหอย คำคล้อง ทำอาหารเย็น
เย็น	รับประทานอาหารเย็น (มื้อที่ 2) กิจกรรมเรื่องเล่าคนพาม เวทีวัฒนธรรม ความเป็นมาของขบวนการต่อสู้เพื่อสิทธิมวลชน จากนั้นรับฟังการแสดง วงดนตรีคนพาม พักผ่อนตามอัธยาศัย

ภาพประกอบ 5 ภาพแสดงสื่อโปรแกรมการท่องเที่ยว

วันที่สอง เก็บเห็ด - ปลุกต้นไม้ - ถอดบทเรียนแลกเปลี่ยนเรียนรู้

04.00 น.	ตื่นนอน ทำภารกิจส่วนตัว
05.00 น.	เดินทางออกจาก ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายทามมูน นำท่านไป เก็บเห็ด ป่าทาม ลงเรือ หยามมองหาปลา ส่วนแม่ครัวตั้งตารอ ทำอาหารเช้า
08.00 น.	รับประทานอาหารเช้า (มือที่ 3)
09.00 น.	ปลุกต้นไม้ คั้นพื้นที่ป่า เพิ่มพื้นที่สีเขียวให้ป่าทาม ณ ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายทามมูน
10.00-12.00 น.	ถอดบทเรียนการเรียนรู้ ประสบการณ์ท่องเที่ยว ณ สมาคมคนทาม
12.00 น.	รับประทานอาหารเช้า (มือที่ 4)
13.00 น.	เวทีแลกเปลี่ยนชาวบ้านและนักท่องเที่ยว
15.00 น.	เดินทางกลับโดยสวัสดิภาพ

*** รายการนำเที่ยวนี้อาจเปลี่ยนแปลงหรือสลับกันได้ตามความเหมาะสม ทั้งนี้ถือเป็นเอกลักษณ์ของผู้จัดโดยยึดถือตามสภาพการและประโยชน์ของนักท่องเที่ยวเป็นสำคัญ

สิ่งที่ต้องนำติดตัวมาด้วย

1. ชุดสำหรับเดินป่า (เสื้อผ้า รองเท้า หมวก)
2. ครีมกันแดด
3. เครื่องใช้ส่วนตัว
4. ยา ในกรณีที่ท่านมีโรคประจำตัว

อัตราค่าบริการนี้รวม

1. ค่าที่พัก
2. ค่าอาหาร ทั้ง 4 มื้อ
3. ค่ามัคคุเทศก์ท้องถิ่น
4. ค่ายานพาหนะในการทำกิจกรรม
5. ค่ากิจกรรมการท่องเที่ยว

อัตราค่าบริการนี้ไม่รวม

1. ค่าใช้จ่ายส่วนตัว อาทิ ค่าอาหาร - เครื่องดื่ม นอกเหนือจากรายการ
2. ค่าใช้จ่ายในการทำกิจกรรม ในกรณีที่ต้องการทำกิจกรรมอื่นเพิ่ม

ภาพประกอบ 6 ภาพแสดงสื่อโปรแกรมการท่องเที่ยว

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ “ป่าทาม”

จัดโดย
สมาคมคนทาม

เส้นทางการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ “ป่าทาม”

จุด 1 โนนกกหนามคอม

(จุดไผ่ก่อกเดี่ยว – “วังแห่งรัก” – “ขุปเปอร์มารีเกิดทาม” – อุโมงค์ต้นไม้ – ร่องตักปลา – คัดถึงน้ำจั้น-โอโนโหล่นชา (ลงเรือ)

จุด 2 “ทุ่งบัวหลวง”

ทุ่งบัวหลวง เดิมเป็นห่านบ เป็นรูปแบบการจัดการน้ำขนาดเล็กที่เหมาะสมกับพื้นที่ที่มีทุ่งดอกบัวหลวงกว่า 200 ไร่ สวยงามและเป็นเขตอนุรักษ์วังปลาของชุมชน

จุด 3 เขตอนุรักษ์วังปลาหัวงู

“เจ้าแม่บึงเริน”เจ้าแม่วังหัวงูตำนานความสามัคคีของคนไทย-ไทเทิงและการอนุรักษ์พันธุ์ปลาของชุมชน มีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า ผู้คนเมืองไทลุ่มมาบึงพิมไทเมืองเทิงไปค้าหูก แต่ไม่เอามาคืนสักที หนุมไทเมืองเทิงจึงได้ลงไปตามเอาหูกคืนมา โดยถือโอกาสไปจับสาวเมืองลุ่มด้วย แต่หนุมไทเมืองเทิงไม่เอาหูกคืนมาได้แค่ 2 อัน และยังขโมยเอาบึงกระดิ่งที่อยู่ตรงหูกมาด้วย รวมถึงก้อนเงิน ก้อนทองของไทลุ่มที่อยู่ในถ้ำมาด้วย โดยเหลือพิมอีก 1 อันที่ทางเมืองไทลุ่มยังหอบไม่เสร็จแต่ทางไทเมืองเทิงได้กลับมายังหมู่บ้าน สาวไทยเมืองลุ่มไม่พอใจที่ทางไทเมืองเทิงได้ขโมยของมีค่าของเขาไป ไม่เชื่อสัดยต่อกัน ทางเมืองลุ่มเลยปิดปากถ้ำ

จุด 4 คอนหลักสั้น อนุสาวรีย์ทุ่งน้อย

พื้นที่ปกเกล้าการชุมนุมเรียกร้องกดดันให้มีการเปิดเขื่อนเพื่อพิสูจน์สิทธิ ของชาวบ้านลุ่มชาคนจน เมื่อถูกรัฐบาลกล่าวหาว่าลุ่มชาคนจนที่ได้รับค่าชดเชยไม่มีที่ดินทำกินจริง ให้นำเงินค่าชดเชยไปคืนและนำไปสู่การเปิดประตูเขื่อนราษีไศลปี 2543

จุด 5 “เทพทามมุน” เจ้าพ่อตงภูดิน

“เจ้าพ่อตงภูดิน”หรือเจ้าอุปราชา เปรียบเสมือนเป็นเมืองหลวงของเจ้าพ่อศักดิ์สิทธิ์ที่ทำหน้าที่ดูแลปกป้องลูกหลานในเขตลุ่มน้ำมุนตอนกลาง รวมถึงคนป่าชุมชนตงภูดินจำนวน 5,100 ไร่ เป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติในทุกปีจะมีพิธีไหว้และสักการะมีเรื่องความเชื่อว่าท่านเป็นผู้ดูแลปกป้องรักษาทุกหมู่เหล่าในเขตตงภูดิน ตงภูแดง หากใครทำลายป่าทำลายสิ่งของท่านดูแลรักษาจะมีอันเป็นไปต่างๆ นานา ท่านจึงคุ้มครองมาจนป่าไม่ได้มาอยู่ทุกวันนี้

จุด 6 สะดือแม่ไผ่มุน

ปากน้ำเสียวสมุน หรือชาวบ้านเรียกกันว่า “โทโสวังใหญ่” เป็นพื้นที่น้ำปากน้ำเสียวไหลลงแม่ไผ่มุน บริเวณตรงนี้มีถ้ำหินขนาดใหญ่อยู่ใต้น้ำ คาดว่าเป็นที่อยู่ของพญานาค คือมีแม่น้ำสามสี และมีชื่อว่ามีถ้ำที่ยาวมาขนาดมะพร้าวหั่นลง ไปในถ้ำไปโผล่ที่เวียงจันทร์ประเทศลาว

การเตรียมตัวสำหรับนักท่องเที่ยว

- 1.สวมเสื้อแขนยาว รองเท้าผ้าใบ หมวก แวนตา
2. สวมชูชีพทุกครั้งทั้งสองเรือ
- 3.ดูแลเตรียมน้ำดื่มของตนเอง
- 4.ห้ามทิ้งขยะในเส้นทางท่องเที่ยว

ภาพประกอบ 7 การจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวระบบนิเวศโนนกกคอม
ที่มา:ไพรินทร์ เสาะสาย;2558.รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

2) การพัฒนาสถานที่ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงชุมชนเครือข่ายทามมูล ศูนย์เรียนรู้แห่งนี้ถูกพัฒนาจากพื้นที่ที่พบปะพูดคุยประชุมประจำเดือนของเครือข่ายสมาชิกคนจน และเป็นสถานที่สำหรับการเรียนรู้เรื่องการฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชน สวนผสมผสาน แปลงทดลองข้าว ฐานเรียนรู้วิถีชีวิตคนทาม นอกจากนี้ศูนย์เรียนรู้อยังดำเนินการปรับปรุงภูมิทัศน์สำหรับเป็นที่พักสำหรับแขกที่มาศึกษาดูงาน

ภาพประกอบ 8 บ้านรับรองสำหรับแขกที่มาศึกษาเรียนรู้
ที่มา:ดรรรัตน์ กันทวงศ์;2558.รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

ภาพประกอบ 9 แปลงทดลองดำนาข้าวต้นเดียวคัดเลือกสายพันธุ์
ที่มา:วิภาดา ฉุนกล้า;2558.รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

ภาพประกอบ 10 แปลงทดลองนาข้าว 16 สายพันธุ์

ที่มา: รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

3) การฝึกอบรมนักสื่อความหมาย ในกิจกรรมนี้มุ่งเป้าไปที่การสร้างคนรุ่นใหม่เพื่อสามารถสื่อสารเรื่องราวของตนเองในแง่มุมที่อยากนำเสนอเช่นการนำเสนอเรื่องราวการเข้ามามีส่วนร่วมในการทำให้เกิดศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนเครือข่ายทามมูล การจัดการทรัพยากรป่าบุงป่าทาม ประวัติศาสตร์เรื่องเล่าต่างๆ วิถีชีวิตการดำรงชีพของตนเอง ภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรที่มีในชุมชน

4) การทดลองจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการฝึกให้นักสื่อความหมายที่ได้อบรมมาจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับแขกที่เข้ามาพักและกิจกรรมต่างๆตามโปรแกรมที่มีการออกแบบไว้สำหรับผู้เข้ามา โดยกลุ่มเป้าหมายประกอบด้วย นักวิชาการ ข้าราชการ นักพัฒนา และบุคคลทั่วไป เพื่อได้บอกเล่าวัฒนธรรมประเพณีที่มีอยู่ในชุมชน และการเชื่อมโยงเครือข่ายโดยมีส่วนร่วมทำให้คนในชุมชนตระหนักเห็นคุณค่าเกิดสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการกระตุ้นเศรษฐกิจสร้างรายได้ในกับองค์กรและคนชุมชน เป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนในชุมชนและสร้างคนรุ่นใหม่เพิ่มคนทำงานในชุมชน รวมถึงการเพิ่มศักยภาพและทักษะด้านการบริหารจัดการ ด้านบุคคล ทำงานเป็นกลุ่ม

ภาพประกอบ 11 การทดลองการท่องเที่ยว
ที่มา: รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

ภาพประกอบ 12 การทดลองการท่องเที่ยว
ที่มา: รายงานแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

โครงการเหล่านี้สามารถสร้าง กระบวนการเรียนรู้ให้กับคนรุ่นใหม่ รับรู้และต่อยอดการทำงาน รวมถึงได้ทำงานกับแนวร่วมที่เห็นด้วยกับแนวทางการฟื้นฟูและอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นทรัพยากรสาธารณะ แผนนี้ได้ลงมือปฏิบัติการร่วมกับองค์กรเครือข่ายอื่นๆที่ไม่ใช่เพียงผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนมีการร่วมมือกับโรงเรียน ท้องถิ่น หน่วยงานต่างๆเพื่อให้เกิดความร่วมมือ เช่น มีการเชิญหน่วยงานต่างๆเข้าร่วมสำรวจและทดลองการท่องเที่ยวเพื่อสร้างความเข้าใจที่ดีต่อแนวทางที่ภาคประชาชนดำเนินการเรื่องนี้เพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรป่าบุ่งป่าทาม

4.2.2 กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตแบบกลุ่มองค์กร

ในยุคของการพัฒนาองค์กรภาคประชาชนการเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจนได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบกระบวนการเคลื่อนไหวจากเดิมที่มีการเคลื่อนไหวแบบชุมนุม ประท้วงบนท้องถนน มาเป็นการเคลื่อนไหวแบบกลุ่มองค์กร แต่ชาวบ้านมีความเชื่อว่าการแก้ไขปัญหาผลกระทบนี้ต้องอาศัยการรวมกลุ่มกันเช่นในอดีตแต่เป็นรูปแบบใหม่ที่องค์กรชาวบ้านควรมีสถานะเท่าเทียมกับหน่วยงานรัฐ โดยมีสถานะทางสังคม เป็นนิติบุคคล กลุ่มกิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นหลังการรับค่าชดเชย ได้แก่

1) สมาคมคนทาม

การก่อเกิดสมาคมคนทาม นี้เกิดการสั่งสมชุดประสบการณ์การเคลื่อนไหวในอดีต เป็นการเปลี่ยนรูปแบบการปรับตัวหลังได้รับค่าชดเชยจากรัฐเป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านที่เล็งเห็นถึงปัญหาที่เกิดขึ้นว่าหลังรับค่าชดเชยปัญหาที่เกิดขึ้นยังมีอยู่ในชุมชนบางคนรับค่าชดเชยแล้วครอบครัวแตกสลายได้เงินมาแล้วใช้หมดไป ต้องไปขายแรงต่างถิ่นกลายเป็นแรงงานไร้ฝีมือ เป็นแม่ค้า แม่บ้าน ขับแท็กซี่ ดังนั้นชาวบ้านกลุ่มนี้ยังคงต้องการแก้ไขปัญหาชุมชนด้วยรูปแบบองค์กรภาคประชาชนโดยคิดเรื่องงานพัฒนาปากท้องความเป็นอยู่ของสมาชิกผู้ได้รับผลกระทบให้เกิดความยั่งยืน และยังคงรูปแบบการทำงานแบบองค์กรเครือข่ายชาวบ้าน ตามความสมัครใจของสมาชิก ประกอบด้วยสมาชิกเครือข่ายองค์กรชาวบ้านร่วมอนุรักษ์ป่าทามแม่น้ำมูล (คอปม.) ตั้งขึ้นเมื่อปี 2537 ปัจจุบัน มีสมาชิกจำนวน 2,009 ครอบครัว จาก 57 หมู่บ้าน 6 อำเภอ ในเขตรอยต่อ 3จังหวัด คือ อำเภอราชธิสไล อำเภอบึงบูรพ์ อำเภอสีลาสาท จังหวัดศรีสะเกษ, อำเภอบึงนาราง อำเภอดงขี้เหล็ก จังหวัดพิจิตร และอำเภอน้ำขุ่น จังหวัดอุบลราชธานี และเครือข่ายอีกแม่ภูมเมืองศรีสะเกษ ตั้งขึ้นเมื่อ ปี 2540 ปัจจุบัน มีสมาชิกจำนวน 808 ครอบครัว จาก 45 หมู่บ้าน 3 อำเภอ จังหวัดศรีสะเกษ คือ อำเภอราชธิสไล อำเภอบึงนาราง และอำเภอกันทรารมย์ จดทะเบียนเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม ปี 2553 โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อส่งเสริมสนับสนุนสมาชิกในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศแม่น้ำมูลให้มีความอุดมสมบูรณ์และยั่งยืน 2) เพื่อเสริมสร้างการพัฒนาคุณภาพชีวิตและพัฒนาศักยภาพองค์กรชุมชนให้เข้มแข็งและเกิดการยอมรับในสังคม 3) เพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามของท้องถิ่น 4) เพื่อประสานความร่วมมือกับภาครัฐและองค์กรทางสังคมอื่นๆ ในการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น

กิจกรรมของสมาคมที่ดำเนินการฟื้นฟูด้านสิ่งแวดล้อม คือการรณรงค์ด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การปั่นจักรยานบอกรักแม่น้ำมูล ปั่นไปตามหมู่บ้านเพื่อนสมาชิกจนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษี

ไศลจนถึงเขื่อนห้วยนาเพื่อเยี่ยมชมถ้ำลอดสำรวจความต้องการและปัญหาของเพื่อนสมาชิกเพื่อมาคิดค้นออกแบบแนวทางการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์และการแก้ไขปัญหาร่วมกันรวมถึงการรณรงค์ให้เด็ก เยาวชน คนทั่วไปเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นกิจกรรมที่สร้างสำนึกที่ดีด้านสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมฟื้นฟูด้านวัฒนธรรมประเพณี เป็นการจัดงานบุญกุ่มข้าวใหญ่ประจำปีทุกปี ทำมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2553 ทุกปีหลังเก็บเกี่ยวผลผลิตชาวบ้านจะทำบุญตามประเพณีของชุมชนคนลุ่มน้ำจะมีบุญกุ่มข้าวของชุมชนหมู่บ้าน และในรูปแบบเครือข่ายลุ่มน้ำสมาคมคนทามได้ฟื้นฟูประเพณีนี้เพื่อนำมาสู่การเคลื่อนไหวและเชื่อมร้อยเครือข่ายสมาชิกไว้ สมาชิกทุกคนจะนำข้าว 10 กิโลกรัมและเงิน 100 บาท มาร่วมบุญประเพณีและจะนำข้าวที่ได้แยกเป็นสองส่วนคือส่วนที่หนึ่งนำไปขายเพื่อใช้จ่ายสำหรับงานเคลื่อนไหวรณรงค์ของสมาคมคนทาม ส่วนที่สองเหลือไว้สำหรับรับประทานร่วมกันเมื่อมีการชุมนุมหรือการประชุมของเครือข่าย

2) กลุ่มกองทุนสวัสดิการคนทาม

เกิดจากความต้องการฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนเอง มีสวัสดิการดูแลกันเองภายในกลุ่มผู้ได้รับผลกระทบ จากการชุมนุม 189 วันที่สันเขื่อนราษีไศล พ.ศ.2553 สมาชิกเกิดเจ็บป่วยล้มตายระหว่างการชุมนุม ในระหว่างนั้นเป็นการระดมเงินฉาบปกปิดจศพละ 5 บาท หลังจากนั้นจึงนำมาสู่การตั้งกองทุนสวัสดิการของตนเองโดยแยกเป็นสองกองทุนคือกองทุนอ้อมเป็นกองทุนสวัสดิการของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนห้วยนาและกองทุนสวัสดิการคนทามเป็นกองทุนสำหรับสมาชิกผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล ปัจจุบันมี สมาชิกกองทุนทั้งหมด 1,500 คน ยอดเงินออมทั้ง 1,268,455.45 บาท โดยกองทุนทั้งสองกองทุนนี้มีระเบียบการจ่ายสวัสดิการเป็นของตนเองรวมถึงมีคณะกรรมการในการบริหารจัดการเอง โดยไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานข้างนอกมาสนับสนุนนอกจากองค์กรของชาวบ้านร่วมกับนักพัฒนาที่ช่วยในเรื่องของการพัฒนาระบบบัญชี ระบบเทคโนโลยีและการอบรมพัฒนาศักยภาพเจ้าหน้าที่ของกองทุน การบริหารจัดการกองทุนสวัสดิการนี้ เป็นการฟื้นฟูกลุ่มองค์กรตนเองที่ดี โดยชาวบ้านเชื่อว่าการจัดสวัสดิการแบบนี้เป็นความเอื้ออาทรที่ดีต่อกันได้ดูแลเพื่อสมาชิกด้วยกันในยามเจ็บป่วยหรือได้ดูแลครอบครัวสมาชิกที่เสียชีวิต

3) กลุ่มตลาดสีเขียว

เป็นกลุ่มกิจกรรมที่ได้รับการส่งเสริมด้านเกษตรอินทรีย์เป็นการรวมกลุ่มของสมาชิกที่สนใจงานด้านเกษตร การแปรรูป กิจกรรมกลุ่มนี้มุ่งเน้นไปสู่การสร้างรายได้ระดับครอบครัวและชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจครอบครัวของสมาชิกและเป็นการคิดค้นเรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมไปในตัว ให้เกิดการใช้ประโยชน์และดูแลไม่ทำลาย ให้เกิดความยั่งยืนร่วมกัน กลุ่มตลาดสีเขียวมุ่งเน้นการสร้างความร่วมมือในการผลิตของเกษตรกรที่เข้าร่วม เกิดการรวมกลุ่ม การรวบรวมและพัฒนาความรู้ภูมิปัญญาและผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นเพื่อแสวงหาช่องทางในการสร้างระบบ

เศรษฐกิจของชุมชน ผ่านการเรียนรู้ร่วมกิจกรรมภายใต้โครงการ เช่น การรวบรวมข้อมูลผู้ผลิตและผู้บริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์ การจัดเวทีประชุมร่วมระหว่างผู้ผลิต-ผู้บริโภค-ราชการ การส่งเสริมและพัฒนาระบบการผลิต การแปรรูปเกษตรอินทรีย์ และเสริมทักษะการบริหารจัดการองค์กรและทุนชุมชน ปัจจุบันกระบวนการฟื้นฟูกลุ่มตลาดสีเขียวนี้สามารถขยายสมาชิกและเปิดตลาดได้ 2 แห่ง ได้แก่ ตลาดสีเขียวราชสีไศล ตลาดสีเขียวรัตนบุรี และมีอีก 1 แห่งที่ทางราชการเปิดเป็นตลาดสีเขียว แต่ให้สมาชิกตลาดสีเขียวราชสีไศลไปขายได้ร่วมกับเครือข่ายอื่นๆในจังหวัด

4) กลุ่มน้ำพริกคนทาม

การรวมกันเป็นกลุ่มของคนท้องถิ่น โดยเฉพาะกลุ่มคนที่โดยผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐแล้วลุกขึ้นมาจัดการชีวิตตนเอง ต้องการพัฒนาผลิตภัณฑ์ เพื่อทำธุรกิจ เป็นรายได้ให้กับกลุ่มองค์กร โดยตั้งโจทย์สำคัญว่าองค์กรกลุ่มชาวบ้านจะพึ่งตนเองได้อย่างไร ชาวบ้านจึงรวมกลุ่มกันทำผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มาจากทรัพยากรในชุมชน เช่น ปลาแห้ง กุ้ง ปลาแร่บองสุก ขายทั้งในชุมชนและตลาดออนไลน์ การทำการขายบนโลกออนไลน์นี้นอกจากจะสร้างรายได้แล้วยังเป็นการบอกเล่าวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำมูลผ่านเรื่องราวของผลิตภัณฑ์ที่ขายทำให้คนข้างนอกได้รู้จักมากยิ่งขึ้น

โดยกลุ่มนี้ได้รับการพัฒนาและต่อยอดความรู้และพัฒนาสูตรอาหาร การค้นหาตลาดทางเลือกจากแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากร รวมถึงการร่วมออกแบบผลิตภัณฑ์ การจำหน่ายในตลาดออนไลน์

4.2.3 กระบวนการฟื้นฟูแบบปัจเจก

กระบวนการฟื้นฟูนี้เน้นไปที่ตัวบุคคลที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวตั้งแต่การเดินขบวนบนท้องถนนสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนเองหลังจากได้รับค่าชดเชยจากรัฐกรณีสูญเสียที่ดินทำกิน แม้ว่าจะได้เงินมาแต่ใช้หมดไปภายในระยะเวลาสั้นๆไม่สามารถทำให้ชีวิตดำเนินไปในทางที่ดีขึ้น บางครอบครัวสูญเสียที่ดินจนหมดสิ้นไม่สามารถประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้เช่นในอดีต บางครอบครัวจำนวนที่ดินลดน้อยลงไป บางครอบครัวที่ดินยังทำประโยชน์ได้แต่มีความเสี่ยงต่อกภัยพิบัติน้ำท่วม รวมถึงชาวประมงที่ต้องลงทุนในการหาปลาที่สูงขึ้นเนื่องจากระดับน้ำหน้าเขื่อนสูงขึ้นจำเป็นต้องซื้อเรือตาข่ายที่มีความกว้างและลึกตามระดับน้ำ จะเห็นว่าระดับปัญหาของสมาชิกมีความแตกต่างกัน การตัดสินใจแก้ไขปัญหาหรือการเข้าร่วมกิจกรรมนี้จึงเป็นความสมัครใจระดับปัจเจก

ทำให้กระบวนการฟื้นฟูระดับปัจเจกนั้นสนับสนุนในด้านเทคนิค ความรู้ระดับแปลง สร้างตลาดทางเลือกให้เฉพาะสมาชิกที่เข้าร่วมกระบวนการไม่ได้มีกระบวนการฟื้นฟูสมาชิกทั้งหมดในพื้นที่ที่อยู่ในขอบเขตเขื่อนราชสีไศล กิจกรรมที่สนับสนุนนี้มุ่งเป้าไปที่การสร้างรายได้ให้กับผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราชสีไศลให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นมากกว่าหรือเท่าเทียมหลังการสร้างเขื่อน การดำเนินกิจกรรมทำให้พบว่ากระบวนการฟื้นฟูระดับครอบครัวนี้มีความสอดคล้องกับเกษตรกรที่มีความพร้อมและสมัครใจรวมถึงความต้องการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเดิมที่มีต้นทุนทางการเกษตรสูงและมีความเสี่ยงต่อการลงทุนกับพืชเชิงเดี่ยว สามารถนำความรู้ใหม่จากภายนอกเข้ามาเพื่อที่จะฟื้นฟูวิถีชีวิตตนเองสามารถอยู่ได้ในที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดและสภาพแวดล้อมที่ได้เปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วเช่นนี้ได้

ดังนั้นในการศึกษาวิจัยภายใต้แผนฟื้นฟูวิถีชีวิตนี้ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเฉพาะกรณีเกษตรกรที่เข้าร่วมกระบวนการฟื้นฟูผ่านกิจกรรมโครงการตลาดสีเขียวโดยมีกระบวนการพัฒนาทั้งด้านองค์ความรู้ ทักษะการแก้ไขปัญหาเฉพาะตัวเกษตรกร ที่เกิดจากการปรับตัวของเกษตรกรในกรณีที่สมัครใจเข้าร่วมโครงการ สมาชิกที่เข้าร่วมโครงการที่มีเงื่อนไขปัจจัยการเข้าร่วมที่แตกต่างกัน

1) กรณีไม่มีที่ดินทำกินและใช้ประโยชน์จากป่าทาม

นางสมบุญ ว่างผือ เกษตรกรตำบลด่าน อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ เป็นครอบครัวที่ไม่มีที่ดินทำกินเนื่องจากน้ำท่วมพื้นที่นาทามทั้งหมด ต้องอาศัยทรัพยากรจากป่าบุงป่าทามเป็นกรณีตัวอย่างที่แผนฟื้นฟูได้สนับสนุนเป็นกรณีพิเศษ เมื่อได้รับแรงผลักดันส่งเสริมจากแผนฟื้นฟูสร้างตลาดทางเลือกเป็นพื้นที่สำหรับการจำหน่ายสินค้าที่ปลอดภัยทำให้นางสมบุญและครอบครัวสามารถนำสินค้าจากป่าบุงป่าทามมาแปรรูป เช่น ทำน้ำพริกปลาป่น น้ำพริกกุ้ง ปลาแห้ง หน่อไม้ต้มบรรจุถุงเพื่อเก็บไว้ได้นาน การพบช่องทางตลาดนี้เองทำให้นางสมบุญชวนครอบครัวมาทำและแบ่งงานกันทำในครอบครัว คนหนึ่งผลิต คนหนึ่งนำสินค้าไปจำหน่ายได้ ในตลาด เกิดการสร้างรายได้ให้กับครอบครัวให้ยังชีพอยู่ได้

2) กรณีที่ได้รับองค์ความรู้ใหม่จากการเข้าร่วมกระบวนการ

นางแสงเดือน บ้านเหล่าโดน ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ ได้เข้าร่วมกิจกรรมกับแผนฟื้นฟูระยะเตรียมการกับเครือข่ายตลาดสีเขียวพบความรู้ใหม่ด้านการทำตลาด ที่มากกว่าการทำเกษตรกรรมขายให้ตลาดทั่วไป ช่องทางการตลาดที่ก่อให้เกิดครอบครัวนี้อยู่ได้คือการนำมะพร้าว น้ำหอม ไปขาย โดยการรับจากสมาชิกเพื่อนบ้านในราคาส่งและไปขายปลีกย่อย เมื่อเจอตลาดทางเลือกที่คนบริโภคต้องการคืออาหารเพื่อสุขภาพ ได้พลิกฟื้นความรู้ท้องถิ่นเดิมเรื่องการแปรรูปข้าวฮาง นำมาทำใหม่อีกครั้งเพื่อเพิ่มมูลค่าข้าว ข้าวฮางคือการนำข้าวที่เกี่ยวข้องก่อนที่จะมีเมล็ดสุกเต็มที่ ในอดีตเรียกว่าข้าวเหนียวมาแปรรูปโดยผ่านกระบวนการทำดังนี้ คือ 1) เกี่ยวข้าวก่อนสุกเต็มที่ 2) สีเอาเมล็ด 3) ึ่งข้าวเปลือกให้สุก 4) ตากเมล็ดสามวัน 5) นำไปสีเป็นข้าวสาร และนำไปขายในตลาดคนเมืองศรีสะเกษได้ราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 60 บาท ซึ่งเพิ่มมูลค่าสูงขึ้นถึง 6 เท่าของราคาขายข้าวเปลือกธรรมดาในชุมชน แม้ว่าจะราคาสูงแต่คนเมืองก็มีกำลังในการซื้อรับประทาน เนื่องจากคนในเมืองพบข้อมูลว่าข้าวที่เก็บผลผลิตในช่วงข้าวสุกยังไม่เต็มที่ได้ประโยชน์ทางโภชนาการมากกว่าข้าวที่เมล็ดสุกเต็มที่และจากการอธิบายขั้นตอนกระบวนการทำหลายขั้นตอน ทำให้ผู้บริโภคส่วนใหญ่สนใจในการซื้อรับประทาน

3) กรณีต้องการปรับเปลี่ยนเกษตรเชิงเดี่ยวเป็นเกษตรผสมผสาน

น้ำสี บ้านหนองแห้ว ตำบลด่าน อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ น้ำสีในอดีตเป็นเกษตรกรทั่วไปที่ทำเกษตรเชิงพาณิชย์ปลูกพืชชนิดเดียวกันในพื้นที่ บางปี ปลูกมัน ปลูกพริก ทำนา เมื่อผลผลิตไม่ได้ราคาก็จะขาดทุน บางปีปลูกพริกต้องจ้างดูแลพริก เก็บพริก เนื่องจากตนเองต้องไปชุมนุมทำให้ขาดคนดูแลให้ต้องจ้างแรงงาน ต้นทุนการผลิตสูง บางฤดูกาลไม่เหลือแม้แต่ต้นทุนที่ลงไป ปัจจุบันหลังจากเรียนรู้กับแผนฟื้นฟูได้พบทางออกเรื่องการปลูกพืชที่หลากหลายเพื่อจำหน่ายในตลาดทางเลือกของกลุ่มที่สร้างร่วมกัน เกิดการตัดสินใจปรับเปลี่ยนนาที่มีอยู่เดิมเป็นสวนปลูกพืชผักสำหรับขาย นำความรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมของแผนมาใช้จัดสวนตนเองให้สามารถปลูกผักได้หลากหลาย

ปลูกต้นกล้วยเป็นไม้เพื่อร่มเงา และปลูกพืชทุกชนิดที่นำมาประกอบอาหารขายได้ เช่น ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด หอม ใบกระเพรา ใบแมงลัก ผักใบเลื่อย พริก มะเขือ ผักกูด ฯลฯ

นอกจากทำสวนผสมผสานน้ำเสียงทำนาข้าวต้นเดียว และทำหลากหลายสายพันธุ์ ปัจจุบันสามารถรักษาข้าวไว้ในแปลงตัวเองได้ถึง 16 สายพันธุ์ และแปรรูปเป็นข้าวสารได้ในราคา กิโลกรัมละ 35-60 บาท ตามความต้องการของตลาด โดยข้าวที่มีราคาแพงที่สุดคือข้าวลิ้มผัว เป็นข้าวเหนียวดำขายได้ราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 60 บาท ส่วนข้าวที่ขายได้ราคาน้อยสุดคือข้าวเหนียว กข.16 ราคา 35 บาท แม้จะขายได้ราคาต่ำแต่ก็ยังสูงกว่าตลาดทั่วไปซึ่งหากขายให้โรงสีทั่วไปข้าวเปลือกจะอยู่ที่ราคา กิโลกรัมละ 5-7 บาท ทำให้น้ำสีพึงพอใจกับการทำเกษตรอินทรีย์เพื่อลดต้นทุนและสามารถกำหนดราคาเองและขายให้ลูกค้าอย่างเป็นธรรมไม่กำหนดราคาที่สูงเกินไปดูที่กระบวนการทำความยากง่ายของการดูแลพืชผักที่ตนเองปลูก

4) กรณีพื้นที่ทำกินน้อย พึ่งพึ่งการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าทามแม่น้ำมูล

แม่หมอนเป็นเกษตรกรที่มีที่ดินเหลือน้อยแต่อาศัยความขยันปลูกพืชสวนครัวแปลงเล็กในชุมชนแต่ปลูกให้หลากหลาย นำปลาเล็กปลาน้อยที่ทำได้จากแม่น้ำมูลมาแปรรูปทำเป็นปลาแห้ง หอย มดแดง ผักต่างๆในทาม นอกจากหาได้เองแล้ว ยายหมอนรับซื้อกับเพื่อนบ้านแล้วนำมาแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าเช่น ทำปลาต้ม ทำปลาหมักเกลือสำหรับทอดหรือนึ่งได้เลยหลังจากซื้อจากตลาดเขี้ยวไป นอกจากขายของสดจากป่าทามยังทำขนมพื้นบ้านอื่นๆเพื่อให้เกิดการขายที่หลากหลายสร้างรายได้เลี้ยงดูครอบครัวได้

5) สมาชิกตลาดสีเขียวทุกคนมีเงินก้อนเก็บเพื่อใช้ในยามจำเป็น

ในกรณีของแม่ผา เก็บเงินออมได้มากกว่าสมาชิกคนอื่นๆเมื่อได้เงินจำนวนมากพอแม่ผาก็ถอนเงินเพื่อนำไปซื้อเรือและอวนจับปลาให้ลูกชายเพื่อใช้จับปลามาขายในตลาด กรณีแม่เพ็ง หลังสามีเสียชีวิต ก็ดูแลตัวเองมาตลอด พอเข้าร่วมเป็นสมาชิกตลาดสีเขียว แม่เพ็งก็ได้ขายขนมข้าวเหนียวปิ้งมีไส้มัน ไส้เผือก มันปิ้ง กล้วยปิ้ง สินค้าที่ขายไม่หลากหลายเนื่องจากแม่เพ็งมีที่ดินน้อยแบ่งให้ลูกสาวทำประโยชน์แทนทรัพยากรบางอย่างต้องรับซื้อจากสมาชิกคนอื่นๆ ประกอบกับไม่มีแรงงานช่วยเหมือนครอบครัวอื่น พอขายของตลาดเขี้ยวได้มีเงินทุนซื้อรถคันใหม่ได้

ทั้งห้ากรณีนี้เป็นเพียงการยกอุปสรรคความสำเร็จในระดับครอบครัวปัจเจกที่ตัดสินใจเข้าร่วมโครงการแผนฟื้นฟูชีวิต มีกติการ่วมกันว่าสินค้าที่นำมาจำหน่ายให้ลูกค้าต้องปลอดภัยและขายในราคาที่เป็นธรรมโดยขั้นตอนการดูแลความปลอดภัยตลาดสีเขียวทั้งสองแห่งมีคณะกรรมการมาตรฐานในการลงตรวจเยี่ยมแปลงให้ความรู้เทคนิคระดับแปลงรวมถึงการให้ความรู้เรื่องความปลอดภัยในแปลง

นอกจากเรื่องของการสร้างรายได้จากการขายสินค้าอาหารที่ปลอดภัยในระดับครอบครัวหลายครอบครัวได้พูดถึงเรื่องความสุขในครอบครัวแม้ว่าจะวัดเป็นเชิงปริมาณไม่ได้แต่ทุกครอบครัวที่เข้าร่วมกระบวนการจะตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าครอบครัวอบอุ่นขึ้นมีกิจกรรมที่ทำร่วมกัน เช่น การเตรียมสินค้าไปขายที่ตลาดด้วยกัน มีการแบ่งบทบาทการทำงาน บางครอบครัวผู้นำครอบครัวจะไปหาปลา หาของป่า ส่วนภรรยาจะเป็นคนเตรียมของช่วยกันกับลูกที่บ้าน บางครอบครัวนอกจากแบ่งงานกันทำยังแบ่งรายได้ ให้กับลูกเพื่อสร้างกำลังใจในการทำงานร่วมกัน การ

เข้าร่วมกิจกรรมนี้ทำให้เห็นว่ารูปแบบการต่อสู้เคลื่อนไหวแบบอดีตถึงแม้จะได้ค่าชดเชยมาแต่ระหว่างการเคลื่อนไหวต่อสู้บางครั้งสูญเสียชีวิตโอกาสที่จะได้อยู่ดูแลลูก ไม่มีความผูกพันกัน แต่กิจกรรมหลังการเคลื่อนไหวกรณีน้ำเดือนบอกได้ว่ามีโอกาสอยู่กับครอบครัวมากขึ้นและครอบครัวอบอุ่นมากยิ่งขึ้น

4.3 สรุปท้ายบท

การดำเนินการขององค์กรภาคประชาชนในรูปแบบในช่วงของยุคการฟื้นฟูตนเองนี้ผู้วิจัยพบว่า ประการที่หนึ่ง ตัวองค์กรชาวบ้านที่รวมตัวกันในรูปแบบการเคลื่อนไหวในรูปแบบเครือข่ายยังคงยืนอยู่บนหลักการข้อเรียกร้องสิทธิชุมชน การต่อรองเจรจาเรื่องผลกระทบต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน มีการปรับตัวมาทำงานพัฒนาในรูปแบบองค์กรเครือข่ายชาวบ้าน และพัฒนาชุมชนสมาชิกที่ได้รับผลกระทบให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวของชาวบ้านเพื่อความอยู่รอดในนิเวศชุมชนที่เปลี่ยนไป ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปี พ.ศ.2536-ปัจจุบัน ส่งผลต่อระบบเกษตรดั้งเดิมของชาวบ้านและทรัพยากรในป่าบุงป่าทามจมหายไปกับน้ำเป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อนให้วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นชาวบ้านจึงมีความคิดว่าคนลุ่มน้ำมูลตอนกลางกับเขื่อนจะดำรงอยู่ร่วมกันอย่างไรภายใต้การฟื้นฟูวิถีชีวิตคนในชุมชนและทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

แม้ว่าชุมชนจะไม่ต้องการเชื่อมที่มีลักษณะนี้และชุมชนไม่ต้องการที่จะอพยพย้ายถิ่นฐาน ไปใช้ชีวิตความจำเป็นที่ต้องอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับเขื่อนจึงควรมีการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ในช่วงของการเคลื่อนไหวชาวบ้านสูญเสียงบประมาณค่าใช้จ่ายมากมายเพื่อออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชยขณะเดียวกันชาวบ้านได้คิดค้นรูปแบบเศรษฐกิจเพื่อปากท้องตนเอง จนกระทั่งได้งบจากรัฐบาลมาสนับสนุนการฟื้นฟูตนเองถือว่าเป็นยุคของการพัฒนาองค์กรภาคประชาชน รวมตัวกันเป็นเครือข่ายทางสังคม และก่อรูปเป็นการเคลื่อนไหวทางสังคมในยุคการฟื้นฟู เป็นสมาคมคนทามมีการกำหนดแนวทางการขับเคลื่อนงานโดยยึดหลักการพัฒนาเครือข่ายเป็นแนวคิดหลัก ในด้านเศรษฐกิจ พัฒนากลุ่มอาชีพ การทำอาชีพเสริมจากการทำอาชีพหลักในระดับครัวเรือน

การปรับตัวภายใต้สถานการณ์ใหม่ที่คนในชุมชนเกิดการสูญเสียที่ดินทำกินและทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งสภาพการณ์ทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป การฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวบ้านจำเป็นต้องศึกษาข้อมูลชุมชนที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันให้เห็นถึงการอยู่รอดและแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน เครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบรวมกลุ่มเครือข่ายในรูปแบบองค์กรจัดตั้งในนามสมาคมคนทามเพื่อดำเนินการในเรื่องของการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนและทรัพยากรธรรมชาติ การศึกษาการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล

การก่อตั้งสมาคมคนทามคิดเรื่องการพัฒนาและปากท้องความเป็นอยู่ของคนในชุมชน เครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ สิ่งสำคัญที่เป็นแกนหลักคือการยึดหลักการฟื้นฟูทั้งวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติและความยั่งยืนของชุมชน ผลักดันให้เกิดกระบวนการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมเพื่อให้เกิดการแก้ไขการสร้างความเป็นธรรมในสังคม รวมทั้งการต่อสู้เพื่อการอนุรักษ์พื้นที่ป่าทามซึ่งเป็นพื้นที่ในการดำรงชีวิตประจำวันของคนสองฝั่งลุ่ม

น้ำมูล การรวมตัวกันตั้งสมาคมทั้งสองขึ้นเป็นการประกาศตัวตนและแสดงออกถึงอัตลักษณ์ (identity) สถานะทางสังคมในรูปแบบองค์กรเครือข่ายชาวบ้านเพื่อกำหนดอนาคตของตนเองโดยสมาคมคนทามได้วางรากฐานการฟื้นฟูตนเองในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติ ป่าทามแม่น้ำมูล

กองทุนสวัสดิการ สร้างกระบวนการให้เกิดความเข้มแข็งกับคนในชุมชนท้องถิ่น สวัสดิการสังคมพึ่งตนเองเป็นสังคมเอื้ออาทรต่อกันรักษาไว้ซึ่งความเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็ง ดำเนินการเองโดยแผนงานด้านอื่นที่รัฐไม่สามารถสนับสนุนได้ เป็นการจัดสวัสดิการสังคมให้กับสมาชิกผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนทั้งสองเขื่อนร่วมกัน

ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนเครือข่ายทามมูลเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ คิดค้นแนวทางฟื้นฟูวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในเรื่องของการสูญเสียการประกอบอาชีพในพื้นที่ป่าทาม เป็นการคิดค้นเรื่องของชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกมีการสร้างการอำนาจต่อรองในการสร้างพื้นที่ในการเรียนรู้ของสมาชิกเจรจาขอใช้พื้นที่บริเวณใกล้เขื่อนราษีไศลและได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษามูลล่าง สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดศรีสะเกษในการดำเนินโครงการและสร้างพื้นที่ศูนย์เรียนรู้ดังกล่าวในปี พ.ศ. 2553 เป็นจุดแรกที่ชาวบ้านมาร่วมกันคิดค้นเรื่องเศรษฐกิจปากท้องอย่างจริงจัง

การปรับตัวของผู้คนในกลุ่มน้ำมูลหลังการสร้างเขื่อนไม่ได้เปลี่ยนแปลงโดยทันทีทันใด ชาวบ้านปรับตัวหลังการสร้างเขื่อน มีทั้งระดับปัจเจกและระดับการรวมกลุ่มกันในรูปแบบองค์กรเครือข่ายชาวบ้าน นอกจากนี้ผู้วิจัยพบว่ากระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลจะไม่ครอบคลุมสมาชิกผู้ได้รับผลกระทบครบทั้ง 2,503 คน แต่กระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาตินี้สามารถนำบทเรียนในเชิงปัจเจกที่เข้าร่วมโครงการและสามารถสร้างเศรษฐกิจจรรยาได้ให้กับครอบครัวได้ รวมถึงการมีตลาดของกลุ่มเครือข่ายเป็นช่องทางเลือกสำหรับการผลิตในรูปแบบใหม่ของชาวบ้าน และการปรับตัวในการแก้ไขปัญหาแบบเครือข่ายชุมชน การรักษาความสัมพันธ์แบบใหม่ภายใต้การพัฒนาสามารถดำเนินการกิจกรรมแบบเครือข่ายสร้างกิจกรรมที่หลากหลาย เพื่อแก้ไขปัญหาาร่วมกันได้

พูน ปณ ทิโต ชีเว

บทที่ 5

บทเรียนความสำเร็จการดำเนินกิจกรรมของการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน

ในบทนี้จะอธิบายให้เห็นถึงกรณีการฟื้นฟูด้านอาชีพภายใต้โครงการแผนฟื้นฟูชีวิตชุมชน และทรัพยากร โดยจะดูเรื่องวิถีชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการฟื้นฟู ว่าชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนที่เข้าร่วมโครงการประสบความสำเร็จหรือไม่อย่างไร โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคล ซึ่งคนที่สัมภาษณ์คือคนที่ได้รับผลกระทบและคนเหล่านี้ได้มีการเรียกร้องให้มีการฟื้นฟูโดยผู้วิจัยจะศึกษาชาวบ้านใน 4 กรณี ได้แก่ 1)กรณีการฟื้นฟูวิถีชีวิตที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าบุงป่าทาม 2)กรณีการฟื้นฟูอาชีพโดยไม่รับค่าชดเชยที่ดินทำกิน 3)การฟื้นฟูอาชีพกรณีไม่มีที่ดินทำกิน 4)กรณีได้รับค่าชดเชยแล้วเปลี่ยนแปลงอาชีพใหม่ตามระบบนิเวศที่เปลี่ยนไป

5.1 การฟื้นฟูอาชีพที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรป่าบุงป่าทาม

หลังรับค่าชดเชยหลายคนค้นหาทางรอดของตนเองทั้งแบบปัจเจกทั่วไปที่กลายเป็นแรงงานต่างถิ่น แต่กรณีที่ผู้วิจัยศึกษาและยกมาเป็นตัวอย่างนี้ครอบครัวที่เข้าร่วมในแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน และค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นแบบกลุ่มเครือข่ายผู้เดือดร้อน กรณี ของนางรำพรรณ จันทะสรหรือน้ำสี เป็นครอบครัวที่มีทุนทางด้านมนุษย์(Human capital) หมายถึงเป็นคนที่มีความสามารถ ความเชี่ยวชาญด้านองค์ความรู้ศักยภาพความเป็นผู้นำและมีแรงงานในการทำ การเกษตรระดับแปลง ทุนทางด้านมนุษย์ดังกล่าวทำให้น้ำสีวิเคราะห์และมองเรื่องมิติของสังคมบ้าน วิถีดั้งเดิมของชุมชนได้หายไปพร้อมกับเขื่อนมา สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงเร็วจนชาวบ้านตั้งรับไม่ทัน ชุมชนสูญเสียสังคมดั้งเดิม มีสังคมใหม่เข้ามาแทน หรือเป็นสังคมอื่น เด็กเยาวชนในพื้นที่ไม่ได้อยู่บ้านไม่ได้เรียนรู้วิถีชีวิตเดิม ไม่สามารถใช้ชีวิตในชุมชนอย่างในอดีตได้ ต้องไปทำงานต่างถิ่น ชีวิตครอบครัวของน้ำสีไม่เคยมีหนี้สิน เลี้ยงวัว ควาย ปีหนึ่งขายมีเงินเพียงพอในการใช้จ่ายในครอบครัว อาหารการกินพึ่งพาทรัพยากรจากทาม เก็บเห็ด หักพื้น หาของป่าตามฤดูกาล หลังจากมีเขื่อน ครอบครัวเริ่มสะสมหนี้เนื่องจากต้องไปขุดนุ้ม ไม่มีรายได้ น้ำท่วมที่ดินทำกิน ไม่มีเวลาจัดการเกษตร วัวควายไม่มีพื้นที่เลี้ยงเริ่มทยอยขายจนหมด การปลูกพืชเชิงเดี่ยวมีความเสี่ยงสูงปลูกพริกต้องจ้างคนเก็บ เนื่องจากตนเองไม่มีเวลาต้องไปประชุม ไปขุดนุ้มเรียกร้องค่าชดเชยในพื้นที่น้ำท่วมรายได้กับ รายจ่ายไม่คุ้มต้นทุนที่ลงไป จนกระทั่งได้รับค่าชดเชยมาส่วนหนึ่งและโครงการทามمولงค์กรพัฒนา เอกชนได้มาส่งเสริมสนับสนุนเรื่องการทำการเกษตรในนามกลุ่มเกษตรทามมูล กลุ่มที่ดำเนินการแปรรูป ทรัพยากรจากป่าบุงป่าทามนำพืชที่สร้างรายได้ด้านเศรษฐกิจมาปลูกและแปรรูปในนามกลุ่ม หัตถกรรมกก ผือ ทาม ริเริ่มดำเนินการเมื่อปี พ.ศ.2542 กลุ่มนี้ได้มีการดำเนินการพร้อมกับการ

ทำงานเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิ ดำเนินการในรูปแบบกลุ่มองค์กรบทเรียนที่สำคัญของการดำเนินการ เรื่องนี้คือได้รับความนิยมนอกจากหน่วยงานต่างๆเข้าชวนไปร่วมงานแสดงในงานต่างๆแต่มีค่าใช้จ่ายบ้าง ไม่มีค่าใช้จ่ายบ้าง บางหน่วยงานดำเนินการเพื่อได้ผลงาน ไม่ได้ดูแลเรื่องค่าใช้จ่ายให้กับกลุ่ม ทำมาเรื่อยๆได้ข้อสรุปว่า การเดินทางเข้าร่วมทุกกิจกรรมจนไม่สามารถมีเวลาจัดการแปลงของตนเอง รวมถึงงานด้านการขาย การขายต้องนำงบประมาณมาเข้ากลุ่มองค์กร จึงเกิดปัญหาว่าทำแล้วไม่มีเงิน ในการดูแลตนเอง เนื่องจากเป็นคนทำงานหลักรับผิดชอบหลักทุกเรื่อง ทำจนไม่มีเวลามาทำเรื่อง เศรษฐกิจตนเอง

หลังจากองค์กรพัฒนาเอกชนโครงการทำมูลเข้ามาต่องานใหม่อีกครั้งหลังจากกลุ่ม ดำเนินการไปได้สักระยะหนึ่งเข้ามาร่วมคิดร่วมหาทางออกให้ในเรื่องการพัฒนาด้านเกษตรและน้ำส้มมี แนวคิดเรื่องคนรุ่นใหม่ ต้องเข้ามาเรียนรู้งานเหมือนตนเองที่เข้ามาทำงานแทนแม่ซึ่งเป็นแกนนำรุ่น 1 และตนเองไม่ยอมให้ลูกไปเป็นลูกจ้างคนอื่นอยากให้ลูกได้อยู่กับครอบครัว ดังนั้นการเข้ามาเป็นแกน นำรุ่นที่ 2 ของน้ำส้มจึงเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญในการฟื้นฟูเศรษฐกิจครอบครัวตนเอง น้ำส้มได้เข้ามาร่วม ชุมชุมมอย่างต่อเนื่องที่สันเขื่อนราษีไศล ปี พ.ศ.2551 –พ.ศ.2553 ซึ่งช่วงนี้เป็นช่วงที่ขบวนการ เคลื่อนไหวของชาวราษีไศลคิดเรื่องการฟื้นฟูตนเอง มีการศึกษาดูงานบทเรียนการพัฒนาแบบยั่งยืน ขององค์กรอื่นๆเช่นไปดูงานที่สวนอินแปลง จังหวัดสกลนคร ไปดูระบบการสร้างตลาดทางเลือกที่ จังหวัดสุรินทร์ การศึกษาดูงานถูกสอดแทรกเนื้อหาด้านเกษตร โดยสวนตัวชอบเรื่องเกษตรอยู่และ เลยค้นคว้าอ่านหนังสือเกี่ยวกับการเกษตร หนังสือเทคโนโลยีชาวบ้านแต่กระบวนการริเริ่มยังไม่รู้ว่า จะเริ่มจากไหนไปไหน

เมื่อได้ศึกษาดูงานพบว่าตนเองต้องเริ่มจากไหนไปสู่อะไร เริ่มค้นพบเรื่องช่องทางการตลาด เป็นอันดับแรก เมื่อเจอช่องทางการตลาดกลับมาพัฒนาแปลงตนเองรู้ว่าจะทำอะไรไปขายให้กับ ผู้บริโภค คิดเรื่องการแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มแต่การทำเกษตรก็ไม่ได้ง่ายอย่างใจฝัน น้ำส้มต้องมา สูญเสียเงินจำนวนมากในการขุดสระในพื้นที่เสี่ยงโดยน้ำส้มลงทุนไปจำนวน 80,000 บาท เมื่อขุดสระ ปล่อยปลา ปลูกผัก พื้นที่ดังกล่าวกลับถูกน้ำท่วมถึงแม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวจะไม่อยู่ในพื้นที่อ่างเก็บน้ำแต่ พื้นที่อยู่บริเวณใกล้กับคันไถรทำให้น้ำเอ่อทะลักมาในพื้นที่ ทำให้ไม่สามารถปลูกพืชผักได้ เมื่อมี บทเรียนอีกครั้งน้ำส้มได้ตัดสินใจในการถมที่นาตนเองจำนวนหนึ่งปรับพื้นที่ใหม่ทั้งหมดโดยคิดค่าถมดิน เพื่อทำแปลงเกษตรจำนวน 30,000 บาท

การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจระดับครอบครัวนี้เริ่มเห็นรูปธรรมชัดเจนเมื่อกระบวนการ ฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนและทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและแผนลดและแก้ไขผลกระทบจากฝ่ายหัว หนาวอย่างยั่งยืน เริ่มจริงจังกับการสนับสนุนการฟื้นฟูอาชีพผู้ได้รับผลกระทบอย่างจริงจังจับมือกับ หน่วยงานภายในอำเภอรามีสลเปิดตลาดนัดสีเขียวราษีไศล ทำให้ค้นพบเรื่องการผลิต การแปรรูป การตลาด ซึ่งในอดีตเพียงแค่อั่งเสริมแต่ไม่ได้คิดครอบคลุม แผนนี้ได้คิดทั้งแนวสุขภาพความปลอดภัย

เรื่องสุขภาพ สิ่งแวดล้อม การตลาดรอบนี้ทำแบบเครือข่ายสร้างการเรียนรู้ร่วมกันเปลี่ยนมุมมอง การตลาดแบบเก่า สะท้อนวิธีการปลูก การขายตลาดทำให้ได้เจอผู้คน ค้นพบตลาดใหม่ๆเจอลูกค้า และเกิดบทเรียนร่วมกัน

บทเรียนการเข้าร่วมตลาดสีเขียวตอบโจทย์เรื่องเศรษฐกิจครอบครัวมากที่สุด เนื่องจากสามารถสร้างรายได้จากแปลงทุกวันนอกจากรอขายตลาดสีเขียวรายสัปดาห์ทุกวันพฤหัสบดีและขายตลาดสีเขียวจังหวัดศรีสะเกษ ในแปลงสามารถนำผักกูดในสวนมาขายในชุมชนได้อีกเฉลี่ยผักสดในสวนขายได้วันละ 100-200 บาทต่อวัน ถึงแม้ตัวเลขการขายผักจะน้อยแต่เมื่อนำผักที่เหลือมาแปรรูปสร้างมูลค่าใหม่จะมีรายได้จากการขายผัก ข้าวหลากหลายสายพันธุ์นำมานึ่งหรือทำข้าวฮาง ข้าวกล้องและทรัพยากรจากป่าบุงป่าทาม เฉลี่ยสัปดาห์ละ 5,000-7,000 บาท ผักเป็นเงินเก็บในตลาดสีเขียว สัปดาห์ละ 500 บาท หากไม่มีหนี้สินที่สะสมไว้ในอดีตก็จะสามารถอยู่ได้แบบมั่นคงขึ้น จากอดีตมีที่นา 33 ไร่ ที่สวน 8 ไร่ ที่สำหรับทำไร่มันสำปะหลัง 10 ไร่

บทเรียนอีกข้อคือการสร้างเครือข่ายคือสามารถสร้างพลังการขายตลาดสีเขียวจำเป็นต้องมีเพื่อนเพราะทำคนเดียวไม่ได้ต้องมีพันธมิตรเป็นโอกาสในการศึกษาแบบรวมกลุ่มกัน บทเรียนสำคัญ

- 1) อย่าเรียกร้องค่าชดเชยอย่างเดียว ควรพัฒนาอาชีพควบคู่กันไปด้วยกัน
- 2) แนวทางการพัฒนาสร้างงานวิจัยคู่กับการแก้ไขปัญหาสร้างรูปธรรมให้เกิดขึ้นให้ได้
- 3) การทำตลาดเป็นเรื่องปากท้องของครอบครัว ชุมชน เครือข่าย การจัดรูปองค์กร ต้องมีงานพัฒนา ผู้นำที่ดีต้องนำมวลชนได้ ครอบครัวอยู่ได้ เศรษฐกิจอยู่ได้ ฐานครอบครัวมั่นคง องค์กรก็สามารถดำรงอยู่ได้
- 4) การเคลื่อนไหวมีทิศทางต่อสู้ที่ชัดเจนเพื่อความยั่งยืน เพื่อลูกหลานสามารถอยู่ได้อย่างมั่นคงเพื่อเป็นการสร้างการเรียนรู้ให้ลูกหลานได้เข้ามาต่องานด้านสิทธิที่พ่อแม่สร้างไว้เพื่อความยั่งยืนภายภาคหน้า
- 5) การทำตลาดเป็นกระบวนการสร้างคนรุ่นใหม่ให้เกิดกิจกรรมทำร่วมกัน (รำพรรณ จันทะสร, 2561)

5.2 การฟื้นฟูอาชีพตนเองโดยไม่รับค่าชดเชยที่ดินทำกิน

กรณีการไม่รับค่าชดเชยของครอบครัวสุวรรณนี้ เป็นแนวความคิดตั้งแต่ยุคแรกตั้งแต่สมัยพ่อออกมาเคลื่อนไหว(ปัจจุบันเสียชีวิต) โดยมีหลักคิดว่าหากรับค่าชดเชยเท่ากับการขายที่ดินให้กับกรมชลประทานลูกหลานก็จะไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ทำกินได้ ทำให้ครอบครัวต้องสูญเสียอาชีพเดิม ผู้เป็นพ่อจึงเคลื่อนไหวร่วมกับชาวบ้านคนอื่นๆเมื่อพ่อเสียชีวิตไปแล้วลูกชายจึงเข้ามาร่วม

ขบวนการเคลื่อนไหวแทนจนสามารถกันแนวเขตที่ดินของตนเองออกจากขอบเขตอ่างราชีไศลได้ แม้ว่าพื้นที่ดังกล่าวนี้ก็ยังได้รับผลกระทบให้ช่วงฤดูน้ำหลาก และเมื่อเขื่อนมีการกักเก็บน้ำที่ระดับสูง พื้นที่นาผืนนี้ก็จะได้รับผลกระทบทันที แต่สิ่งที่ครอบครัวนี้เชื่อมั่นว่าการไม่รับค่าชดเชยนั้นเป็นสิทธิชอบธรรมในการใช้ประโยชน์ในปัจจุบันได้จนถึงอนาคต แม้ว่าจะไม่รับค่าชดเชยแต่การเข้าร่วมเคลื่อนไหวเรียกร้องร่วมกับกลุ่มนี้จึงเป็นเรื่องของการฟื้นฟูอาชีพที่สูญเสียไปเพื่อตนเองและชุมชน

นางแสงเดือน สุขาวรรณ หรือน้ำเดือน เป็นภรรยาของนายอิทธิกร สุขาวรรณ เป็นแกนนำหลักรุ่น 2 ของเขื่อนราชีไศล ที่ออกมาเรียกร้องเคลื่อนไหวกับขบวนการเขื่อนราชีไศลแทนผู้เป็นพ่อซึ่งเป็นแกนนำรุ่น 1 ครอบครัวนี้นับได้ว่าเป็นครอบครัวแห่งการต่อสู้ น้ำเดือนนับว่าเป็นบุคคลที่แบกรับสภาพเศรษฐกิจครอบครัวที่ออกมาเคลื่อนไหว เป็นผู้อยู่เบื้องหลังหาเงินสนับสนุนการต่อสู้ ทำนาจำนวน 26 ไร่ ได้ข้าวปีละ 200-300 กระสอบแต่ปรากฏว่าข้าวไม่พอกิน เนื่องจากสามีไปเคลื่อนไหวแต่ละครั้งต้องใช้เงิน สองสามวันไปเคลื่อนไหวกลับมาต้องมาขายข้าวที่บ้าน ประกอบกับมีลูกเล็กที่ต้องเลี้ยงดูอีก 1 คน อีกทั้ง 2 คนกำลังเรียนหนังสือ ทำให้ชีวิตครอบครัวขาดแคลนทุนทรัพย์ในการดำเนินชีวิต ครอบครัวยุคเคลื่อนไหวนับได้ว่าเป็นช่วงที่ขัดสนมากพอสมควร นอกจากทำนาแล้วยังต้องเลี้ยงวัว อีก 8 ตัว ต้องหาเวลาเกี่ยวหญ้าให้วัวกินทั้งดูแลลูก สามีมุ่งมั่นกับการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิชุมชนจนชาวบ้านคนอื่นได้รับค่าชดเชย แต่ครอบครัวตนเองไม่ได้รับค่าชดเชยดังกล่าว ก็ตั้งคำถามในใจตลอดว่าทำไมครอบครัวตนเองไม่ได้ แต่ก็ไม่เคยได้ถามสามีและไม่เคยรู้ว่าสามีออกจากบ้านแต่ละวันไปทำอะไรบ้าง สามีไม่เคยมาหากินเพื่อครอบครัวแต่ทำงานเพื่อชุมชนมาตลอด เวลาทั้งหมดใช้ไปกับการเดินทางไปประชุม ไปชุมนุม ขณะที่สามีเคลื่อนไหวรู้เพียงแค่ว่าเข้าร่วมกับกลุ่มสมัชชาลุ่มน้ำมูน หรือชื่อย่อว่า สลม.

ในช่วงการเคลื่อนไหวปี พ.ศ. 2542-พ.ศ. 2543 บางทีกลับมาที่บ้านจะพาคนแปลกหน้ามาที่บ้าน ไม่ซ้ำหน้ากัน บางครั้งมาทำอาหารฆ่าเป็ดฆ่าไก่ที่เลี้ยงไว้ทำกินกันจนเกือบหมด หนึ่งในนั้นมีนักพัฒนาที่ชื่อนายสนั่น ชูสกุล มาที่บ้านชวนคิดชวนทำกิจกรรมเรื่อยๆ

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2550 สามี นายอิทธิกร สุขาวรรณ ได้ลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ครอบครัวได้ขายวัวทุกตัวเนื่องจากไม่มีคนดูแล เนื่องจากน้ำเดือนต้องมาทำงานเคลื่อนไหวกับกลุ่มสมัชชาคนจนแทนสามี ไปประชุมหรือทำกิจกรรมของเครือข่ายแทนผู้เป็นสามีจากการมองงานที่สามีไปทำในอดีตในด้านลบก็เริ่มให้ความสนใจมากขึ้น ต่อมาได้เป็นตัวแทนแกนนำและชวนคนในชุมชนเข้ามาร่วมเพื่อที่จะไม่ต้องกลับมาอธิบายประเด็นที่ตนเองไปประชุมแค่คนเดียวมีคนไปด้วยและเข้าใจกลับมาขยายความรู้ให้คนในท้องถิ่น

การต่อสู้เคลื่อนไหวพบว่าการรับค่าชดเชยแล้วก็ไม่ได้ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น ครอบครัวสุขาวรรณ จึงไม่ขอรับค่าชดเชยและเคลื่อนไหวให้กรมชลประทานกันเขตพื้นที่นาของตนเองออกจากเขตอ่างกลายเป็นน่านอกอ่างชลประทานแต่ก็ยังได้รับผลกระทบเช่นเดิม เมื่อเกิดน้ำหลากหรือกรม

ชลประทานก็เก็บน้ำก็จะทำให้น้ำท่วมพื้นที่ดังกล่าว แต่กรรมสิทธิ์ที่นาผืนนี้เป็นของตนเองและครอบครัวจึงสามารถทำกินและใช้ประโยชน์ได้ การรับค่าชดเชยก็เป็นคำถามหนึ่งว่าหลังการสูญเสียที่ดินทำกินแล้วคุณภาพชีวิตจะเป็นอย่างไร ซึ่งเห็นตัวอย่างคนอื่นๆแล้วทำให้ครอบครัวจำเป็นต้องรักษาผืนนี้ไว้เพื่อให้ลูกหลานได้ทำกิน

การเข้าร่วมประชุมบ่อยๆทำให้ความรู้เรื่องแนวทางการฟื้นฟูตนเองรู้จักแก่นนำชวนคิดชวนทำ และเข้าร่วมกิจกรรมการฟื้นฟูตนเองด้านเศรษฐกิจ จากการเคลื่อนไหวสู่การทำตลาดสีเขียวเป็นตลาดทางเลือกไม่ต้องต่อสู้เพื่อรับค่าชดเชยเพียงอย่างเดียว ต้องคิดเรื่องปัญหาปากท้องของตนเองไปด้วย การดำเนินการเช่นนี้คนที่ประสบปัญหาต้องลุกขึ้นมาแก้ไขเองและต้องทำแบบเครือข่ายที่มีการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

ปัจจุบันครอบครัวสามารถเพิ่มรายได้จากการขายของตลาดเขียวได้สัปดาห์ละ 3,000 - 5,000 บาท ความเป็นอยู่ชีวิตครอบครัวดีขึ้นกว่าระยะของการเคลื่อนไหวเพียงอย่างเดียว บทเรียนที่ได้

- 1) ครอบครัวเกิดความเข้าใจกันมากขึ้นมีกิจกรรมทำร่วมกันภายในครอบครัวแบ่งงานกันทำในครอบครัว
- 2) รู้จักวางแผนชีวิตและครอบครัว ทำงานส่วนตัว ทำงานส่วนรวมของชุมชนงานเคลื่อนไหวภาคประชาชน
- 3) การทำงานเครือข่ายสามารถสร้างกิจกรรมฟื้นฟูตนเองได้แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ
- 4) ได้รับการส่งเสริมความรู้ด้านเกษตร การคิดเรื่องการแปรรูป เรื่องการตลาด ได้รับความรู้ครบวงจรสายพานการผลิต แปรรูป ขาย
- 5) มีรายได้มั่นคงสามารถทำงานเคลื่อนไหวได้โดยไม่รบกวนครอบครัว ส่งลูกเรียนได้ (แสงเดือน สุธาวรรณ, 2561)

5.3 การฟื้นฟูอาชีพกรณีไม่มีที่ดินทำกิน

การสูญเสียที่ดินหลังการรับค่าชดเชยนั้นหลายครอบครัวที่เผชิญกับปัญหาตามมา ถึงแม้ว่าจะได้รับเงินชดเชยจากรัฐมาแต่ด้านหนึ่งก็แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านนั้นได้ขายที่ดินผืนนาของตนเองให้กับรัฐไปทั้งแบบยินยอมและไม่ยินยอม บางคนยังเหลือที่นาที่อยู่สูงจากพื้นที่เขื่อนก็ยังสามารถทำประโยชน์ได้แต่บางคนไม่เหลือที่ดินก็จะกลายเป็นแรงงานรับจ้าง หรือเปลี่ยนอาชีพที่เหมาะสมกับครอบครัวตนเอง บางคนกลายเป็นครอบครัวหาปลา กลายเป็นแม่ค้ารับซื้อปลา

แต่กรณี นางสมบุญ วังผือ เป็นชาวบ้านที่เข้าร่วมการต่อสู้ตั้งแต่ยุคแรกในเรื่องสิทธิของตนเอง กฎหมายที่เกี่ยวข้องการเข้าร่วมกระบวนการเคลื่อนไหวทำให้แม่สมบุญได้พูดคุยกับคนอื่น

รู้จักผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการต่างๆของรัฐทำให้เห็นอกเห็นใจผู้เดือดร้อนทั่วสารทิศเกิดเป็น เครือข่าย อีกด้านของแม่บรูณ์ สิ่งที่ได้จากกระบวนการเคลื่อนไหวนี้คือเรื่องของความรู้ เรียนรู้การ เสียสละ ความอดทนต่อการเคลื่อนไหว แม่บรูณ์เป็นครอบครัวที่ไม่มีนาบที่สูงหลงเหลือให้ทำ ประโยชน์เช่นคนอื่นในชุมชนมีเพียงนาทามจำนวน 30 ไร่ และมีอีก 3 ไร่ที่เป็นนาโนนพจะทำ ประโยชน์ได้บ้างแต่ก็ไม่มีความแน่นอนบางปีก็ท่วม หลังจากสร้างเขื่อนแม่บรูณ์สูญเสียที่ดินทำกิน ทั้งหมด ในการเข้าร่วมเคลื่อนไหวทำหน้าที่ในการจัดเตรียมเสบียงอาหารสำหรับสมาชิก โดยมีแม่คอย ส่งเงินเตรียมอาหารสำหรับการเดินทางหากไปหลายวันก็จะฝากเงินส่งไปให้บวกกับลูกสาวโตสามารถ ขายแรงงานได้จึงไปทำงานที่กรุงเทพฯคอยส่งเงินให้สำหรับเคลื่อนไหว ระหว่างเคลื่อนไหวชีวิตไม่ได้ อยู่ดูแลลูกและสามีทำให้แม่บรูณ์รู้สึกผิดในใจมาตลอดทุกครั้ง กลับมาบ้านแต่ละครั้งแผ่นดินเหลือง (แผ่นดินเหลืองหมายถึงถูกคนกล่าวหาว่าไม่ดี) และยังคงถูกคนในชุมชนกล่าวหาว่าเป็นคนไม่มีการไป ชุมชนก็จะถูกสังคมจินนิทาว่าไปผิดลูกผิดสามีคนอื่น เป็นพวกหัวแข็ง หัวรุนแรง รวมถึงกล่าวหาว่า เป็นคอมมิวนิสต์

จากการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิทำให้แม่บรูณ์ได้รับค่าชดเชยแต่ได้รับ เพียง 15 ไร่เนื่องจากภายในกลุ่มให้รับเพียงเท่านี้ไม่ให้นำมากเกินไป จึงได้รับค่าชดเชยทั้งหมดเป็นเงิน จำนวน 380,000 บาท แม่บรูณ์จัดสรรงบประมาณที่ได้มาโดยการแบ่งให้ลูกๆทั้งสามคน คนละ 30,000 บาท ที่เหลือนำมาซื้อรถไถนาเดินตามจำนวน 60,000 บาท ทำบ้านหลังใหม่ และแบ่งให้ ญาติๆจนเงินหมด ชีวิตหลังจ่ายค่าชดเชยหากคิดว่าดีขึ้นก็ดีแต่ก็สูญเสียที่ดินทำกินกลายเป็นคนไร้ที่ดิน ทำกิน มีเพียงที่นาเช่าเขาทำรายปี ก็ไม่พอใช้จ่าย

ชีวิตหลังการรับค่าชดเชย และการตัดสินใจมาพัฒนาศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเครือข่าย ทามมูลและการตัดสินใจมาเป็นอาสาสมัครทำแปลงเกษตรที่ศูนย์เรียนรู้ส่วนหนึ่งคือไม่มีที่ดินทำกินที่ บ้านและการเดินทางไประหว่างบ้านกับศูนย์เรียนรู้ระยะทางไกลจึงตัดสินใจอยู่ถาวรและเริ่ม พัฒนาแปลงเกษตรปลูกผัก ผลไม้ ดูแลศูนย์เรียนรู้ตั้งแต่เริ่มก่อตั้งจนปัจจุบัน การทำแปลงเกษตรที่ ศูนย์เรียนรู้ทำให้เห็นช่องทางการเพาะปลูกเพื่อสร้างรายได้จึงชวนสามีมาอยู่ด้วยช่วยกันทำแปลง เกษตรสามีมีหน้าที่ช่วยขุดแปลง รดน้ำตอนเช้าส่วนแม่บรูณ์นั้นทำหน้าที่ในการนำผลผลิตไปขาย เมื่อ มีตลาดสามารถพัฒนาต่อยอดนำผลผลิตจากแปลงมาแปรรูป หากทรัพยากรในป่าบุงป่าทามมาแปรรูป เมื่อเห็นช่องทางมากขึ้นจึงชวนลูกสาวและลูกเขยมาทำด้วย ก่อนหน้าที่จะชวนลูกสาวมาทำสามารถ ขายมีรายได้สัปดาห์ละ 1,800 บาท พอลูกมาขายด้วยได้แบ่งเงินให้ลูกและฝากไว้กับตลาดสี่เหลี่ยมราชสี ไสลเพื่อเป็นเงินเก็บสัปดาห์ละ 500 บาท

บทเรียนที่ได้รับกับการฟื้นฟูวิถีชีวิตคือเรื่องของ การพึ่งตนเอง โดยแม่บรูณ์ให้ข้อคิดว่าอย่า คิดเพียงรอคอยค่าชดเชยจากรัฐเพียงอย่างเดียวผู้ได้รับผลกระทบควรที่จะแสวงหาทางเลือกทางรอด ของตนเองพัฒนาตนเองและเครือข่ายให้เกิดความต่อเนื่อง รวมถึงการส่งต่อให้กับคนรุ่นใหม่นำ

ดำเนินการต่อเช่นตนเองได้ชักชวนลูกสาวและลูกเขยมาร่วมในกิจกรรมการพึ่งพาตนเองสร้างตลาดทางเลือกของตนเองรวมถึงตั้งหลานๆมาร่วมเรียนรู้ในบางกิจกรรมเพื่อปูทางให้เขาเข้าใจสิ่งที่ตนเองได้ทำได้

กระบวนการฟื้นฟูที่ดำเนินการมาทำให้ตนเองและครอบครัวมีรายได้จนเจือครอบครัวและเห็นว่านี่คือทางเลือกทางรอดของคนไม่มีที่ดินทำกินต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าทามและการทำตลาดทางเลือกที่สามารถนำผลผลิตมาแปรรูปและจำหน่ายให้กับคนเมืองที่ห่วงใยสุขภาพ แม้ว่าปัจจุบันร่างกายแม่บรูณ์จะไม่แข็งแรงเช่นอดีตเนื่องจากอายุเข้าสู่วัย 61 ปี ส่วนสามี อายุ 67 ปี แต่ทั้งสองคนก็ยังสามารถทำสวนแปลงเล็กๆในศูนย์เรียนรู้ทำรายได้พอเลี้ยงตนเองได้รวมถึงได้รับเงินสวัสดิการจากกระบวนการฟื้นฟูนี้เป็นรายเดือนในฐานะอาสาสมัครและช่วยเหลือความเรียบร้อยภายในศูนย์เรียนรู้ (สมบุญ วั่งผือ, 2561)

การนำเสนอครอบครัวแกนนำบางคนนี้เพียงชี้ให้เห็นถึงการตัดสินใจเข้าร่วมขบวนการและการดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันนี้ว่ามีเหตุและปัจจัยด้านการเคลื่อนไหวและความต้องการฟื้นฟูตนเองเป็นด้านหลักที่ผ่านกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติเขื่อนราษีไศล โดยการฟื้นฟูที่เน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของภาคประชาชนเป็นหลัก เพื่อค้นหาแนวทางการดำรงชีพและพัฒนาในระดับชุมชนร่วมกันเพื่อให้เกิดความยั่งยืน รวมถึงการหล่อหลอมชุดความรู้เพื่อการสร้างหลักประกันชีวิตด้านเศรษฐกิจครอบครัว ชุมชนและเครือข่าย รวมถึงการเรียนรู้ระบบกลไกตลาดระดับชุมชนที่สามารถจัดการผลผลิตที่ได้จากแปลงเกษตร และจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างตลาดทางเลือกของตนเองเพื่อให้เกิดความยั่งยืนและเป็นธรรมของชุมชน กระบวนการดำเนินการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ภาคประชาชนมีการดำเนินการในช่วงของระยะการเตรียมความพร้อมของแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของเขื่อนราษีไศลร่วมกับแผนลดและแก้ไขผลกระทบจากเขื่อนหัวนาอย่างยั่งยืน

โดยแผนฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศลได้ดำเนินการ 2 ด้าน ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ และด้านทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นการดำเนินโครงการฟื้นฟูเพื่อเตรียมความพร้อมในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนประเด็นที่ศึกษาตัวอย่างเกษตรกรที่เข้าร่วมนั้นเพื่อชี้ให้เห็นแนวทางในการฟื้นฟูตนเองในระยะยาวและเป็นบทเรียนให้กับพื้นที่อื่นที่มีโครงการพัฒนาของรัฐได้ดำเนินการโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ (มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2559a)

5.4 บทเรียนประสบการณ์ที่ได้จากการเคลื่อนไหวและเข้าร่วมผ่านกิจกรรมโครงการฟื้นฟู

วิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราชิไซล มีบทเรียนการประสานความร่วมมือที่มีลักษณะการทำงานร่วมกับหน่วยงานของรัฐรวมถึงงบประมาณที่ใช้ดำเนินการผ่านโครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตการเคลื่อนไหวลักษณะนี้เป็นการสร้างพื้นที่และนิยามตัวตนสร้างอัตลักษณ์ของการเคลื่อนไหวรวมถึงการนิยามความหมายใหม่ของการเคลื่อนไหวที่ไม่ใช่แบบเดิมคือการชุมนุมเดินขบวน ประท้วง ตั้งโต๊ะเจรจ แต่การเคลื่อนไหวหลังการสร้างเขื่อนพวกเขาได้สร้างอัตลักษณ์ใหม่ผ่านรูปแบบงานพัฒนาฟื้นฟูวิถีชีวิตคนและทรัพยากรธรรมชาติรวมถึงการจัดรูปแบบองค์กรมีทั้งรูปแบบโครงสร้างการจัดตั้งวงแคบแต่ลงลึกเช่นวงคณะกรรมการดำเนินงานสมาคมคนทาม วงคณะกรรมการสมาคมคนทาม พ่อครัวใหญ่สมัชชาคนจนเขื่อนห้วยราชิไซล ประชุมใหญ่ประจำปี สมาชิกสมัชชาคนจน การจัดรูปแบบทำงานแบบกว้างและแบบหลวมเชื่อมโยงเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนและประเด็นอื่นๆนอกจากนี้ในระดับพื้นที่ยังได้ทำงานกับผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการที่สนใจงานพัฒนาโดยมีการวางโครงสร้างการทำงานที่ชัดเจนและแบ่งบทบาทหน้าที่กันทำงาน ในแต่ละปีจะมีการรวมสมาชิกผู้ได้รับผลกระทบมารวมกันเพื่อรับฟังนโยบายและเสนอแนะแนวทางการทำงาน ในการทำงานพวกเขามีมาตรการของการทำงาน มีระเบียบที่ถือปฏิบัติร่วมกัน รวมถึงการระดมทรัพยากรเพื่อใช้ในการเคลื่อนไหวผ่านวัฒนธรรมของตนเองเช่น หลังจากเสร็จจากไร่นาจะมีประเพณีบุญกุ่มข้าวใหญ่เพื่อระดมทรัพยากรไว้สำหรับการเคลื่อนไหวในประเด็นความเดือดร้อนของสมาชิกที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขปัญหา รวมถึงการรวมกลุ่มกันในรูปแบบเครือข่ายยังเป็นพลังสำคัญในการเคลื่อนไหวกดดันผ่านกลไกรัฐหรือสถาบันทางการเมืองที่มีอยู่โดยวิธีการใช้มวลชนกดดัน หรือลือขบขั้ต่อรอง (ปราณี มรรคนันท์, 2561)

5.5 สรุปท้ายบท

สำหรับรูปธรรมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิต ภายหลังจากที่ได้รับงบประมาณจากรัฐบาลมาดำเนินการกับพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากโครงการสร้างเขื่อนราชิไซล ทั้งนี้ผู้วิจัยพบบทเรียนความสำเร็จจากการดำเนินการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบนั้นสะท้อนออกมาผ่านลักษณะหรือรูปแบบการปรับตัว ของกลุ่มคน ของครอบครัว ต่อการเปลี่ยนแปลงของบริบทชุมชน บทเรียนความสำเร็จเหล่านี้ มีลักษณะรูปธรรมที่เกิดขึ้นประกอบไปด้วย 3 ลักษณะ คือ ลักษณะที่หนึ่งการฟื้นฟูอาชีพที่เหมาะสมกับสภาพการเปลี่ยนแปลงไปของทรัพยากรธรรมชาติป่าทุ่งป่าทามหลังการสร้างเขื่อน ลักษณะที่สอง การฟื้นฟูอาชีพของครอบครัวที่ไม่เอาค่าชดเชยหลังการสร้างเขื่อน ในลักษณะที่สองนี้มีบางครอบครัวไม่เอาค่าชดเชยจากรัฐบาลแต่ก็สูญเสียที่ทำกิน และลักษณะที่สาม

การฟื้นฟูอาชีพในกรณีที่ไม่มีที่ทำกินหมายถึงพื้นที่ทำกินของครอบครัวภายหลังสร้างเขื่อนกั้นน้ำท่วมหมด จากทั้งสามลักษณะดังกล่าวกระบวนการฟื้นฟูได้มุ่งเป้าไปยังการแก้ปัญหาในระดับครอบครัวที่เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดของกระบวนการเคลื่อนไหวที่ผ่านมา กระบวนการฟื้นฟูอาจจะยังไม่สามารถตอบโจทย์ของปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งหมด แต่กระบวนการฟื้นฟูที่เริ่มปฏิบัติการไปแล้วนั้น เกิดการค้นพบความหวังและความสำเร็จอยู่บ้าง ทั้งนี้กระบวนการฟื้นฟูจะต้องทำต่อไปควบคู่ไปกับการถอดบทเรียน สรุบบทเรียนควบคู่กันไป เพื่อสร้างองค์ความรู้ในการปรับตัวกับสภาพปัญหาที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน และสร้างความยั่งยืนให้เกิดขึ้นในอนาคตต่อไป

กระบวนการที่ทำให้สามารถดำเนินการร่วมกันลักษณะการทำงานแบบกลุ่มองค์กรเครือข่าย ภายใต้การฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติของตนเอง ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างของผู้ที่เข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวที่ประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

6.1 สรุปผลการศึกษา

เมื่อโครงการพัฒนาของรัฐขนาดใหญ่ ภายใต้โครงการ โขง ซี มูล ได้ดำเนินการในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากจะเป็นการมุ่งพัฒนาสู่การเป็นประเทศให้เกิดขึ้นสมัยเช่นตะวันตกแล้ว การพัฒนาดังกล่าวล้วนมีนัยยะสำคัญทางการเมืองหากมองย้อนกลับไปที่การลงทุนในโครงการทั้งหมดของโครงการพัฒนาโขง ซี มูล กลับมีนัยทางการเมืองซ่อนเร้นอยู่ แม้ว่าปัญหาดังกล่าวไม่ได้เป็นสาเหตุโดยตรงในการตัดสินใจดำเนินโครงการแต่ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้รัฐบาลตัดสินใจก่อสร้างอ่างเก็บน้ำขึ้น อีกทั้งจะสามารถช่วยในเรื่องเศรษฐกิจและเรื่องความมั่นคงของประเทศในสถานการณ์ทางการเมืองที่ขบอบบางรัฐบาลในยุคนั้น โครงการพัฒนาของรัฐที่ได้ดำเนินการสร้างความเดือนร้อนให้กับประชาชนในพื้นที่ และก่อให้เกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้นทุกภูมิภาครวมถึงในภาคอีสานในเรื่องประเด็นความเดือดร้อนถูกมองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ รวมถึงภาคอีสานที่มีอาณาเขตและพรมแดนที่ติดกับประเทศอินโดจีนที่ขยายตัวเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของฝรั่งเศส ได้แก่ ลาว เวียดนาม และกัมพูชา ประเทศดังกล่าวมีการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ รวมถึงประเทศไทยดังนั้นรัฐบาลจึงมีความพยายามในการปราบปรามขบวนการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในภาคอีสาน รวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวของสมาชิกคนจนเขื่อนราษีไศลบนฐานความเดือดร้อนจำนวนนับหมื่นคน การเคลื่อนไหวดังกล่าวไม่ได้รับการแก้ไขโดยทันทีแต่มีขบวนการต่อสู้และต่อรองกับรัฐบาลหลายรูปแบบดังที่กล่าวมาแล้วและขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเขื่อนราษีไศลเป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่สังคมทั่วไปให้ความสนใจ รูปแบบขบวนการที่หลากหลายนำไปสู่การแก้ไขปัญหา รวมถึงบริบททางการเมืองที่เอื้อให้เกิดการตัดสินใจแก้ไขปัญหาของรัฐบาล

เพื่ออธิบายการต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวบ้านเขื่อนราษีไศลรวมถึงการฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ โดยมีวัตถุประสงค์ของการศึกษา 3 ประการ ประการแรก เพื่อศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ที่นำไปสู่การฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประการที่สองเพื่อศึกษากระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิต บทเรียนความสำเร็จของกลุ่มคนที่ได้รับการสนับสนุนจากโครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล ประการที่สาม เพื่อจัดทำข้อเสนอแนะที่ได้จากการศึกษาการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล นำเสนอต่อสาธารณะ

ผู้วิจัยได้นำแนวคิด Social movements มาอธิบายรูปแบบการเคลื่อนไหวมีปฏิบัติการในระดับท้องถิ่นที่เกิดผลกระทบ การเคลื่อนไหวระดับเครือข่ายโดยใช้มิติภูมิเนเวศลุ่มน้ำเดียวกัน ไปสู่ระดับสังคมใหญ่ในรูปแบบเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ให้เห็นถึงปัจจัยเงื่อนไขของการเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมขึ้นอยู่หลายปัจจัย เช่น ประชาชนเข้มแข็งรวมตัว

กันทำการเรียกร้องต่อรัฐให้ดำเนินการจ่ายค่าชดเชยตามข้อเรียกร้องได้ ขบวนการเคลื่อนไหวในสังคมต่างๆเป็นสิ่งที่ยากในการให้คำนิยาม แต่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเช่นราชินีเสลเป็นปฏิบัติการรวมหมู่ Collective action ของผู้คน ที่ท้าทายอำนาจ มีทั้งปฏิบัติการแบบปัจเจกและรวมกลุ่มองค์กรเป็นกลยุทธ์ในการต่อรองเพื่อการดำรงชีพของชาวบ้าน

ดังนั้นในแง่มุมมองที่ควรศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นปฏิบัติการร่วมของปัจเจกชนกลุ่ม หรือองค์กร ที่มักจะใช้การประท้วงเพื่อบรรลุเป้าหมายของพวกเขา เราสามารถแบ่งการประท้วงซึ่งมักถือได้ว่าเป็นยุทธวิธีที่สำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมออกได้สามแบบ แบบแรก เป็นการประท้วงจากผู้ที่คับแค้นใจต่อกรณีปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นตนเองมีปฏิบัติการตอบโต้ในระดับพื้นที่ แบบที่สองใช้กระบวนการเคลื่อนไหวรวบรวมจำนวนคนในรูปแบบลุ่มน้ำเข้าร่วมให้เห็นปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกันค่อยๆขยายวงออกไปเรื่อยๆผ่านการให้ข้อมูลและชี้ให้เห็นผลกระทบที่จะเกิดขึ้นภายภาคหน้าและแบบที่สาม การเคลื่อนไหวระดับประเทศเป็นกระบวนการเคลื่อนไหวที่ให้ความสำคัญกับจำนวนผู้เข้าร่วมทั้งนี้เพื่อแสดงถึงความเข้มแข็งของขบวนการมีปฏิบัติการหลากหลายรูปแบบมีการต่อรองทั้งใช้จำนวนคนและใช้กลยุทธ์ด้านอื่นๆในการเคลื่อนไหวจนบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

อย่างไรก็ตามเพื่อให้เห็นถึงลักษณะการเอาตัวรอดของปัจเจกและระดับครัวเรือน ผู้วิจัยได้นำยุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างยั่งยืนมาพิจารณาจากปัจจัยทุนต่างๆที่เป็นทุนสาธารณะที่มีการเปลี่ยนแปลงและการทดแทนต้นทุนที่ถูกใช้ไปด้วยการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในชุมชน มโนทัศน์การดำรงชีพเป็นกลยุทธ์ในระดับครัวเรือนของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชินีเสลในฐานะผู้กระทำและเป็นการทำความเข้าใจเพื่อทำความเข้าใจสังคมของผู้ได้รับผลกระทบให้หลุดพ้นจากข้อจำกัดด้านเศรษฐกิจ ซึ่งแนวคิดนี้ให้ความสำคัญกับความยืดหยุ่นและปรับตัวสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่โดยอาศัยทุนต่างๆดังนี้ **ทุนมนุษย์(Human capital)** หมายถึง ความสามารถ ความเชี่ยวชาญ องค์ความรู้ ความสามารถทางด้านแรงงาน ศักยภาพความเป็นผู้นำ ตลอดจนคุณธรรมและจริยธรรม **ทุนธรรมชาติ(Natural capital)** การมีความพร้อมในพื้นที่ดินทำกิน ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ความหลากหลายทางชีวภาพ โดยทรัพยากรธรรมชาติที่คนจนในชนบทพึ่งพิงเป็นทรัพยากรส่วนรวม **ทุนการเงิน(Financial capital)** เงินสะสมที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เครื่องมือทำกินที่สามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตประจำวัน บ้าน รถ ที่ดิน เรือหาปลา เครื่องมือประมง **ทุนทางกายภาพ(Physical capital)** หมายถึง โครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิต สิ่งอำนวยความสะดวก ถนนหนทาง น้ำ ไฟ รวมถึงอุปกรณ์สำหรับการผลิต **ทุนทางสังคม(Social capital)** หมายถึง กลุ่มคน เครือข่ายประชาสังคมที่ให้การสนับสนุน การเป็นสมาชิกกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ในมิติต่างๆเพื่อก่อให้เกิดการบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม

และการเข้าใจเรื่องการปรับตัวในการดำรงชีพนั้นผู้วิจัยได้ศึกษาในรายละเอียดของผู้คนที่ผ่านกิจกรรมของการฟื้นฟูวิถีชีวิตของตนเอง ระดับครัวเรือน รวมทั้งยุทธวิธีการต่อรองเจรจาในรูปแบบต่างๆกับรัฐบาลฐานะผู้ดำเนินโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชินี

ไศล เป็นส่วนสะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับชุมชนรวมถึงกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เป็นจริงของชาวบ้านในชุมชนได้ชัดเจนขึ้น

วิทยานิพนธ์นี้เลือกพื้นที่ผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐกรณีศึกษาเขื่อนราษีไศลในพื้นที่ตำบลหนองแค อำเภอรามายไศล ตำบลด่าน อำเภอรามายไศล จังหวัดศรีสะเกษ ตำบลยางคำ อำเภอโพธิ์ทราย จังหวัดร้อยเอ็ด ตำบลดอนแรด อำเภอรัตนบุรี จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งทั้ง 4 พื้นที่ที่มีสมาชิกที่เข้าร่วมกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตตนเอง

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการศึกษาทางมานุษยวิทยาและวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมและผู้วิจัยยังได้เข้าไปร่วมปฏิบัติการในกระบวนการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในชุมชนและทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดการดำเนินการร่วมระหว่างผู้ได้รับผลกระทบและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) โดยผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้มีส่วนในประเด็นที่ศึกษา เช่น ตัวแทนหน่วยงานภาครัฐที่ดำเนินโครงการ เจ้าหน้าที่ดำเนินโครงการแผนฟื้นฟู ผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล กรรมการตลาดนัดสีเขียวราษีไศล ที่มีปฏิบัติการร่วมกับแผนฟื้นฟู นอกจากนี้ผู้วิจัยได้มีการสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) สนทนาตั้งประเด็นคำถามให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยผู้วิจัยการทำหน้าที่ในการดำเนินการให้เกิดการแลกเปลี่ยนในกิจกรรมของแผนฟื้นฟูทำให้สามารถรับรู้และเข้าถึงข้อมูล นอกจากการสัมภาษณ์ผู้วิจัยยังได้ลงพื้นที่ดูแปลงเกษตรและสังเกตการณ์การขายของในตลาดทางเลือกทั้งหน้าอำเภอรามายไศลและตัวจังหวัดศรีสะเกษ

การดำเนินการประกอบด้วยวิจัยเอกสาร (documentary research) ที่เกี่ยวข้อง เช่น รายงานผลการศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม รายงานผลการดำเนินงานฉบับสมบูรณ์แผนลดและแก้ไขผลกระทบจากฝายห้วยน้ำอย่างยั่งยืนโดยองค์กรชุมชน รายงานสรุปผลแผนระยะการเตรียมการฟื้นฟูวิถีชีวิตผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อนราษีไศล และงานที่เกี่ยวข้องกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม รวมถึงแนวคิดยุทธศาสตร์การดำรงชีพอย่างยั่งยืน

จากการวิจัยดังกล่าวมีข้อค้นพบเกี่ยวกับขบวนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเขื่อนราษีไศลจากการชุมนุม ประท้วง เดินขบวนสู่การคิดเรื่องการฟื้นฟูตนเองในด้านเศรษฐกิจครอบครัวเพื่อนำไปหนุนเสริมขบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มพี่น้อง 4 ประการ ดังนี้ ประการที่หนึ่ง ตัวองค์กรชาวบ้านที่รวมตัวกันในรูปแบบการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิชุมชน การต่อรองเจรจาเรื่องผลกระทบที่เกิดขึ้นในชุมชน มีการปรับตัวมาทำงานพัฒนาในรูปแบบองค์กรเครือข่ายชาวบ้านและพัฒนาชุมชนสมาชิกที่ได้รับผลกระทบให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การปรับตัวของชาวบ้านเพื่อความอยู่รอดในนิเวศชุมชนที่เปลี่ยนไป ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปี พ.ศ.2536-ปัจจุบัน ส่งผลต่อระบบเกษตรดั้งเดิมของชาวบ้านและทรัพยากรในป่าบุงป่าทามจมหายไปกับน้ำเป็นประเด็นสำคัญที่สะท้อนให้วิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ดังนั้นชาวบ้านจึงมีความคิดว่าคนลุ่มน้ำมุลตอนกลางกับเขื่อนจะดำรงอยู่ร่วมกันอย่างไรภายใต้การฟื้นฟูวิถีชีวิตคนในชุมชนและทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

จากการสัมภาษณ์คนในชุมชนส่วนใหญ่ไม่ต้องการเชื่อมที่มีลักษณะปัจจุบันและไม่ต้องการอพยพย้ายถิ่นฐาน แต่ปัจจุบันชาวบ้านเข้าใจความจำเป็นที่ต้องอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับเขื่อนจึงควรมีการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ ในช่วงของการเคลื่อนไหวย ชาวบ้านสูญเสียงบประมาณค่าใช้จ่ายมากมายเพื่อออกมาเคลื่อนไหวยเรียกร้องให้รัฐบาลจ่ายค่าชดเชย ขณะเดียวกันชาวบ้านได้คิดค้นรูปแบบเศรษฐกิจเพื่อปากท้องตนเอง จนกระทั่งได้งบประมาณสนับสนุนการฟื้นฟูตนเองถือว่าเป็นยุคของการพัฒนาองค์กรภาคประชาชน รวมตัวกันเป็นเครือข่ายทางสังคม และก่อรูปเป็นการเคลื่อนไหวยทางสังคมในยุคการฟื้นฟู เป็นสมาคมคนทามมีการกำหนดแนวทางการขับเคลื่อนงานโดยยึดหลักการพัฒนาเครือข่ายเป็นแนวคิดหลัก ในด้านเศรษฐกิจ พัฒนากลุ่มอาชีพ การทำอาชีพเสริมจากการทำอาชีพหลักในระดับครัวเรือน

การปรับตัวภายใต้สถานการณ์ใหม่ที่คนในชุมชนเกิดการสูญเสียที่ดินทำกินและทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งสภาวะการทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป การฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวบ้านจำเป็นต้องศึกษาข้อมูลชุมชนที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันให้เห็นถึงการอยู่รอดและแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน การรวมกลุ่มกันแก้ไขปัญหาในรูปแบบเครือข่ายผู้ได้รับผลกระทบในรูปแบบองค์กรจัดตั้งในนามสมาคมคนทาม เป็นหนึ่งทางออกของชาวบ้านที่เชื่อว่าองค์กรภาคประชาชนจะสามารถดำเนินการในเรื่องของการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนและทรัพยากรธรรมชาติ การศึกษาการฟื้นฟูวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชิไศลได้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องผ่านหน่วยงานอื่นๆให้หน่วยงานอื่นทำหน้าที่ในการหนุนเสริมกระบวนการงานชาวบ้านตามข้อเรียกร้องของชาวบ้านที่เสนอไป

6.2 อภิปรายผล

การต่อสู้ของขบวนการเคลื่อนไหวยทางสังคมมักจะเป็นการปฏิบัติการที่มีการจัดตั้งเป็นองค์กรเครือข่ายการเคลื่อนไหวยร่วมกันนำไปสู่การมีอัตลักษณ์ร่วมกันของผู้คนในขบวนการซึ่งทำให้พวกเขามีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความเข้าใจต่อปัญหาและแนวทางการแก้ไขปัญหาตรงกันเพียงเพื่อบรรลุความสำเร็จของโครงการแต่ไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนทรัพยากรที่ต้องสูญเสียไป การเคลื่อนไหวยของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราชิไศลในช่วงของการฟื้นฟูวิถีชีวิต พบว่าการดำรงชีพและการปรับตัวของคนในพื้นที่ในสภาวะการหลังการสร้างเขื่อน ชาวบ้านมีพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติและประกอบอาชีพในรูปแบบที่เปลี่ยนไปจากเดิม ภายใต้กรอบแนวคิดยุทธศาสตร์การยังชีพผู้ศึกษาพิจารณาจากปัจจัยทุนต่างๆที่เป็นทุนสาธารณะที่มีการเปลี่ยนแปลงและการทดแทนต้นทุนที่ถูกใช้ไปด้วยการฟื้นฟูวิถีชีวิตของคนในชุมชน ด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองที่เป็นอยู่ การปรับตัวในการดำรงชีพ เปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของตนเองจากการทำเกษตรแบบเคมีที่ต้องเร่งผลผลิตให้ได้มากเพื่อป้อนเข้าสู่ระบบกลไกตลาดทั่วไปพวกเขาหันมาทำเกษตรในพื้นที่ที่มีอย่างจำกัดเพิ่มมูลค่าและสามารถกำหนดราคาเองโดยสร้างตลาดทางเลือกทำตลาดสีเขียวเพื่อให้คนในชุมชนหันมารักสุขภาพและเชื่อมโยงไปถึงเรื่องของสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการการต่อรองเจรจาในรูปแบบต่างๆกับรัฐบาล

ฐานะผู้ดำเนินโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ของชาวบ้านผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล เป็นส่วนสะท้อนปรากฏการณ์ทางสังคมในระดับชุมชนรวมถึงกิจกรรมในชีวิตประจำวันที่เป็นจริงของชาวบ้านในชุมชนได้ชัดเจนขึ้น และทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางให้การช่วยเหลือหรือนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

6.3 ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

จากการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวความคิดการดำรงชีพ Livelihoods ให้เห็นถึงชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบจากการสร้างเขื่อน เห็นได้อย่างชัดเจนว่าการจ่ายค่าชดเชยที่ดินทำกินที่เสียหายจากการสร้างเขื่อนนั้นไม่เพียงพอ ในขณะที่เดียวกันสิ่งที่ชาวบ้านสูญเสียคือการสูญเสียวิถีชีวิต

ดังนั้นวงวิชาการที่สนใจเกี่ยวกับผลกระทบจากการพัฒนาควรที่จะให้ความสำคัญกับการสูญเสียวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบและในปัจจุบันรัฐบาลได้ตอบสนองในส่วนที่มากขึ้นในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากร แต่อย่างไรก็ตามวงวิชาการจะต้องศึกษาว่าการฟื้นฟูวิถีชีวิตและทรัพยากรตอบสนองต่อการฟื้นฟูผู้ได้รับผลกระทบได้หรือไม่

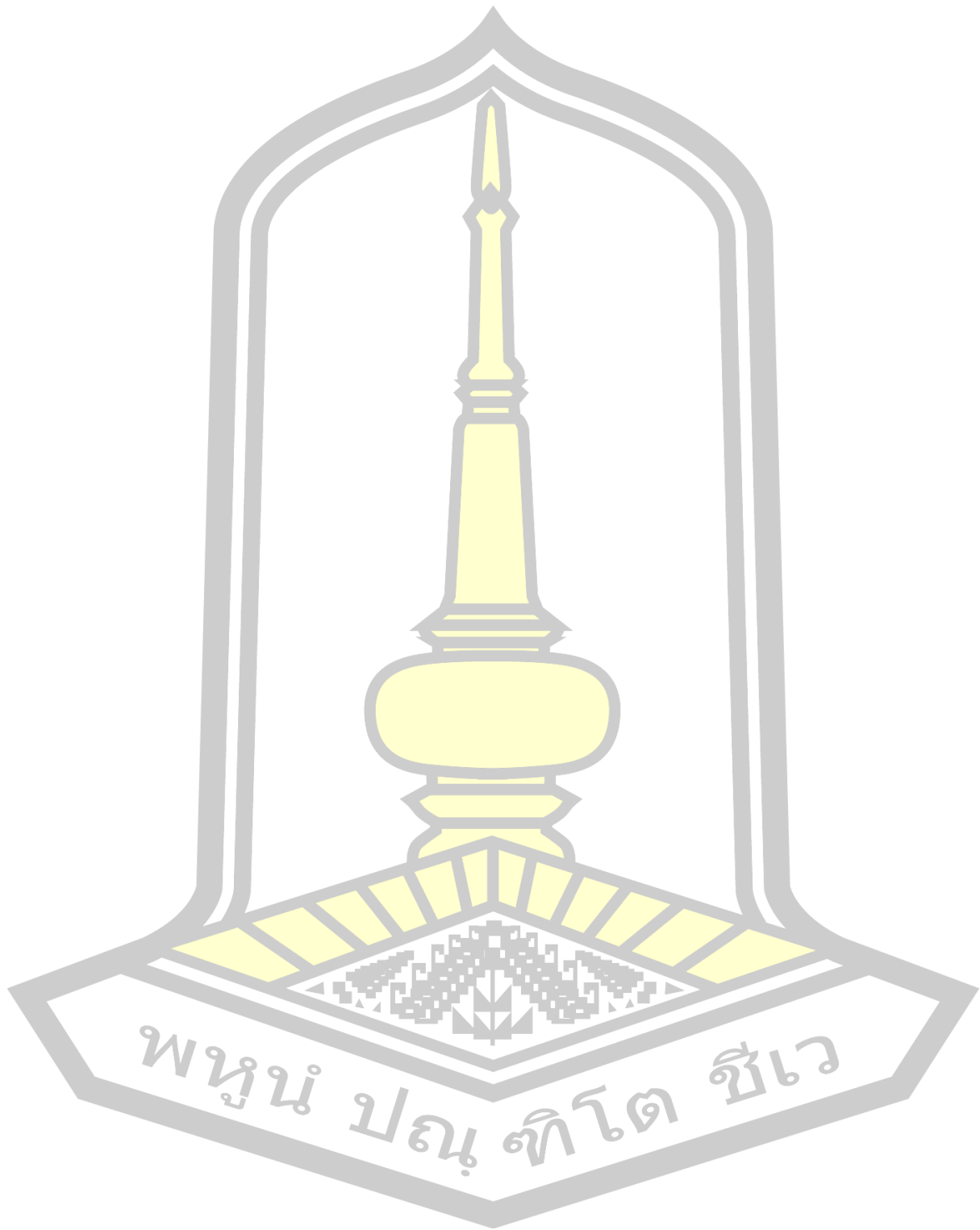
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในระดับนโยบายการพัฒนาโครงการขนาดใหญ่รัฐควรให้ความสำคัญกับแนวทางดังนี้ ประการที่หนึ่ง การดำเนินโครงการขนาดใหญ่จะต้องตระหนักถึงผลกระทบต่อวิถีชีวิตคนและทรัพยากรธรรมชาติซึ่งเป็นต้นทุนสำคัญของการสร้างเขื่อน

ประการที่สอง กรณีที่สร้างเขื่อนไปแล้วรัฐควรรับผิดชอบวิถีชีวิตของผู้ได้รับผลกระทบแต่แผนฟื้นฟูต้องมาจากความต้องการของผู้ได้รับผลกระทบเป็นหลัก เพื่อเป็นหลักประกันว่าจะทำให้ชีวิตคนในชุมชนดีขึ้น

พหุ ม ปณ ทั โต ชี เว

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กิตติพร ใจบุญ. (2538). *ความจริงเรื่องเขื่อน : บทศึกษาการปฏิบัติการทางวิศวกรรมในสังคมไทย ตั้งแต่พ.ศ. 2490-2537*. รายงานผลงานวิจัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กรุงเทพฯ.
- เครือข่ายแม่น้ำนานาชาติ. (2549). *แม่น้ำ สิทธิ และเขื่อน : บทเรียนสำหรับชุมชนผู้ได้รับผลกระทบจากเขื่อน*. USA:เครือข่ายแม่น้ำนานาชาติ.
- จันทรา ใจคำมี. (2548). *ราชสีไศล : ภูมิปัญญาสิทธิและวิถีแห่งป่าทามแม่น้ำมูน*. เชียงใหม่: วนิดาเพรส.
- ดรรารัตน์ เมตตาริกานนท์. (2546). *การเมืองสองฝั่งโขง*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- ธานี คามเขต. (2551). *การเข้าถึงทรัพยากรและยุทธศาสตร์ ในการดำรงชีพของชุมชน ในอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ : กรณีศึกษาตำบลชะอม อำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี*. วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาภูมิศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นลินี ต้นชวนิตย์, สุไลพร ชลวิไล และศิริพร โคตะวินนธ์. (2545). *ประสบการณ์การต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล กรณีศึกษาเขื่อนปากมูลและเขื่อนราชสีไศล, วิถีชีวิต วิถีสู้ ขบวนการประชาชนร่วมสมัย*, 182-240.
- ปฎิญา พงษ์ราศรี. (2559). *กลยุทธ์การดำรงชีพที่ชาวนาในพื้นที่ดอนนำมาใช้เพื่อการอยู่รอด, วารสารวิถีสังคมมนุษย์*, 4, 328-349.
- ประ พันธภาชู. (12 กรกฎาคม 2561). *สัมภาษณ์*. กรรมการ. สมาคมชุมชนประมงน้ำจืดภาคอีสาน.
- ประภาพร แพงพะเนา. (2535). *การพัฒนาแหล่งน้ำในภาคอีสาน ระหว่างปี พ.ศ.2482-2506*. ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.
- ประภาส ปันตบแต่ง. (2545). *การเมืองของขบวนการชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประภาส ปันตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. เชียงใหม่: มีติ ไซด์เชียงใหม่.
- ปราณี มรรคนันท์. (16 กรกฎาคม 2559). *สัมภาษณ์*. เจ้าหน้าที่.โครงการทามมูล.
- ปราณี มรรคนันท์. (12 กรกฎาคม 2561). *สัมภาษณ์*. เจ้าหน้าที่. โครงการทามมูล.
- ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. (2554). *มโนทัศน์การดำรงชีพ*. เชียงใหม่: พงษ์สวัสดิ์การพิมพ์.
- ผา กองธรรม. (12 กรกฎาคม 2561). *สัมภาษณ์*. กรรมการ. ตลาดสี่เหลี่ยมราชสีไศล.

- พนา ใจตรง และกนกวรรณ มะโนรัมย์. (2557). พลวัตการเคลื่อนไหวและการต่อสู้เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนปากมูล. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 5(2), 81-108.
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2557). *โครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล*. รายงานฉบับสมบูรณ์ กรมชลประทาน อุบลราชธานี.
- มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. (2559). *โครงการฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชนและทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับผลกระทบจากเขื่อนราษีไศล*. รายงานฉบับสมบูรณ์ กรมชลประทาน อุบลราชธานี.
- รำพรรณ จันทะศร. (12 กรกฎาคม 2561). *สัมภาษณ์*. กรรมการ. ตลาดสี่เขี้ยวราษีไศล.
- วรลักษณ์ ไชยทัฬห. (10 มิถุนายน 2560). *สัมภาษณ์*. นักวิชาการอิสระ. ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.
- สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2552). *การศึกษาผลกระทบทางสังคมโครงการฝายราษีไศลและการแก้ไขผลกระทบอย่างยั่งยืน*. รายงานฉบับสมบูรณ์ กรมชลประทาน กรุงเทพฯ.
- สนั่น ชูสกุล. (6 มกราคม 2559). *สัมภาษณ์*. ผู้อำนวยการโครงการทามมูล. โครงการทามมูล.
- สนั่น ชูสกุล. (2559). *แก่นชีวิต ความคิดความฝัน*. กรุงเทพฯ: บริษัทชนนิยม จำกัด.
- สนั่น ชูสกุล, ปราณี มรรคนันท์, ไพรินทร์ เสาะสาย. (2548). *บทเรียนจากป่าทามราษีไศลแนวทางการพัฒนานโยบายสาธารณะเกี่ยวกับพื้นที่ชุ่มน้ำ*. ม.ป.ท.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. (2559). *ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการประท้วงทางการเมือง*. มหาสารคาม: สำนักพิมพ์อินทนิล.
- สมบูรณ์ วงศ์ผิอ. (12 กรกฎาคม 2561). *สัมภาษณ์*. กรรมการ. ตลาดสี่เขี้ยวราษีไศล.
- สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทย, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, สมาคมภูมิศาสตร์แห่งประเทศไทย กรมพัฒนา และส่งเสริมพลังงาน มหาวิทยาลัยขอนแก่น และคณะ. (2538). *โครงการ โขง ชี มูลกับการพัฒนาภาคอีสาน, 20-24 ตุลาคม 2538, ประเทศไทย*, ขอนแก่น, ม.ป.พ.
- สุวิทย์ วีระศาสตร์. (2546). *เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน*. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- แสงเดือน สุธาวรรณ. (12 กรกฎาคม 2561). *สัมภาษณ์*. กรรมการ. ตลาดสี่เขี้ยวราษีไศล.
- นายอภิรักษ์ สุธาวรรณ. (12 กรกฎาคม 2561). *สัมภาษณ์*. กรรมการ. สมาคมคนทาม.
- อาแว มะแส. (2558). การส่งเสริมการค้าธงชียอย่างยั่งยืนในชนบทด้วยการพัฒนาบนฐานชุมชน. *วารสาร พัฒนาสังคม*, 17, 90-106.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นางสาวดารารัตน์ กันทวงศ์
วันเกิด	วันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2525
สถานที่เกิด	อำเภอน้ำขุ่น จังหวัดอุบลราชธานี
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 53/1 หมู่ที่ 3 ตำบลชีเหล็ก อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี รหัสไปรษณีย์ 34260
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	นักส่งเสริมสนับสนุนชุมชน
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สมาคมคนทาม 45 หมู่ที่ 14 ตำบลหนองแค อำเภอราชไศล จังหวัดศรีสะเกษ รหัสไปรษณีย์ 33160
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2544 มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนน้ำขุ่นวิทยา อำเภอเมือง อุบลราชธานี พ.ศ. 2551 ปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต (ร.บ.) สาขาวิชาการปกครอง คณะ รัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. 2561 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศ.บ.) สาขาวิจัยเพื่อพัฒนา ท้องถิ่น คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูนุ่ ปณุ่ ทิโต ชีเว